

•

NÎQAŞÊN FELSEFEYÊ 18.

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

Niqaşên felsefeyê 18.
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefeyê
2014-Almanya-Berlin

.
ISBN 968-4-940900-99-0

Pêşgotin:

Ji kijan aliyê ve ku miov li rewşa felsefe û pêvajoyên pêşketinê ên bi aqil ku wê di serdema navîn de wê pêşkevin wê, bidina nîşandin ku wê çawa wê, weke demek bi ast û xwedî têgihiştinek aqilî a ku wê bi têgihiştina razberî, rasyonali, mantiqî û hwd re wê bê şîrovekiirn wê were dîtin.

Weki din wê di wê demê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di aqil û zanînê de sazûmanbûn wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Bawerî û aqil wê, bi hevdû re wê pêşkevin. Lê bawerî wê bi xosletê ku wê serî li aqil bide bo fahmkirinê re wê xwe û pêvajoyên xwe yên pêşketinê ên di demê de wê bide dîyarkirin.

Di warê hizirkirinên felsefeyî de wê, weke ku mirov wê bi hesanî wê karibê wê kifşbikê wê çavkaniyên felsefeyî ên demên kevnera û mireteya wê di wê demê de jî wê weke aliyekê ku mirov bi encamên wê re wê bi çerçoveyek pirralî ku wê kifşbikê bê. Ji wê aliyê ve wê, serdema navîn wê, weke demek kevnera a li gorî wê asta pêşketina aqilê felsefeyê a têrzanî jî wê bi hinek xosletna wê xwe di wê çerçoveyê û di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di serdema navîn de wê mijarên weke yên ku wê di çerçoveya felsefeyê de wê bîn hildan li dest wê, di çerçove û yelpezeyek berfireh de wê werina dîtin. Lê weke ku min di herikina wê nivîsandinê de wê hanî ser ziman jî wê jî demên wê yên navîn û wê pê de wê bi zêdeyî wê bi şîroveyên li ser wate, ziman û hwd re ku wê werina pêşxistin re wê pêşkeve. Têgihiştina zimanî wê, di wê rengê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê derkeve li pêş.

Di awayekê din de jî wê mijare felsefeyê li ser wê temenê wê weke ku mirov wê karibê wê kifşbikê wê derkeve li pêş û wê çerçoveyek

hizirkirinê wê bi xwe re wê biafirênê. Aqilê bihiş, zanîn û felsefe wê bi wê re wê pêşkeve. Lê bi wê re jî wê, li ser wê temenê ku wê bi nîqaşên di nava bawerî û aqil de wê bi encamên wê yên ku wê rûbidin re jî wê xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin.

Mijarên weke yên bi felsefeyê ên matematik, astronomi û hwd wê, bi hinek aliyên din re jî wê, di wê çerçoveyê de wê, ji demên serdema navîn ên navîn û pê de wê pêşkevin. Ev wê li ser temenekê felsefeyî û hwd re wê pêşkevin. Di dewama wê de wê, ev têtîna wê bi xwe re wê bi aqilzanîyek felsefeyî re wê, weke ku wê çawa wê, bi têtîna baweriyê re wê bi gotina 'jîyane axiretî' û 'jîyane dûnyewî' û hwd wê were bi gotin û hanîn li ser ziman wê bi heman rengê wê zanîna olî û ya ne olî û hwd jî wê ji hev cihê wê pêşkeve û wê, di wê temenê de wê bale mirov wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, êdî wê li ser wê çerçoveyê de wê dahûrkirin û şîroveyan ku wê pêşkevin wê temenekê baş ê fahmkirinê wê, bi hizirkirinên felsefeyî û hwd re wê biafirênin.

Gelek mijarên ku wê bi zanin û aqilî wê di wê demê de wê werina lêkolîn, li wan hizirkirin û hanîn li ser ziman wê bibin. Wê bi wan re wê li ser wê temenê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Felsefe û ziman wê, dema ku wê dem wê were demên dawîn ên serdema navîn de wê, bi hev re wê, zêdetirî wê bi haşîrûneşîrbûyinekê re wê temenê hizirkirinê wê biafirênin û wê bi wê re wê, temenekê baş ê hizirkirinê wê biafirênê.

Hizirkirinên li ser ziman û ankû gotinê û hwd re ku wê bi zimanî wê werina pêşxistin wê di wê warê de wê weke aliyna ku wê li ser wê temenê ên weke bi kûrbûnê bin. Wê, di wê rengê de wê, têtîna weke îdeayî, derpêşî û hwd wê, bi wê re wê, di rengekê de wê di temenê gihandina li watayê û ankû bi watelêkirinê û hwd re wê, çerçoveyek fahmkirinê a bi zimanî jî wê bi wê rengê wê biafirênin. Li ser fahmkirinên me yên ku ew hena ghiştina li fahmkirinên nû wê bi wê re wê bê pêşxistin û wê pêşkeve.

Bi zêdeyî wê weke demek ku wê di wê de wê, berhem wê bi felsefeyî û ne felsefeyî wê werina pêşxistin û xwendin. Baweriyên ku wê pêşkevin jî wê weke baweriyên pirtûkî û ankû baweriyên kitabî bin. Wê di wê temenê de wê, ev jî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi kirpenê û wê werênê ser ziman bê.

Têtîna û têtîhiştinên felsefeyê ên demên kevnera ên weke bi platon, aristo û hwd re wê pêşkevin wê di demên serdema navîn de jî wê bîn

xwendin û wê temenê li ser wan re gihiştina encamên bi hizirkirinê jî wê biafirênin. Weki din wê bawergeh wê weke deverna li wan xwandin, fêrbûn û hwd wê weke di rengekê dibistanî de ku wê bibê wê pêşkeve. Li ser wê temenê wê, dema ku wê hin bi hin wê li ser wê temenê wê kûrbûn wê bi wê re wê bibê wê, êdî wê rewşên weke yên zaningeh û ankû 'uniwersitet' jî wê di awayekê de wê pêşkevin.

Ev wê bi xwe re w nîşanaka wê bê ku wê zanîn wê di awayekê de wê pêşkeve û wê di nava jîyanê de wê bi wê re wê serwer bibê.

Li ser wê temenê wê pirtûk weke pirtûkê pîroz ku wê pêşkevin wê ni şîrove, salixkirin û derkkirinê bi hizirî ên ji wan wê weke aliyekê ku wê temen û çerçoveya hizirkirinê jî wê biafirênin bin.

Di awayekê de wê mirov dibînê ku wê di nava felsefeya serdema navîn de wê mijarên ku wê werina hildan li dest wê bi mijarên epistemolojikî re wê mijarên weke yên başî û nebaşîyê, rewîstê, têgînên weke ya wîna azad û hwd wê, bê dîtin ku wê li wan wê werina hizirkirin û wê werina hanîn li ser ziman. Li ser wê temenê wê bi çerçoveyên giştî teoloji, metafîzîk, estetik, rewîst, felsefeya xwezayê, felsefeya olî, felsefeya gîyanê, gnosticism, felsefeya îdeayê. û hwd wê weke van bi gelek mijarên din re wê bîn hizirkirin û hildan li dest.

Tabî dema ku mirov wê li gorî herêman jî wê werênê ser ziman wê rast bê. Wê li rojava û rojhilat jî wê bi awayên cihê wê rengên xwe yên bi pêşketinê wê bidina diyarkirin. Wê bi wê re wê filosofên ku wê derkevin jî wê di wê demê de wê li ser wê temenê wê bi awayekê mijarên zêhnî û hwd wê bi felsefeyî wê ji xwe re wê bikina mijar û wê li wê bihizirin. Di dewama wê de wê, baştirin gihiştina şewayekê fahmkirin û têgihiştinê wê armanca bi fahmkirinê a sereka wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide diyarkirin.

Di wê demê de wê weke ku wê mirov wê bi hesanî wê karibê bibînê wê olên weke cihuti, xiristiyani, islam, û hwd wê bibin. Wekî din wê têgînên olî ên berî wan bûna weke mitrayîyê, zerdeşt, maniyî û hwd jî wê, bi heman rengî wê xwediyê temenekê civakî û serwerîyê a di demên xwe û di demên piştre bin. Wê di wê rengê de wê, li ser têgînên xwe yên pîroz re wê mijarên hizirkirinê wê weke bi nerînên xwe yên li mirov û jîyanê wê bînina ser ziman.

Lê ku mirov ji kijan aliyê ve li lê binerê wê dikarê wê bi rehetî wê kifşbikê wê hemû rengên hizirkirinê ên bi hiş û zêhnî û hwd wê, bi zanînî û aqilî wê mohra felsefeyê û encamên wê yên bi demê re ku wê pêşkeve wê di awayekê de wê li wan wê hebê. Ev jî wê felsefeyê wê weke aliyekê

hizirkirinê ê temenî wê wê demê de wê bide dîyarkiriin ku mirov jî bi wê rengê wê weke mijarek sereka bi ahenge wê ya bi dîrookê re li gorî wê gîyanî û pêvajoyên wê yên wê yên pêşketinê wê werênê ser ziman.

Abdusamet Yigit

Destpêk; niqaşên felsefe 18.

Di mijare felsefeyê û dema serdema navîn de wê, di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê hilde li dest wê hinek têgînên ku mirov wan karibê werênê ser ziman wê bibînê. Serdema navîn wê dema zêde giring wê xwe di warê fahmkirina xwe de wê bide dîyarkirin. Ji kijan aliyê ve wê giring bê? Di serî de wê ji aliyê pêşketinên hizrî û têgihiştinî ên bi hişmendî ku wê di hundurê mirov de wê bibin. Di wê warê de wê, pêşketinên di hundurê mirov de wê, di awayekê de wê, hin bi hin wê pêşî şoreşek fahmkirinê û bi wê kûrbûnê wê bi xwe re wê bidina çêkirin. Li ser wê re êdî wê, di awayekê de wê, çawa wê, fahmkirina wê bibê wê, li ser wê were sekinin.

Dema ku mirov wê bahsa şewayê bo serdema navîn, fahmkirina, nivîsandina li ser wê û hwd bikê wê di serî de di zane min de wê aliyekê ku ew pêwîsta were fahmkirin wê hebê. Ew jî wê di wê temenê de wê, weke pirsgirêka metodolojiyê a di temenê fahmkirinên ji demê de jî wê xwe di renekê de wê weke ku mirov wê fahmdikê wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê ev ali û rengên fahmkirinê wê di awayekê de wê, di rewşên nivîsandina dîroka demê û hanîna ser ziman a hizrên demê de jî wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Heta nûha di gelek berhemên giring ku min xwendina li ser demê û ku wê weke berhemna hêja bi nîrx jî bin lê wê ji aliyekê ve jî wê pirsgirêkên metodolojiyê wê ji wê aliyê ve wê di wan de wê were dîtin. Ev jî wê di wê temenê de wê pirs çawa divê ku mirov li ser sedema navîn lêkolînê bo fahmkirinê bikê û ankû wê çawa wê fahmbikê wê weke aliyana ku mirov wê di wê temenê de wê, hinekî wê bikê mijar ji van aliyan ve wê li ser wê bisekinê. Ber ku

ev wê weke aliyekê giring wê di fahmkirin û rengê nêzbûnê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li ser wê pirsgirêka metodolojiyê wê dikarim wê bêjim ku wê gelek pirsgirêkên di demên hemdem de ku wê heta roja me wê xwe bidina domandin wê hinekî wê çavkaniya wan wê ew wê biafirênê. Ber vê yekê wê di zane min de wê, pirsgirêka metodolojiyê wê di temenê fahmkirinê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin.

Li vir ezê zêde li ser aliyê metodolojiyê wê nesekinim. Ez dikarim wê piştê di wê temenê de wê bikima weke mijarek lêkolînê bi serê xwe. Ber ku wê di wê xabatê de wê mijare min û ahenge nivîsandina min wê hinekî wê di çerçoveya mijare fahmkirinê a felsefeyî de bê. Lê hinek aliyên ku wê bikina bara fahmkirina wê çerçoveyê de jî wê cih bi cih wê werina hanîn li ser ziman di herikina mijarê de.

Di mijare fahmkirina serdema navîn de wê mijare fahmkirinê, nêzbûnê û her wusa rengê fahmkirina wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê mijare felsefeyê a demê û rengê fahmkirina wê di aslê xwe de wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê hilde li dest wê dibînê ku wê serdema navîn wê li ser temenekê bi ast, pîvan û radayekê re wê, were dîtin ku wê were û pêşkeve. Di wê temenê de wê azmûn û fêrbûnên ji demên wê yên berî wê ku wê di nava wê de wê werina serziman wê ne tenê bo hatina ser ziman wê her wusa wê bo li gorî demê werina fahmkirin jî wê werina hanîn li ser ziman. Ev wê di wê temenê de wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring ê fahmkirinê wê bixwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di mijare fahmkirinê de wê mirov, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rengê fahmkirina wê di wê temenê wê li ser hinek aliyên ku ew bi rêgezî pêşdikevin re wê hilde li dest û werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Mijare fahmkirina demê wê di wê temenê de wê bi xosletê wê yê giring re ku wê weke ku wê bi manî, augustinus û hwd re wê were dîtin wê bi şîrove û fahmkiirînên hundurîn re wê, dest şîrovekirinên bi xwe re wê bikin û wê werênina ser ziman. Wê di wê de wê bi kûrbûnê re wê ew wê bikin û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê aliyên ku mirov wê di xwe de wê bijî û wê çawa wê bijî wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku

mirov wê karibê wê fahmbikê wê xwe bi wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê mijare fahmkirina wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê gelemperî, civaketî, bi aqil fahmkirina aliyên hundurîn û derveyî ê mirov, bi wê re pêşketina keseyetê û hwd re wê, xwe bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Pêşketina keseyetê wê, di awayekê de wê, weke aliyekê ku em dikarin wê di serî de wê weke encama lêpîrsînên hundurîn ku wê bi hizrî wê werina kirin re wê hin bi hin wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê bi wê re wê, ji keseyetê bi ber civakê û ji civakê bi ber keseyetê ve wê, di wê dîngûya nava wê de re wê, di rengê de wê, di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Keseyet wê, di awayekê de wê, weke rengê gîyanîya demê a bi aqil li ser hebûna mirov a bi aqil re ku ew hatî salixkirin jî wê di rengê de wê karibê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê hinek encamên bi hizirkirinên bi gîyanê û di wê de wê bi kûrbûnê û hwd wê di temenê wê de wê hebin. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare keseyetê wê di wê temenê de wê dema ku ew bû wê, êdî wê aliyên hîskirinê û hwd wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirinên hêstên salixkirî ên xweşikkirinê, xweşik dîtinê û hwd wê pêşkevin. Di dewama wê de wê, hewldanên bi gotinê xweşikkiirnê ku wê pêşî wê, li ser xwûde re wê li ser gotinên weke pasndayînê û hwd re wê werina ser ziman wê hin bi hin wê dîmenên wê yên fahmkirinê wê li ser keseyetê û tîgînên wê yên bi fahmkirinê re wê xwe bide dîyarkirin.

Mînaq pêşketinên weke bi helbestî û şîroveyan wêjeyî û hwd ku wê hin bi hin wê pêşkevin wê weke qatek ji wê bin. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê weke ku mirov wê fahmdikê wê mijare rengên fahmkirinê ên di wê temenê de ku wê mirov wê, bi xweşik dîtinê, xweşikkirinê, û hwd re wê kifşbikê wê di jîyane xwe de wê hin bi hin wê pêşbixê. Her çendî ku wê tîgînên weke yên rewîstê wê aliyekê wan ê bi rêgezî ê weke bi pîrsên çawa jîyanê û hwd re wê bi nirxî wê hebê jî lê wê aliyekê wê yê din jî wê di awayekê levkirinê ê bi jîyane mirov re ku wê bijî di ahengekê, lêhatinê û hwd re wê, di dîmenekê de ku wê taqabûlî tîgînek estetîkî û ankû xweşikatiyê bi dîtinê û hwd re jî wê, di rengê de wê encamên xwe yên bi fahmkiirnê û rayistinna di jîyanê û hwd de wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê pîretizekirinên ji wan tîgînên rêgezî-teorîkî û hwd ku wê bibin wê di rengê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê girîng

xwe di dewama wê de wêbi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê bi wê re wê, bi rengê jîyanê re wê levbikê. Wê di gotinê de wê, bi başî û nebaşîyê re wê çawa wê bijî wê, bi wê re wê levbikê. Di wê temenê de wê dema ku mirov wê baş bê wê bi kirina baş re wê were û bibê. Di dewama wê de wê, kirin û gotin wê li hev wê di awayekê de wê weke bi hoyê wê were dîtin. Ev hoyandin wê, di temenê fahmkirinê û kirinê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ji wê aliyê ve wê wê serdema navîn wê bi aqil û felsefe û fahmkirina wê re wê weke demek felsefeyî a li ser temeneê felsefeyîya kirinê û hwd re ku wê xwediyê regekê fahmkirinê bê wê di regekê de wê were dîtin. Minaq ji nava têgihên pîroz û ankû nava pirtûkên pîroz wê pirezekirina weke wan çawa wê bibê û wê di kijan dîmenê de wê bibê wê bi wê re wê di awayekê de wê were lê hizirkirinn û wê li ser wê li ser wê temenê re wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Pirtûkên pîroz wê, diwê temenê de wê weke rêfarans û menifestoyên jîyankirinê ên demê wê biafirênin û wê li ser wan re wê di wê temenê de wê, di rênîşaniya wan de wê, 'jîyankirin' wê di regekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Bi hûrgilkinin û bi wê re di wê de bi kûrbûnê re wê di awayekê de wê bi wê re wê bibê. Aliyekê weke pîrgirêka fahmkirinê a demê jî wê li ser temenê şewayî ê kûrbûnê re bê. Wê di temenê û awayekê çawa de wê di wê de wê ew wê bibê wê li ser wê were lê hizirkirin. Di wê rengê de wê, minaq wê mezdekî wê bi felsefeya nepeniya tîpan re wê têgînekê wê werênê ser ziman ku wê di awayekê de wê rengên pêşketinên demên piştre jî wê bi xwe re wê di regekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Minaq di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare kûrbûnê wê bi hûrgilkininê û salixkirinê wê di wê temenê de wê li ser wê rengê bi sazûmanî û pergaliê fahmkirinê demê re wê xwe di regekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di warê mijare fahmkirinê de wê, dema ku mirov wê hilde li dest wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê bi felsefeyê re wê têgîna hiş û zêhnê wê derkeve li pêş. Hiş û zêhn wê du gotinên aqilî ên ku ew dema ku em di wan de kûrbûnê wê karibin wateyên cihê bi xwe re bidina me bin. Hiş wê, di serî de wê ya ku mirov wê bi hiş bikê wê ji hewirdorê û ankû bi azmûnên xwe bi xiyalî û hwd re wê, di wê temenê de wê bikê bê. Wê sînorekê wê yê ku ew di wê temenê de wê li bisekinê wê nebê. Lê zêhn wê di heman rengê de wê weke ya bi hişbûyî ku wê li gorî wê

tevgerîn û weke wê bêkîrîn û hwd ku wê bi wê re wê bibê re wê, weke aliyekê ku wê li berçav bigirê bê. Ber vê yekê ya ku wê, weke têngîna zêhnê wê çendî ku wê di wê dîmenê de xwe de wê weke ku wê li ya pêşdikeve wê, weke girtî bê û wê tenê wê di xwe de wê, bi wê kifşkirinê a di wê ahenge xwe de wê bi wê re wê bihizirê wê, beremberê wê hiş wê vekirî û wê ya ku mirov wê karibê wê bibînê û derkbikê re wê, di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin bê.

Bi çerçoveya wê ya hişmendî re wê, çerçoveya wê ya zêhnî a rengê hizirkirina serdema navîn wê di dîmenê fahmkirinê de wê, weke ku wê li pêş bê. Ber vê yekê ya ku wê li sr wê termenê wê bahsa wê weke demek esasê wê li ser fêrbûnê û di wê de wê fahmkirinê têngiştinê wê were salixkirin û wê bê hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê giirng wê mijare fahmkirin wê di wê temenê de wê, xwe bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê di demên dawî ên serdema navîn de wê, temenê hizirkirinê wê bi du tiştan re wê bikeve nava tekoşînê de. Yek wê ew temenê zêhnî ê ku me di çerçoveya bi kortasî li jor wê bi gotin û di dewama wê de wê weke aliyê din ê duyem jî wê, aliyê têngîna şêwayê û ankû rêbazê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û hwd re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Hizirkirin descartes ên li ser rêbazê û ankû bi nêqaşên rêbazê hizrên xwe yên ku ew dihênê ser ziman wê di wê warê de wê, hem di derbarê rengê pêşketina dema wî û hem jî di derbarê demên berî wî de jî wê di wê rengê de wê têngîn û temen û çerçoveyek fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê aliyê hundurîn û derveyî wê weke ku wê spinoza wê bikê wê çawa wê di ahengekê de wê bi hev re wê salixbikê wê di dewama wê de wê li ser wê şêwayê rasyonaliyê ê hizirkirinê re wê were dîtin. Spinoza wê dema ku wê gotina 'gelo, gerdûn xwe xwûdya?' ku wê bipirsê wê di wê temenê de wê, weke ku wê balê bikişênê li ser awa û şêwayekê hizirkirinê ê ku wê di wê temenê de wê karibê werre lê hizirkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare hizirkirinê wê bi wê re wê di wê temenê de wê hin bi hin wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Felsefeyên pîretikê û ankû ên bûjenîparêz ên ku wê jî wê demê û pê de wê, pêşkevin wê xosletên wan wê di wê temenê de wê

cihêbûnekê wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê di nava aliyê hundurînî û derveyî de wê, çawa wê, têkiliya fahmkirinê wê têkiliya fahmkirina bûjen û kirdeyê re wê fahmbikê wê li wê bihizirê. Di aslê xwe de wê, çendî ku wê kirde wê, weke biriqîna ji bûjenê û derkkirina wê were dîtin û wê were ser ziman jî lê wê di wê temenê de wê ev wê, di awayekê hem nûansî de û hem jî wê di awayê rengên weke yên fahmkirîna de wê cihêbûnekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Li vir wê demê li ser gotina kirdeyê wê ya biriqînê wê weke têtînek felsefeyê a ku wê li ser wê temenê wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin wê karê wê kifşbikê û wê li ser wê temenê wê di reng û awayekê de wê fahmbikê. Biriqîn(in: reflection) wê, di wê temenê de wê ji navê wê ku mirov wê fahmdikê wê bi hesanî wê ew wê têtîna ji wê girtinê, derkkirinê û ankû bi ya ku ew dibînê li bi meji û dîtina wê li mejiyê mirov dixê û hwd re wê were fahmkirin. Lê kirde (in: subject) wê di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê girin wê bi têtînek epistemikî a fenomenolojikî û hwd re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê xwediyê rengekê fahmkirinê bê. Di wê rengê û awayekê de wê ya hizirkirinê a bi felsefeya wê re wê, karibê wê li ser wê temenê wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di nava têtîna felsefeyî a serdema navîn de wê ew kirde û biriqîn wê di fahmkirinê de wê, di rengekê de wê, ji hev wê were cihê kirin û wê kirde wê, di awayekê de wê bi awayekê pirrawayî wê di reng û dîmenekê de wê were dîtin ku wê were salixkirin û şîrovekirin. Minaq wê di wê temenê de wê, weke têtînek ku ew ne tenê bi biriqînê ew hebê ji hebûna bûjenî û hwd a ku ew heya bê. Wê di dewama wê de wê weke têtînek ku ew bi îdeayî wê weke ku ew bi xwe hebê wê, di wê di wê temenê de wê di wê de wê tefkirkirin wê werina kirin û wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di dewama wê de wê, şîroveyên li ser kirdeyê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê li ser temenê felsefeyî wê xwe di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, di nava têtîna kirdeyê de wê, di awayekê de wê têtîna derûnîyê û ankû nefîsê û ya gîyanê û ankû hebûnê û hwd wê di wê de wê, weke aliyên der-fîzîkî û hwd wê, werina li lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê mijare gîyan û nefsê ku wê were lê hizirkirin wê hinek şîroveyên ku wele ku em bi hizrên filosofên weke ibni sîna û ibni rûşd û hwd re wê dibînin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi rengê şîroveyên derûniyî ku wê werina fahmkirin jî wê di dîmenekê de wê reng û awayekê fahmkirinê wê bidina me. Di wê temenê de wê, şîroveyên bi gîyanê ku wê werina kirin wê bi derûnî û hwd wê, rê pêşveçûnên keseyetî û hwd wê vekin. Di dewama wê de ku mirov bahsa bûyina gîyanê bikê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, şîroveyênku wê li ser gîyanê wê werina kirin wê renekê nefsî wê bistênin û çendî ku wê di qalibê hizirkirina gotina 'nefsê' de wê, têgînek gîyanî wê were şîrovekirin jî lê wê di aslê xwe de wê ji wê cihêtirî wê rewşek wê ya ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê û wê derxê li holê û wê fahmbikê wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê hebê. Wê di wê temenê de wê, rewşên fahmkirinê ên weke bi têgîna nefsê û hwd wê li ser têgîna gîyanê re wê bi azmûnkirinê wê werina pêşxistin wê di wê temenê de wê dîmenekê berfireh wê di wê temenê û çerçoveyê de wê weke ku mirov wê karibê kifşbikê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin.

Di wê temenê de wê têgînên weke yên tasawûfê ku wê bi baweriyî wê werina kirin wê di wê warê de wê bi encamên xwe re wê di renekê de wê di nava jîyanê de wê bidina dîyarkirin. Wê encamên wê yên bi têgîna derûniyê û li ser fahmkirinên bi têgîna hundurîn re wê bi pêşketina keseyetiyê û hwd re wê bidina dîyarkirin wê di aslê xwe de wê, weke aliyna afirîner ên encamên hizirkirina serdema navîn a di wê warê de ku mirov wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê felsefeya serdama navîn wê di wê temenê de wê ji van aliyan ve wê, wê weke temenekê wê yê bi seha hevbeş re wê bibê û wê li ser wan re wê bibê xwediyê temen û çerçoveyek fahmkirinê ku mirov wê di wê temenê de wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefeya serdema navîn wê ji van aliyan ve wê bi çavkaniyên wê yê re wê di serî de wê, di renekê de wê karibê bi wê re wê fahmbikê. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, mijarên fahmkirinê wê bi çavkaniyên wan re ku wê çerçoveyek zêhnî wê bidina çêkirin û dîyarkirin wê di pêşveçûnên bi hişmendiyê re jî wê, bandûra wan wê ji aliyekê ve wê bi fahmkirinên

bi xwezayê û hwd re wê were dîtin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê, di wê temenê de wê bi kifşkirina hundurîn û bi aliyên hundurînê ên hevbeş û hwd re wê, pêvajoyên hizirkirinê ên teorikî û ankû bi aqilê razber û hwd re wê, temen û çerçoveya wê hin bi hin wê biafirênê û wê ev wê, weke aliyna giring ên bi pêvajoyên pêşketina fahmkirina re wê biafirênin bin.

Ev awa û temenê fahmkirinê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê hin bi hin ji aliyê zanistên civakê, keseyetî û ên weke biolojîyî û matematikî û hwd jî wê biafirênê. Lê di aslê xwe de wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, têgîna kûrbûnê wê di wê rengê de wê hinek encamên wê yên ku wê di wan ali û waran de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin wê bibê.

Di çerçoveya têgînên civakî û pêşveçûnên wan de wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê biafirê. Wekî dîn wê ji aliyê zanyarîyên ku wê di wê temenê de wê bê hizirkirin ve wê, bi wê re wê were lê hizirkirin.

Li vir wê, çendî ku wê aqilê felsefeyê û yê baweriyê û hwd wê di zikhev de wê di dîmenekê de wê pêşkeve û wê werê dîtin jî lê wê yê felsefeyê wê hertimî wê temenê wê biafirênê ku wê, derketina li dervî wê, rewşê û bi serê xwe wê weke mijarek zanînî wê bi wê fahmkirinê re wê temenê wê biafirênê. Di nava jîyanê de wê dema ku wê hebûnên wê werina fahmkirin wê li ser çî temenê û awayê wê werina fahmkirin wê bi wê re wê werina fahmkirin wê bi wan re wê were lê hizirkirin. Zanist wê di awayekê de wê hinek aliyên wê yên pêşketinê wê bi wê re wê, were fahmkirin.

Lê ji aliyekê din ve mirov dikarê mijarê wê hilde li dest. Minaq wê têgînên weke yên bi rasyonalîzmê û hwd re ku wê pêşkeve wê hinekî jî wê di awayekê de wê, bi têkiliyek fahmkirinê a li ser temenekê rasyonal bi fahmkirina ji aliyê hundur ve û ji aliyê derve ve wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê bihizirê bê Xosletên rasyonalîzma serdema navîn wê di wê temenê de wê bibin ku wê, ya ku ew weke di temenekê di xwe de bi awayekê 'rasyonalî' wê were lê hizirkirin û wê çawa wê li gorî jîyanê wê di temen û çerçoveyek irrasyonal de wê were dîtin wê li ser wê re wê bihizirê û wê di wê têkiliya wê ya bi jîyanê re de wê, çawa wê di temenekê rasyonal de wê fahmbikê wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê bihizirê. Ev wê

di warên têtînên weke yên baweriyê, rewistî û hwd de jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê û civaketîyê wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Rasyonalism wê li ser hinek encaman re bi hizrî wê çendî ku wê bibê wê bi wê re wê, encamên ku wê bi xwe re wê werênê di dewama wê de wê weke aliyê ku wê bi teybetî wê pêwîst bin ku mirov fahmbikê bê. Tenê li ser temenê felsefeyî û bi têtînên rasyonelizekirî ên felsefeyê wê fahmkirina wê di wê temenê û di serdema navîn de wê di zane min de wê, bi serê xwe wê ne weke fahmkirinek a tam ku mirov wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Descartes wê dema ku wê mijare rasyonaliteyê wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê wê mijare gotina 'xwûdê' wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di awayekê de wê çawa wê fahmbikê wê bixwezê ku ew bi wê re jî wê hizrên xwe werênê ser ziman. Her çendî ku wê hizrên wî yên di wê warê de hê wê li ser temenekê ku weke ku wî hanîna ser ziman ê weke wê bi tamî nehatibina fahmkirin jî wê di awayekê de wê di aslê xwe de wê mijarek zêde giring wê di wê warê de wê bikirpênê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, li ser wê re wê bi wê re wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê.

Li ser wê temenê re wê, têtîna xwûdê wê, weke têtînekê wê di çerçoveya aqilekê rasyonal de wê fahmkirina wê, di awayekê de wê li ser temenê hizirkirinên bûjenîparêz re wê, gihandina şîroveyê wê tenê û tenê wê aliyekê wê yê pîçûk ê di wê warê de wê biafirênê. Ji aliyekê din ve jî wê hinek aliyên wê yên ku ew di wê temenê de ne hatina fahmkirin wê di wê warê de wê bi awayekê de wê bi têtîna zanyarîya wê ya ku wê di wê temenê de çawa wê ji aliyê jîyanê ve wê were lê nerîn. Ya ku descartes wê bikê wê tiştêkê pirr hesan bê. Di aslê xwe de ew jî wê di nava gotina xwûdê de wê dema ku ew dikeve nava nîqaşên wê de wê, nikaribê ji wê derkeve. Lê ew tenê bi nêzîkatîyek şêwayê wê di çerçoveya nîqaşên rêbazê de wê, li şûna ji aliyê xwûdê ve li jîyanê nerînê wê ji aliyê jîyanê ve li fahmkirina xwûdê nerînê wê tenê wê ji aliyekê ve wê, di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Ev gotin wê biqasî wê, fahmkirin û pêvajoyên fahmkirinê ên di wê de ku ew pêwîstin werina fahmkirin wê wilqasî jî wê pêvajoyên ku wê li ser

jîyanê derbaskirina wê weke aliyna wê yên din ên ku ew bi encamên wê re wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, di serdema navîn de wê mijarek zêde zor û giring û girift a dîrokî wê di wê temenê de wê bixwezê ku wê bide ber xwe û wê di wê temenê de wê fahmbikê. Gotina xwûdayê gerdûnî wê hinekî jî wê temenê wê di wê temenê de wê bi aqilê felsefeya kevnera re wê di awayekê de wê bê bi temenkiirn û bi felsefekirin. Li ser wê temenê wê şîroyeyên ku wê werina pêşxistin wê di wê temenê de wê giring bin.

Lê di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve ku wê bixwezê ku wê, di wê de wê kûrbûn wê bê kirin di serdema navîn de wê, ji asta nîqaşên li ser rêbazê û hwd wê, hinekî ji wê wîrdetir wê çûyin wê bibê. Di wê rengê de wê dema ku em li ser nîqaşên li ser felsefeya xwûdê ên li rojava û li rojhilat hemûyan bi hevdu re dinerin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bi wê re wê bibê. Yan wê ji aliyekê ve wê bê avêtin li aliyekê û wê ji wê were bûhûrandin û wê li ser wê nîqaş wê newina kirin û yan jî wê dema ku wê nîqaş wê bi wê re wê werina kirin bi sedemên kêmanîne bin û ankû hinek sedemên din ên bi zayifiyê û hwd bin wê mirov wê li wir wê di wê de wê konê xwe wê vedê û wê di wê de wê bidest jîyankirina wê bikê. Ew cihane gerdûnî wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê li ser wê temenê wê çawa wê were fahmkirin wê, di wê rengê de wê bi wê re wê were dîtin.

Li ser wê temenê gotina xwûdê wê felsefeyê ku ew hewldanên wê yên fahmkirinê dewrî felsefeya demên hemdem kirin wê, di wê de wê hê jî wê bi awayekê wê li ser wê temenê wê yê fahmkirinê û hewldanên bi wê fahmkirinê re wê hê jî wê ew wê di wê temenê de wê ji asta serdema navîn wê derbasbûna wê were dîtin ku wê derbasbûna wê zêde nebûbê. Wê her gava ku wê bi wê re wê bi gavavêtinekê wê pêşdeçûyin wê bê kirin wê di wê gave bi pêşdeçûyinê de wê du gav bi şûn ve wê werina avêtin. Ev wê bi wê rengê wê di hizirkirinên wê de wê bibin. Li ser wê temenê azmûnên ku ew hatina û bûna jî wê dema ku mirov bi nerînekê felsefeyî li wan binerê wê di wê temenê de wê çawa wê di rengekê de wê di awayekê de wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê weke aliyekê wê yê ku mirov bi wê re li ser wê re bigihijê hinek encaman.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, serdema navîn gelek mesela û pirsgirêkên zêhnî wê li ser temenekê birdozîkî bin û ankû hinek temenên din bin wê di qalibekê ku wê ji wê ne dûrbê de bê wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê temenê wan di wê temenê

de wê bo mirovan wê were afirandin. Zayifî wê, hê jî wê di zêhnê de wê xwe bi wê re wê weke ku wê bi hesanî wê were dîtî wê li ser qalibên desthilatîyê û hwd re wê bidina dîyarkirin û ev wê, weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Nîqaşên hegel ên li ser temenekê îdealist ku wê li ser wê temenê bi gotina 'pîrozîyê' wê regekê pêşveçûnên demên hemdem û pêşketinên wê hê karibê bide dîyarkirin wê, ev wê weke encamak ku wê li ser wê temenê wê hê jî wê, di dewama wê de wê mirov wê bi aqil re wê bide nîşandin ku wê bi bingihê asta ku ew karibê bi wê bigihîjîyê û hinek weke hemdemikirina wê têtînî re wê weke ji wê xwe derbas bikê de wê bide **dîyarkirin**.

Hinekî jî wê di wê temenê de wê ev alî wê bi wê re wê di wê temenê de wê di regekê de wê bi xwe re wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Ne nîqaşên bi rêbazên ên rasyonalisma descartes û ne jî têtînên empirîkî ên weke yê hume û hwd ku wê di wê temenê wê bi wê re wê werê lê hizirkirin wê, karibin di wê temenê de wê, gavekê ji wê pêşdetirî herin. Her wusa ji xwe hemû di gavên weke bi sînorê hegel û hwd de hatî xêzkirin de taqînên wan bûna. Li ser wê temenê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê, di regekê de wê di regekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê warê de wê, serdema navîn wê di aslê xwe de wê di kûrbûnên xwe de wê ji hinek aliyan ve wê weke ku mirov wê dibînê wê ji ya demên hemdem wê kûrtir wê di wê mijarê de wê weke ku wê bide. Ibni Rawendî di wê temenê de wê nîqaşên ku wê li ser baweriyê û têtîliyên wê yê bi jîyanê ên li ser têtînên weke rasyonalismê wê bikê wê ji yê weke ku wê descartes wê bikê wê weke gavekê li pêş jî wê dîmenekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Lê hê ew jî li ser wê temenê xwe û bi rastiya xwe bi tamî ne hatiya fahmkirin. Ew bi gotinên weke 'dijolîyê' û 'zindikîyê' wê pêşîya wî û pêşketina hizrên wî were girtin. Ji xwe ev herdû gotin wê weke du gotinên ku wê ya ne di wê weke wê bê wê temenê redkirin û tafisandin û ji holê rakirina wê bi wê re wê bê afirandin.

Xosletên têtîna rasyonalismê a serdema navîn wê hinek cihêtîyên wê hebin. Di serî de wê, di wê temenê de wê li ser temenekê teorîkî, razberî û hwd re wê di nava têtîliya ya hundurîn û derveyî de wê çawa wê temenê wê bi fahmkirinê çêbikê wê hinekî wê di wê rengê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê li ser wê re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê bi wê re wê weke ku wê were lê hizirkirin.

Di dewama wê de wê, li ser wê temenê wê mijar, têgih û rewş wê bên kirin ku ew werina fahmkirin. Di wê temenê de di aslê xwe de wê, nîqaşên li ser gotina xwûdê re ku wê werina kirin wê di rengekê de wê weke ku mirov dikarê wê kifşbikê wê, weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê. Gotina xwûdê a wê demê wê ne mirov dikarê wê weke ya berê wê demên mitolojîyê wê şîrove bikê û ne jî wê dikarê wê di temenekê hesan de wê fahmbikê bê. Wê di wê temenê de wê, bi aqilê felsefeyê wê bi temen û têgihek gerdûnî a bi pergâlî re wê bê xwestin ku wê were fahmkirin. Li ser wê temenê wê têgînên weke rewîstê wê di rengekê de ku wê di xwe de wê di dîmenekê de wê rengekê bi pergâlî ê jîyanî wê bi hundurîn û derveyî wê bi hawênin wê bi wan re wê bê xwestin ku ew werina fahmkirin û jîyankirin. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê têgihên rewîstî wê, dema ku mirov li wan dînerê wê li ser temenekê rêgezî ê jîyanî wê xwe di dîmenekê de wê bidina dîyarkirin. Bi wan re wê ew wê weke aliyekê wan ê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Di nava tîkiliya têgîna rewîstî û ya xwûdayî û ankû zanîna xwûdayî de wê di destpêkê de wê bi tîkiliyek fahmker re wê ew tîkili wê were danîn. Ber ku wê ew wê weke navend wê were esasgirtin. Wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê bi wê re wê têgîna rewîstê wê were şîrovekirin. Lê hin bi hin wê rewîst wê ji wê cihê wê weke têgînek jîyanî a pergâlî wê xwe cihê bikê û wê bi wê re wê, were şîrovekirin. Di wê temenê de wê bi têgînek pergâlî û civakî wê were lê hizirkirin û fahmkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê, di serdema navîn de wê, ya ku wê derketina li pêş civaketiyeke rewîstî a ku wê di wê temenê de wê bi wê re ku wê li wê were lê hizirkirin bê. Lê ji wê zêdetirî wê di wê de wê bi zanînî wê hebê. Mînaq keseyet û xosletên wê li ser rêgeza wê ya fahmkirinê wê werina fahmkirin. Mirov di xwe de wê çî û çawa wê fahmikê û bijî wê bi wê re wê were fahmkirin. Ber vê yekê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werê lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, ev pêvajoyê wê bi hizir û bi teybetî bi rengê hizirkirina felsefeyê û hwd re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û fahmkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin ku wê, di wê temenê de wê, serdema navîn wê, bi rasyonalitya wê ya ku ew wê were fahmkirin re wê, di rengekê de wê,

bixwezê ku ew çerçoveya xwe ya fahmkirinê li ser dîyardeyên jîyanî re ew biafirênê û wê biafirênê jî.

Felsefeya serdema kevnera wê çendî ku wê di wê temenê de wê, bingihêkê bi hizirkirî wê biafirênê jî wê ji aliyekê din ve jî wê li gorî wê rasyonalitya demê wê ji aliyekê ve wê, di rengekê de wê, bi temenekê şîrovekirinê re wê, were şîrovekirin û wê were hanîn li ser ziman. Li ser wê re xwe gihandina rengê fahmkirina xwe ku wê bikê wê, piştî wê di dewama wê de wê, dema ku wê dem wê were demên dawî ên serdema navîn de wê were dîtin ku wê li ser wê re wê, di awa û rengekê de wê temenê wê yê fahmkirinê ê bi têtîna rasyonalitya demên hemdem de ku wê pêşkeve wê peresendina wê ya bi fahmkirinê wê li ser wê temenê re wê êdî wê bibê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê rasyonalitya demên hemdem wê hem ji ya demên kevnera û hem jî wê ji ya ku wê di demên serdema navîn de wê bi şîroveyî were pêşxistin jî wê di temen û bingihê wê de wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê hebê. Li ser wê temenê wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê, hebê.

Ya ku wê descartes û ji aliyekê ve wê hinekî bikê spinoza wê, li ser wê temenê wê bixwezî ku ew wê, bi wê rasyonalityê wê şîroveyê wê bikin. Lê wê di wê temenê de wê, di wê de wê, xweza, hewirdor û dîyardeyên jîyanî fahmkirina wê weke ku wê were dîtin wê ne zor ku wê fahmbikin. Lê wê di wê temenê de wê, têtînen weke bi navê xwûdê, gîyanê, baweriyê û hwd wê li ser wê temenê wê çawa wê, werina fahmkirin wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê di serî de wê balê bikişênê li ser wê bê. Li ser wê temenê wê, têtîhên metafîzîkî û hwd wê, di awayekê de wê hewl were dayin ku ew li şûn werê hiştin û di dewama wê de wê, çawa li ser rasyonalityekê hebûnî wê ew wê fahmkirinê û temenê fahmkirinê wê çêbikin.

Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê, dikarê wê fahmbikê wê weke aliyê zêde giring wê, di demên dawî ên serdema navîn de wê lêpirrîsînên bi hizrî ku wê di wê temenê de wê werina kirin bin. Wê di wê temenê de wê hem azmûnên demên kevnera ên bi felsefeyê û hem jî yên serdema navîn ên bi olî û civakî, bi pêşveçûnên bi keseyetê û hwd re ku wê bibin wê di temenê wê de wê hebin. Ber vê yekê wê, têtîhên weke yên wêjeyê û hwd wê, pêşkevin. Wê di wan de wê, aliyekê fahmkirinê ê bi hêstiyarî û ankû aqilê hêstiyarî wî hebê. Ji xwe wê dema ku mirov bahsa wê temenê

pêşketinê bikê mirov bahsa hêstê û pêşketinên wê yên bi şoreşî nekê wê weke aliyekê kêm wê wereditin.

Di serdema navîn de wê, li ser wê temenê wê şoreşên bi hiş ku wê di aqil û meji de wê werina kirin wê li ser wan aliyan wê xwediyê temenekê fahmkirinê bin. Tenê wê hinek kesên ku wê wê werina wê bi fahmkirina wan aliyan û ji wan re wê pêşavaniyek bi aqilî wê bikin wê pêwîstiya wan wê hebê.

Li ser wê temenê wê, di demên nû ên ronansansê de wê, li ser wê temenê wê pêvajoyek nû a jinûve şirovekirinên olî jî wê bibê. Her çendî ku wê di nava nîqaşên weke yên di nava aliyên weke îdealîzm û metalyalîzmê de wê bibin jî lê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê ku wê hinekî wê ji wan zêdetirî wê xwediyê wateyekê bi ast û pîvane pêşketinê ve girêdayî xwediyê temen û çerçoveyek fahmkirinê a ku mirov wê di wê temenê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê şiroveyên bi baweriyê wê, di wê temenê de wê dema ku wê bi têgîna rasyonalityê re wê werê kirin wê li ser wê temenê di temenekê weke jinûve bi fahmkirina wan re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarê kirin.

Mijare rasyonalîzma hemdem ku wê pêşkeve wê li ser wê temenê wê baweri bê, rewîst bê, mijare fahmkirina têgîhên weke bi navê xwûdê, gîyanê û hwd bin wê, di wê temenê de wê bixwezê ku wan jinûve di awayekê de bigihên li şiroveyê û werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di nava wê de wê ev wê hinekî wê, di wê temenê de wê weke reng û awayekê pêşketinê ê bi fahmkirinê biafirênê bê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê şiroveyên bi rewîstî ku wê bibin wê di wê temenê de wê, weke xosletê wan ê giring li gorî rasyonalitya demê ew bi serê xwe weke dîyardeyekê werina fahmkirin bin. Çendî ku wê bi têkilidanîna bi dîyardeyên din re wê bê danîn jî lê dîyardeyên din ne bi wan ew were redkirin û ne jî bi wê ew werina redkirin. Wê di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku wê li ser temenekê bi pîvanî ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê çawa wê di serî de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê were fahmkirin bê. Di awayekê de wê, di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê şiroveyên rewîstî wê bi têginên weke wîn û azadiya mirov re wê, êdî wê pêşkevin û wê werina hildan li dest. Mirov wê weke kirdeyek dîyarêker wê derkeve li pêş. Hemû nîqaş û hizirkirinên

bi wê bi navê xwûdê re wê, bên kirin wê mirov wê bi encamên wan re wê bijî û wê di wê temenê de wê têja wîna wê hin bi hin wê hilde.

Ziman û rasyonality di felsefeya serdema navîn de

Di felsefeya serdema navîn de wê were dîtin ku wê mijare hebûna fahmkirinê wê li ser temenekê hiş û zêhnê re wê di wê temenê de wê bê xwestin ku ew li wê were lê hizirkirin. Lê ji aliyekê din ve jî wê têngîna zimanî wê derkeve li pêş û wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê gotin wê çî bê û çawa bê û wê li ser çî temenê wê karibê were fahmkirin û çî di wê de heya ku ew dikarê were fahmkirin û hwd.

Wê ji van aliyên ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê temenê de wê li ser wan têngînên di gotinê de wê çawa wê werina fahmkirin wê derkevina li pêş. Di literatura demê de wê gotinên ku ew dikarin werina hildan li dest û bên hanîn li ser ziman, gotinên ku ew nikarin werina bi lêvkiriin, gotinên pîroz û hwd wê di wê temenê de wê hinek qatagori wê bi wê re wê biafiirn. Ev gotin wê weke gotinna ku wê li ser wateya wan re wê di rengekê de wê jîyane mirov wê êdî wê bidest dîyarkirinê wê bikin.

Mînaq di nava kurdan de wê çanda 'nivîstîtîyê' ku mirov wê li wir wê werênina ser ziman wê di nava paç de ku wê li ser rûpelê nivîsandî wê gotinên weke 'gotinên pîroz' û hwd wê hebin û wê bi wan wê pîr zêde wê werê bawerkirin ku wê mirov biparêzên û ankû wê rê şanî mirov bidin. Di wê temenê de wê, têngînên weke mînaq li ser pirtûkên pîroz re jî ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê hebin. Mînaq wê, di wê rengê de wê gotinên weke 'xwandina pirtûka pîroz ku wê were kirin wê, dema ku ew ji vajiya wê ve ew hat xwandin wê bahsa bûyîna afsûna wê were kirin û ev wê, hem wê weke xosletekê ku wê herkesekê wê nikaribê wê bikê wê were ser ziman û hem jî wê weke xosletekê ku wê mirov wê bigihênê wateyên cihê ên ku mirov yan dixwezê bigihijê li wan û yan jî nexwezê ku mirov bigihijê li wan.

Di wê temenê de wê di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare gotinê wê li ser wê temenê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev çand wê çandek maniyî û mezekî jî bê. Lê wê piştî wan wê weke bi kes û zaneyîn weke nesimî û hwd re jî wê di rengekê de wê were dîtin û wê were domandin. Di wê temenê de wê, têngîna bi baweriya bi gotinan wê dema ku wê tiştek wê

nexwezê ku ew bibê wê demê ew bi navnekirin wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were li wê hizirkirin.

Di wê temenê de wê têtîna navlêkirin û ankû wê weke bi awayekê din ê pirr zêde ku wê li ser wê were sekin in a deng dayina li gotinê û wateya wê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, ji wê dengdaniyê wê biqasî wê tiştên baş wê li wan wê were kê hizirkirin wê wilqasî jî wê tiştên nebaş wê bi wê rengê wê bi wan wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê di awayekê ve wê, ev têtîna wê di nava pêvajoyên baweriyê ên berî islamê de wê di nava çanda bawerîya civakî a li kurdistanê de wê were dîtîn ku wê pirr zêde wê rûniştî wê hebê. Minaq wê, heta roja me jî wê di nava gotina de wê bi gotinên weke 'ku tu navê *cinan* hilde wê, ew wê xwe li dora de wê bidin dîyarkirin ku tu wan bibînê û nebînê jî.' Nav hildan wê weke nîşanaka bîrhanînê û di wê temenê de wê heta ku wê weke bi têtînek afsûnî ku wê bivejê jî wê biheta dîtîn. Wê di wê temenê de wê weke aliyna bi têtînê ên ku wê li ser gotin û wateyê re wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wekî din wê aliyekê din wê bi wê re wê, di temenê watelêkirina gotina bê. Wê di wê temenê de wê, dema ku mirov wê çî bi wê re bi wate dikê û wê dihênê ser ziman û yan jî wê dema ku mirov wê dihênê ser ziman û ankû wê bi lêv dikê û hwd wê, bi wê re wê çî wate, rengê hiş û ankû weke bi hisiyetî wê di me de wê xwe bide dîyarkirin wê weke aliyekê ku mirov wê bi wê re wê karibê wê di dewama wê de wê bikirpênê û wê werênê ser ziman bê. Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê di gotinê de wê wê, di fahmkirina wê de wê biqasî hebûna rasyonalityekê wê wilqasî wê irrasyonalityekê wê xwe di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin ku ew bi wê re di hiş de wê bibê û wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin bê.

Di mijare gotin û fahmkirina ji wê de wê, ne tenê wê bi wateya ku ew li wê dihat lêkirin re wê biheta fahmkirin. Minaq wê di wê temenê de wê, di awayekê din de di nava cih û mekanî de jî de jî wê kariba wê encamê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di awayekê din de wê, mijare gotin û fahmkirinê wê çî ji wê were fahmkirin wê yek wê weke wateya li wê kirî ba û ya din jî wê ya ku wê jî wê di meji de biriqîya ba. Di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Aliyekê ku wê mejiyê mirovan wê bi zêdeyî wê bi wê re wê li wê bihizirîya wê aliyê ku wê jî wê biriqîya ba.

Di wê temenê de wê çî wê bi wê re wê biheta bîrê û ankû wê di wê temenê de wê bûba sedema çî di fahmkirin, hiş û hwd de wê bi wê re wê li wê bihiziriya ba. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê kombinyasyonêk zêde berfireh a bi fahmkiirînê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê bi wê re wê were dîtin ku wê di mejîyan de wê bi wê re wê biheta lê hizirkirin û fahmkirin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê di dewama wê de wê bi têtîna gotinê û têtîliya wê ya bi fahmkirinê re wê di temenekê qarakterî de wê di awayekê de wê li wê were lê hizirkirin. Gotinên ku wê têtînek baş bidan mirov û yên bi wê bîrkirinek nebaş wê bihanîyan li bira mirov. Di wê temenê de wê bi wan re wê li wê biheta hizirkirin.

Di awayekê din de jî wê mirov dikarê wê li wê bihizirê ku wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikira ba.

Di mijara fahmkirinê de wê, gotin wê jî ya ku ew jî wê dihat fahmkiirn wê weke ku wê di wê temenê de wê jî wê zêdetirî wê bi wê li wê biheta lê hizirkirin û fahmkiirn. Di dewamawê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, di awayekê afsûnî û nepenî de wê bi wê re wê biheta nerîn. Di gotinekê de wê çî wê bihanîya li bira mirov wê, bi lêhatin û levkirina bi hinek têtînen me yên derkkirî ên di xêva me de ku wê bi wê re wê, bê temenê bîrbûna wê re wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirîya.

Di aslê xwe de wê gotin wê, di wê temenê de wê bi fahmkirina wê re wê, çî wê bi heta fahmkirin wê weke aliyekê wê yê giring ba ku wê bi wê heta li wê hizirkirina ba. Li ser wê temenê wê di temenekê irrasyonali de jî wê li ser wê rengê ku me bi wê re wê were fahmkirinn re wê li wê were lê hizirkirin. Lê di çerçoveya têtîna rasyonalitya serdema navîn de wê were dîtin ku wê di wê de wê bi fahmkirin û gihiştina ancama fahmkirinê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkiriin.

Bi gotinê re pêşketina têtîna rasyonalityê wê di wê rengê de wê, di nava jîyanê û ankû hebûnê û wê de wê, li ser temenekê levker de wê bi temen û çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikira ba. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê kariba wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê, di wê temenê de wê li ser temenê wê hizirkirina bi çerçoveya rasyonali re wê, êdî wê, bi wateyê û gotinê wê bi wê re wê di temenekê wê çerçoveyîya wê de wê li hev hûnandin û fahmkirina wê re wê bi wê re wê were lê

hizirkirin. Di serdema navîn de wê di wê temenê de wê mijare fahmkirina gotinê û bi rasyonalityê re wê, mirov nikarê wê bi têgînek şenberî û hwd re wê di rengekê de wê fahmbikê. Wekî din wê di nava têkiliya ya heyî, hebûn û bi gotinkirina wê re wê, karibê wê di rengekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyê wê yê rasonali jî wê di dîmenekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ber ku wê aliyên fahmkiirinê ên teorikî wê pêşkevin û ev jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewma wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirîya ba. Di wê temenê de wê, di nava wê aliyê razberîya gotinê de wê, bi aqilê rasonali wê, di wê temenê de wê, bi teorikî li ser çerçoveyek rasonali wê hanîna li ser ziman û ankû bi wê rewê, gihandina li ser temenekê fahmkirinê wê hinek aliyên ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirîya wê bi wê re wê hebê. Di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têgîna rasyonalityê a serdema navîn wê di wê rewşê de wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê, çawa wê xwedyê rengekê pêşketinê bê wê hin bi hin wê karibê wê kifşbikê û wê werênê li ser ziman.

Di nava felsefeya serdema navîn de wê mijare ziman û hizirê wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Minaq di nava hizirên thomasê aqinayî û hwd de wê, bahsa peyvên û di wan de şêwayên kirpendin, danîşandin û ankû salixkirinê bi wateyî û hwd wê çawa wê, werina fahmkirin wê li ser wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê mijare aqil jî wê di aslê xwe de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê were dîtin.

Minaq thomasê aqinayî wê dema ku wê bahsa peyvê wê bikê wê, bi gotina ku ew dihênê ser ziman wê li ser sê çerçoveyên fahmkirinê wê werênê ser ziman. Yek wê; wê li ser temen kirde û lêkirinê bê. Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê bahsa 'mîrov' wê bikê wê têgîna mirov ku wê di gotina mirov de wê weke kirdeyê bê, wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di çerçoveya watelêkirina duyem de ê ku wê ew peyv bi giştîya xwe wê weke derpêşekê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ji aliyê sêyem ve jî wê li ser mijare lêkerkirinan re wê têgîna weke pêvek, lê zêdekirin, tawandinê bi gotinê, daçet û hwd re wê, weke aliyên ku ew di wê temenê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê bi wê re wê were dîtin ku wê di gotinê de wê weke ku mirov wê bahsa têgîna qatagorizekirinan û hwd wê bikê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê

werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, ev têngîna qatagorizekirinan wê hê di demên kevnera de wê weke ku me di nava şîroveyên aristo û hwd de em dibînin wê were dîtin ku wê li ser wê were lêhizirkirin û wê di rengê de wê were hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de wê, têngînên weke 'gelek', 'zêde', 'pîr', 'hindik', 'sipî', 'reş', 'jin', 'mêr', 'heywan', 'mirov', û hwd wê di wê temenê de wê, di her awayê fahmkirinê de wê bi wateyên gotinê û watelekirinê wê re wê, li wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, ev têngîna li ser gotinê, peyvê û hwd wê were lê hizirkirin wê bi xwe re wê aliyekê din ê bi fahmkirinê re wê werênê li holê û ku mirov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ew jî wê aliyê razberitîyê ku wê weke têngînekê li ser gotinê re wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê dema ku wê weke ku em bahsa 'jin'ê dikin wê di wê gotinê de wê hem kesek jin û hem jî gelek kesên jin wê bi wê re wê di rengê de wê karibin werina fahmkirin. Ev wê, bi wê re wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq wê bi heman rengê wê gotina 'mirov' wê karibê bahsa wê were kirin. Mirov wê, weke kesekê û gelek kes ku wê di çerçoveya têngînek qatagorizeyî de ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê ev wê weke şewayekê di nava fahmkirina tiştê de ku mirov wê kûrbibê wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev têngînên ku wê bi ziman re wê bi peyv û gotinan re wê pêşkeve li ser temenekê hizrê wê weke aliyekê ku wê taqabûlî aliyên ku wê bi mantiqî û hwd wê pêşkevin jî wê bê kirin. Li ser wê temenê wê di mijare têtikiliya fahmkirin û aqil û hwd a bi hev re de wê, di awayekê de wê bi zêdeyî wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê pêşkeve û wê bi wê re wê derkeve li pêş. Li ser wê temenê wê têngînên felsefeyê ên demên kevnera ên weke bi derpêşî û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê weke têngîna ku wê vê carê wê di demên serdema navîn de wê li ser temenê mantiq, bi ziman û aqil û ankû fahmkirinê re wê bi wê re wê were lê hizirkirin û fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê mijare fahmkirinê ku wê di awayekê pîrralî de wê pêşkeve wê, li ser wê temenê wê bi wê re wê, xwe di rengê de wê, bide dîyarkirin. Têngînek bi giştîtiya wê re wê weke temenekê bi wê aqilmeşandinê biafirênê bê. Wê li ser wê re wê bi wê temenê û awayê wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa têngîna peyvê û ankû gotinê wê were kirin wê bi têtikiliya aqil

û bûjenê û an jî bi tiştê û hwd re wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê bi hizirkirinê ku mirov wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê, aliyekê din wê weke ku em bi hizrên thomasê aqinayî re dibînê wê, di wê temenê de wê di serdema navîn de wê bi wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de ku wê li ser wê çerçoveyê wê bi hizirkirinên xwe re wê bixwezê ku ew kûrbibê jî wê, **Williamê ockhamî** bê. Minaq wê *gotinek wê çawa wê cihê bûjenekê wê bigirê* wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê were li wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê ku wê gotin wê bi danîşandinê ne xwediyê fûnksiyonekê bê, ji aliyekê din din ê duyem ve jî ku ew bi awayekê rastarast û ankû ne rastarast ew danîşandinê li têtînek zêhnî a bi têtîhî nekê û ankû wê nede nîşandin û ji aliyê wê yê din ê weke yê sêyem ve jî ku ew ew tenê bi dengê xwe tenê hebûnek bûjenî a dengî bide dîyarkirin û wê danîşandinbikê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê di gotinê de wê danîşandin wê bi têtînî wê hebê û ankû wê nebê wê were dîtin ku wê li ser wê temenê wê yê bi felsefeyî wê li wê were lê hizirkirin. Minaq wê dema ku em bahsa mirov dikin wê mirov wê di nerîna pêşî de wê weke gotinek notr wê xwe di rengekê de wê weke ku ew danîşandinekê di xwe de nedê nîşandin wê bi wê re wê were li wê hizirkirin. Lê wê dema ku em di rewşekê de wê, bahsa mirovekê bikê wê, bi gotinên li pêş û ankû piştî gotina mirov re wê li hev bi hevokî wê bèn hûnandin re wê, li ser wê temenê wê bi wateya ku ew dihê derxistin li holê re wê weke ku wê rengekê danîşandinê wê, bi wê re wê, bide nîşandin. Wê dema ku mirov bêjê 'ew mirov' wê di gotina mirov de a di wê denîşandin neyî wê, têtîna 'ew' wê weke danîşandinekê bi rengeê kirpendina di gotinê de ku wê bikê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Bi heman re wê gotina 'ew'ê jî wê di wê de wê, di wê temenê de wê weke têtînek ku ew di wê temenê de wê were fahmkirin wê bibê. Di wateya wê ya morfolojikî a pêşî de wê, têtîna 'ew' wê weke ewekê wê di xwe de wê, bide nîşandin. Lê ew 'ew' a ku ew dihê pênasekirin wê çi ew bê wê weke ne dîyarbê. Lê di wê dema ku ew bi gotina mirov re wê, were cem hev wê kombinyona ku ew bi awayekê têtînî bi wê re dide çêkirin wê li ser rewşa ku ew dihê dîyarkirin re wê, di wê temenê de wê pênasekirinekê wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê

demê wê ya ku mirov wê, di serî de wê, fahmbikê wê mijare danîşandinê wê bi kirpendina li ser rewşa dîyar a heyî ku ew heya re wê, di wê temenê de wê bide nîşandin bê. Ku tiştê li pêşîya min hebê ku ew zindiyek bê, mirovekê, heywanekê bê û ankû tiştêkê din ê bi hebûnî heyî a dîyar bê wê demê wê di wê tîgîna 'ew'ê de wê, weke ew kirpendina bi wê re wê, bide dîyarkirin. Lê wê, ya rengê wê dîyarkirinê wê di wê rewşê de wê bi wê rewşa wê ya wê heyî a ku mirov wê ji wê re şahidiyê dikê wê, bi wê re wê bi wê bikê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê re wê bikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rewşa pêşî de wê, di wê temenê de wê gotin wê dema ku ew li ser wê rewşa wê ya bi felsefeyê fahmkirina wê re wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê di renekê de wê, weke ku wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê li ser ziman, peyv û gotinê wê di wê temenê de wê li wê hizirkirin wê di renekê de wê di temenekê 'hevbeş' û ankû tîgînek zimanî a idealî ku wê bi wê re wê were afirandin wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Lê ev ali wê weke aliyna bi wê hizirkirinê ên ku wê di nava felsefeya demên hemdem de ku wê li ser wan wê were lê hizirkirin û pêşxistin. Lê di serdema navîn de wê, temen û destpêka wan wê di çerçoveyek teorîkî û razberî de wê, bê pêşxistin. Di wê temenê de mirov dikarê wê pirsê jî wê bikê wê, tiştêkê wê weke ku ew ji aliyekê kesekê ve wê were zanîn wê karibê bi heman tiştê ji aliyê kesekê din ve wê were zanîn? Di wê temenê de wê ev wê, weke zimanê gerdûnî û ankû wateya giştî a gelemperî û hwd de ku wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, di çerçoveya gotinên ku wê di demên serdema navîn de wê li wê were lê hizirkirin wê hinekî jî wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê, di nava felsefeya demê de wê, dema ku wê peyv û ankû gotin wê bibê mijare lê hizirkirin wê di temenekê bûjenî û rengê wê de wê were dîtin ku wê bê hildan li dest. Wê ne tenê wê Williamê ockhamî bi tenê bê wê bixwezê ku ew di wê temenê de wê, fahmbikê û werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di felsefeyên serdema navîn de wê di pirraniya wan de wê, were dîtin ku wê ev alî wê weke aliyna ku wê bi wan re wê were lê hizirkirin û wê bê xwestin ku ew were fahmkirin.

Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê, werênê ser ziman ku wê, maniyî wê û heta mezdekiyan wê li ser wê rengê wê di hizirkirina peyv û gotinê de wê xwediyê şewayekê hizirkirinê bin. Wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, gotin wê, çawa wê, dema ku ew

heya wê bi çi dengê wê hebê û çawa mirov dikarê wê dengê ku ew bi wê dihê hanîn li ser ziman wê dikarê wê bi wê salixbikê wê were dîtin ku wê li wê bê hizirkirin.

Ev wê, weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê ne tenê wê hebûna dengê wê weke hebûnek fîzîkî û objeyî wê bikê ku wê fahmbikê û hilde li dest bê. Her wusa wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, çawa wê, wê bi serê xwe wê, weke hebûnekê razber wê fahmbikê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bikê wê fahmbikê jî bê.

Di zimanên ku wê pêşkevin de wê, minaq wê heman deng wê karibê di hemû zimanan de wê, were kifşkirin û yan jî wê bi rengê bi peyvkin û bilêvkirina wê. Lê wê di rengekê de wê, karibê bi wateyên cihê ew were fahmkirin.

Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyna ku wê were dîtin ku wê hinekî wê di temenê zanîna zimanî û hwd de wê bi wê re wê weke ku wê were lê hizirkirin.

Di awayekê din de jî wê, li ser temenê fahmkirina bi mantiqê wê di wê temenê de wê çawa wê, gotin wê, dema ku wê bi lêker, daçet û ankû hinek awayên wê yên ên bi rêzimanî re wê wateyên nû wê bi xwe re wê bide dîyarkirin wê weke nepeniyek tîpî ku wê, di mejiyê mezdekiyan de jî wê, xwe bide dîyarkirin bê. Wê li ser wê bihizirin û wê bixwezîn ku ew wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di demên dawî ên serdema navîn de wê weke ku em bi hizrên yên weke descartes û hwd re dibînin wê bi zêdeyî wê mijare aqil û ziman wê di rengekê de wê di çerçoveya mirov de wê, bikin wê fahmbikin. Descartes wê di awayekê de wê di awayekê de wê makineyek ku ew weke mirov wê were çêkirin wê çawa ku ew xoslet û xûyên mirovan wê kopî dikê wê li ser pîvanên wê re wê çawa wê ne mirov bê lê wê çawa wê weke bi xosletê mirov bê wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di analojîya makîna û mirov de wê, têkiliya nava mirov û heywanê de jî wê hinekê wê bi wê weke ku wê ji hev dûrbikê wê dîmenekê wê di fahmkirina xwe wê bikê ku wê biafirênê.

Di wê temenê de wê dema ku wê mijar wê ji wê aliyê ve wê were fahmkirin wê bi aliyê din ve jî wê weke di nava mirov û heywanê de wê, ew şibandin (ankû weke heywanê dihizirê) wê çawa wê bi xosletên di wan de wê kifşkirina wan re wê, yan nêzî hev û yan jî wê dîr hev wê werina dîyarkirin. Di xosletê pêşî de wê herdû alî jî wê bijî. Di yê nava makîna û mirov de wê mirov bijî û makîna ne jî bê, ku ew çendî weke

hinek xosletên mirovî dûbare jî bikê û weke wê bide nîşandin û ankû ji hinek aliyan ve were şibandin jî.

Ji wê aliyê ve wê xabatên ismailê cizirî ên li ser têtgînên mekanikî ku ew pêşdixê wê di awayekê de wê karibê hinek hizran di mejiyê mirov de wê bide çêkirin. Ew di çerçoveyek analojîyî de wê di nava mirov û makinayê de wê şibandinê wê weke kopîkirina wê çawa wê karibê wê were kirin wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were û bihizirê.

Dema ku em di nava du mirovan de wê, ku ew xwediyê heman gotinê û peyvê jî dibin di mejiyê xwe de wê ew newê wê wateyê ku ew wê xwediyê heman derûniyê û rengê fahmkirinê ên bi wê re bin. Wê di wê temenê de wê cihêbûnên bi hêstî û hwd wê xwe di wê rewşê de wê karibê bi wan re di nava wan de bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê weke ku mirov wê dikarê wê bi hesanî wê kifşbikê wê mijare jibûyinê ve heyinê a têtgînê wê bi wê re wê weke aliyekê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Mînaq wê dema ku wê makinayek weke mirov wê were çêkirin wê mirov wê hîsbikê û wê heta ku wê dimejiyê xwe de wê bigihijê wê zanînê ku ew piştre ew bi destî hatîya çêkirin. Wê ew wê ji xosletên wê çêkerîya mekanikî û hwd wê li ser wê makinayê re wê têbigihê û wê bigihijê li wan. Lê wê dema ku wê werê li ser ya mirov û xosletên mirov wê ew bi xwezayî wê weke ku wê di mejiyê mirov de wê biafirê ku ew ji bûyinê ve ew ji xwe bi mirov re hena bin. Wê di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê re wê li ser wê temenê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Mînaq wê dema ku wê Porphyrios, **berhema** xwe ya bi navê *'îsagoge'* wê binivîsênê wê ji hizrên aristo ên li ser cûre, cins, cihêkirin û awayên cihêkirî ên cûreyî û hwd wê, peyxam wê bigirê û wê hizrên xwe wê binivîsênê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê, Boethius wê di wergerênê li latinî wê di wê temenê de wê, ji wî re jî wê bibê peyxam ku ew ji van aliyan ve wê li ser têtgînan ve ew li ser wê bisekinê û wan bixwezê ku ew bikê mijare fahmkiirî di nava hizrên xwe de. Li ser wê temenê wê bixwezê ku ew li ser temenekê metafîzîkî ku ew bixwezê tiştê bi bûyina wê re wê, fahmbikê û wê li ser wê temenê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê, Boethius wê li ser wê bihizirê ku wê tişt wê çendî wê karibê bahsa toz, cewher û ankû hundurîya wê navendî a dendikê wê bikê wê li wê bihizirê. Ji wê aliyê ve wê hizrên Porphyrios wê weke ku wê ji wî re wê temenekê hizirkirinê wê biafirênê. Lê Boethius wê, çendî

ku wê demên xwe wê bi wê û hizirkirina wê re wê derbasbikê jî wê di mejyê xwe de wê, encama ku ew digihijiyê wê di wê temenê de bê ku wê tişt wê di zêhnê me de wê hebin û wê dervî wê weke nebin wê kifşbikê û wê bi wê re wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Lê Boethius wê bigihijê wê têgîna razberî ku ew li ser gotinê re wê, bi wê re wê fahmbikê. Minaq wê dema kû wê bahsa mirov wê were kirin wê têgîna mirov wê weke razber bê û wê ya mirovekê wê ji wê were derhanîn. Li ser wê rêya razberiyê re wê ji wê aliyê ve wê mijare cûre û tekîtîyê weke ku wê bi koma cûreyê mirov û yek bi yek a mirovekê û hwd re wê li ser wê têgînê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dema ku em bahsa bi wêr engê li ser têgîna navlêkirina û hwd re wê li wê bihizirin wê bi Boethius re wê navê **Abelardus** wê pêwîst bê ku mirov li vir di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ew wê hizrên wî di awayekê de wê di demên navên ên serdema navîn de wê weke çerçoveya hizirên felsefeyî ên nominalistî jî wê di rengekê de wê bi wan wê were fahmkirin û ser ziman. Di wê temenê de wê bi hizrên wî re wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di serdema navîn de ku wê bi wê re wê çawa wê li wê were lê hizirkirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Abelardus wê, li ser temenê nav û ya ku ew beremberê wê dihê wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di wê temenê de wê mijare navlêkirinê û tiştê wê di nava wê de wê bi têkiliyek bûjenî û biriqîna wê ya bi hizirî û hwd re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ya ku ew dikeve beremberê gotinê de wê çî bê wê, di demên dawîn ên serdema navîn de wê bi zêdeyî wê were dîtin ku wê bi zêdeyî wê weke mijare zêde giring a hizirkirinê û aqilî wê li wê were lê hizirkirin û wê li ser wê serî wê were wastandin. Di wê temenê de wê ya ku wê beremberê gotinê wê were wê di nava jîyanê de wê bi wê re wê di ahengekê de ku wê were fahmkirin wê di nava felsefeya demên kevnera de jî wê, li ser temenê hizirkirinên bi felsefeyê wê bi têgîna logosa haraklit re bê û ankû bi hizrên felsefeya navan a konfiçyus û hwd re bê wê karibê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev wê, di dewama xwe de wê ji serdema navîn re wê mireteyek zêde berfireh a bi hizirkî ku wê temenê hizrên serdema navîn wê biafirênê di wê warê de wê li şûn xwe wê bide hiştin. Wê di wê temenê de lê wê, xosletên hizirkirinên di wê warê de ên ku wê di serdema navîn de wê bibin wê di aslê xwe de wê

cihê bin. Xosletên bi hizirkirina bi têngîna gotinê û hiş re ku mirov wê li wê bihizirê wê di serdema navîn de wê bi xosletên wê re wê di rengê de wê weke ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Weki din wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê di serdema kevnera de wê bi aqil re wê bi gotina aqil re wê bi tiştê ji wê derkkirinê wê di wê temenê de wê di serdema navîn de wê bi têngîna gotin û hişê re wê reng bistênê û wê di wê temenê de wê hinekî din wê zêdetirî wê bi zêhnî û di xwe de bi aliyê hundurînî weke bi seha hevbeş û hwd re wê di rengê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di demên kevnera de wê çawa wê, ji fahma tiştê wê bi gihiştina biriqîna wê di rengê felsefeya bûjenî de wê bibê wê, di awayekê de wê, di serdema navîn de wê li ser ya razber û gihiştina zanîna wê û ji wê gihiştina toz û ankû cewherê beremberê ku ew heya û ankû ew di wê de weke ku ew heya bê. Di wê temenê de wê, ya ku bi aliyê di gotinê de wê di wê cewherê wê kifşbikê wê rengê felsefeyî a bi ber têngîna metafizîkî ve wê biçê bê û wê li wê bê hizirkirin bê. Kesên weke Boethius wê jî wê temenê wê destpêbikin û wê bi aliyê têngîna bûjenî û fahmkirina wê a bi zêhnî ve wê, biçin.

Di wê temenê de wê di nava hizrên serdema navîn de wê hertimî wê li lêgerîna cewherê wê, weke aliyekê xosletê hizirkirinê ê nebê nabê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, felsefeya gotinê bi têngîna peyv û ya beremberê wê dihê di jîyanê de ku ew were fahmkirin wê bi xosletê hizirkirinê serdema navîn re wê li ser temenekê felsefeyî-mantiqî û hwd re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Li ser vê temenê û di dewama wê de ku mirov wê werênê ser ziman wê hizrên williamê ockhamî wê di rengê de wê, bale mirov bikişênê. Li ser dahûriyên wî yên li ser gotin û ankû ku mirov di çerçoveya têngîna zimanî de herêbikê wê bi zimanî ku wê werênê ser ziman wê, di wê rengê de wê li ser temenekê bi təkiliya aqil û gotinê re wê xwe bide dîyarkirin. Williamê ockhamî wê tiştê ne nû bê wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê gotina 'derpêşê' û derxistina wê re wê, ji aliyekê ve wê were dîtin. Li gorî wî, zanîn wê bi derpêşan bê ser ziman. Di dewama wê de wê werênê ser ziman wê, bixwezê ku ew bide nîşandin ku wê derpêş wê xwediyî navarokek zêhnî bê, û wê ji gotinan wê biafirê. Li ser wê temenê jî wê gotin wê çawa wê bikeve dewsa yekan û cewheran wê, di rengê de wê, li ser wê bisekinê.

Li ser wê temenê wê bahsa gotinê wê bikê û wê di aqilmeşandinê de wê weke amûrekê bê û ji wê û pê de wê ne tişteke din bê. Li ser wê çerçoveyê lêpîrsînên wî yên ku wê gotin wê çawa wê dewsa bûjenê wê bigirê wê, li wê bihizirê û wê, li ser wê temenê wê bi têngînên weke 'gotin weke têngînekê ku ew di ti awayê de ku ew awa û aliyekê destnîşannekê, ne weke destnîşandina gotin û ankû têngînek zêhnî ku ew bi wê were salixkirin bê. Di dewama wê de wê, dengê bi gotinê re ew dihê û derdikeve û ankû dihê derxistin bi temenekê fîzîkî wê bi wê re wê li wê **bihizirê**.

Di wê temenê de wê, minaq wê di nava gotinê ku ew weke navê cûreyekê bê û wê çawa wê di wê de wê yek û ankû tekek wê ji wê were hanin li ser ziman wê li wê were lê hizirkirin. Boethius wê mijare navê mirov wê di awayekê de wê weke ku em dikarin empatiyê bi felsefeya wî re dênin wê bide dîyarkirin ku ew wê navê mirov wê weke navê cûreyekê bê. Lê wê mirovek jî wê ji wê wê cûreyê wê navê wê bê. Wê demê wê navê mirov wê ji aliyê wê hem razber bê û hem çawa ne razber bê wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê mijare mirovekê wê ji nava gotina mirov wê çawa wê bii serê xwe wê were kirpendin û wê pênasekirin wê di wê temenê de wê demê wê bi wê re wê pêwîstîya danîşandinna bi têngînê ên di gotinê de ku ew bi wê re werina destnîşankirin wê hebê. Di wê temneê de wê, di wê rengê de wê, mijare razberiyê wê weke perwerdeyekê wê li ser temenê hizirkirinên serdema navîn wê binûxûmênê û wê ji wê bi gihiştina ya nerazber ku ew bi wê re wê bi wê re wê fahmbikê re wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê, ev wê weke aliyekê ku wê rengê hizirkirina serdema navîn û xosletên wê yên hizirkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare razberiyê wê di wê temenê de wê, temenekê teorîkî ê bi wê re û di wê de wê bi kûrbûnê ku wê biafirênê jî wê li ser wê temenê wê, hertimî wê weke têngînek ji jîyanê qût wê xwe di rengekê dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Ya ku wê piştî demên serdema navîn in dawî ku wê pêşkeve wê ew wê razberiyê wê bi temenekê felsefeyî wê bi jîyanîkirina felsefeyî û ankû di wê temenê de wê bi gihiştandina li fahmkirinê a hebûna jîyanî bi hemû navaroka wê re wê ji wê rewşê wê derbasbûnê wê bide çêkirin wê ji wê re wê wê weke erkek felsefeyî wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Lê di aslê xwe de wê di felsefeya demên dawîn a serdema

navîn de ku wê li demên nêzî demên ronasansê û hwd de wê bibê de wê xosletê rengê hizirkirina serdema navîn wê ji yên demên kevnera wê zêdetirî wê hebê û wê xwe di wê de wê bidina dîyarkirin. Her çendî ku wê mireteyek hizirkirinê a demên kevnera wê bi zêdeyî wê di wê warê de wê li demên serdema navîn wê bibê jî lê wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, hin bi hin wê serdema navîn wê rengê hizirkirina xwe wê bi xosletên wê yên zêhnî û hişmendî û razberî û teorikî û hwd re wê biafirênê û wê li ser wê temenê wê êdî wê bi wan re wê bidest hizirkirina wê bikê. Razberîya serdema navîn wê bi ber teorizebûyinekê ve ku wê xwe berî nava felsefeyên demên piştî jî wê bikê wê bide bi temenkirin û wê weke mireteyekê wê di wê temenê û rengê de wê xwe berî demên hemdem ên piştî ronasansê jî wê bikê. Li ser wê temenê wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Mijare razberiyê û pêşketina wê her çendî ku em wê weke jî jîyanê bi têgînek weke qûtbûnekê jî wê şîrove dikin lê wê di aslê xwe de wê, aliyekê wê yê din jî wê di çerçoveya xosletên wê yên di serdema navîn de wê pêşkeve re wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê ast, rada û pîvane wê ya bi awayekê astbilind ku wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Di wê temenê de wê tiştek wê di serê de me wê, ew wê gûmanê wê çênê. Ew jî wê ew bê ku wê ast û radaya serdema navîn a bi têgîna razberiyê re ku wê xwe hin bi hin wê di wê temenê de wê di rengê de wê bide dîyarkirin bê. Di wê temenê de wê dema ku wê felsefeya wê di demên serdema navîn a dawîn de wê, derkeve li pêşê wê di awayekê de wê, ji kifşkirinên nû zêdetirî wê ya jîyanî li ser temenê hebûn û kirinî ku wê bi hinekî jî li ser temenekê wê teorikî a weke taqabûlî wê rewşa razber dikê wê bi hanîna wê ya li ser ziman a di nava jîyanê de re wê, xwe bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê bi wê re wê, pêşî bi fahmkirina wê re wê aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, were lê hizirkirin.

Xosletên bi teorikî ên bi wê kûrbûnê ku wê werina ser ziman wê hinekî jî wê li ser wê temenê razberî ên bi nîqaşên serdema navîn ku wê bi gîyanî, navê xwûdê û hwd re wê bê dîtin re wê, di wê rengê de wê, hinek xosletên bi wê re jî wê şibînê wê di mejiyî mirov de wê weke ku wê biafirênê bê.

Ji wê aliyê ve wê felsefeya serdema navîn wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirina razberên serdema navîn de wê, di wê temenê de wê piştî wê karekê zêde berfireh wê, li ser milê felsefeya ku wê piştî wê pêşkeve wê, xwe bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê, dema ku wê filosofên weke descartes wê nîqaşa rêbazê û ankû şewayê wê piştî wê bidina destpêkirin û wê têtîngînê gûmanê û ankû şikê wê derxina li pêş wê hinekî jî wê li ser temenekê felsefeyî ên weke yên demên kevnera zêdetirî wê li ser wê temenê teorikî ê razberî ê serdema navîn re wê, di reng û awayekê de wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê serdema navîn wê di nava xwe de wê, têtîngînê mantiqî û hwd wê bi rêgezên wê re wê li ser wê temenê wê kifşbikê û wê bi wê re wê bidest hizirkirinê wê bikê. Filosofên weke Descartes wê weke rêyek vegotinbar a ku wê bi wê re wê bigihijina encamek baştirin wê bikin bîbin in û wê li ser wê temenê wê felsefeya rasyonalmê wê bi xosletên realismê û hwd re wê kifşbikin û wê di awayekê de wê di nava hev de wê bi harmankirina wan re wê, bikin ku ew çerçoveyek rêbazî û ankû şewayî a bi wê fahmkirinê re wê, werênê ser ziman bê. Li ser wê temenê wê descartes wê bixwe jî wê çerçoveyek giring û dîrokî wê, di wê temenê de wê bi hizirkirinê xwe wê weke ku wê bikirpênê. Lê ew di dema xwe de wê çendî wê di farqe wê de bê ew jî wê dema ku mirov hizrên wî dixwezê mirov dikeve nava hizrên cihê ên di derbarê de.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê mijare rasyonalmê wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, çerçoveyek hizirkî wê di wê temenê de wê bi wê re wê bê hizirkirin. Filosofên weke suhrewerdî wê li kurdistanê ê di wê demê de wê kirpendinê li ser temenê rasyonalmê ku wê bikin wê di wê rengê de ku ew di farqê de jî bin û ne di farqê de jî bin wê weke ku wê kirpendinê li ser temenekê fahmkirinê ê demên piştî xwe wê bi giringîya wê re wê bikin. Di wê temenê de wê ev jî wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weker ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Felsefeya ronansê û demên wê, tenê wê bi rengekê wê têtîkiliya wan têtîngînê razber ên serdema navîn bi jîyanê re fahmkirina û ankû li ser wê temenê derkkirina wan re wê alaquadar bibê. Lê di demên piştî wê jî hev felîşendin û derxistina wan a jî hev û li holê wê êdî wê bi

wê re wê weke ku wê bibê û wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê pêşketina bi aqilê demên piştê û pêvajoyên fahmkirinê re wê bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov têngîna rasyonalmê di çerçoveya pêşketinên aqilî ên serdema navîn de wê werênê ser ziman wê bi hinek aliyan re wê, werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê li ser temenê têngîna razberiyê û di dewama wê de wê bi wê re wê pêşketina têngîna teorikî û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve jî ku mirov wê karibê hem ji navikê ve û hem jî ji temen ve têngîliya wê bi vê aliyê re wê dênê ê weke têngîna wek eya bi gotin û peyvan û salixkirinên wan û di wê temenê de wê danîna têngîliya wan a bi hev re ku wê di çerçoveya hevokî de bê û ankû wê di çerçoveya têngîna têngîliya wê weke hebûn û rewşa di jîyanê de dihê dîtîna bê. Di aslê xwe de wê, çendî ku wê têngîna rasyonalityê wê radeyek aqilî a bi pêşketinê wê di temenê xwe de wê bihawênê jî lê wê di wê çerçoveyê de wê bi lêgerîna weke ya ku ew heyî di jîyanê de ku wê bi wê were wê were xwestin ku ew were hanîn li ser ziman wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, têngîna rasyonalityê wê ji wê aliyê ve wê bi aliyên din ên hizrî re wê weke ku mirov wê bi gotinê wê fahmbikê wê di mijare têngihên weke yên biwateyê û hwd re wê, li ser temenekê fahmkirinê re wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin bê. Weki din mijarên weke yên bi têngîliya aqil û baweriyê re wê, kijan ali wê zêdetirî wê bê derxistin li pêş de jî wê di rengekê de wê bi wê re wê, were fahmkirin. Bawerî wê çerçoveya wê ya bi pergâlî ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, di wê rewşê de wê mijare fahmkirinê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, karibê xwe bide dîyarkirin. Di mijare fahmkirina bi baweriyê de wê, di wê temenê de wê têngîliya wê ya bi aqil re wê, di serî de wê ji du aliyan ve wê dikarê wê fahmbikê. Ji aliyê pêşî ve wê bawerîya ku ew bi aqil were dîtîna û fahmkirin bê. Aliyê din jî wê têngîna baweriyê a bo fahmkirinê ku wê serî li aqil wê bide bê. Wê di wê temenê de wê mijare baweriyê a serî li aqil dayinê a bo fahmkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giriing wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Li ser wê temenê wê, mijare fahmkirinê a gotinê jî wê li ser wê temenê wê bê xwestin ku ew bi girêdan û temenekê ontolojikî ew were fahmkirin. Di warê fahmkirinê û vê nûqteyê de wê du ali wê bi hev re wê were dîtîn ku wê bikevina nava gengêşiyê de. Aliyê pêşî ê weke ku wê têngînên baweriyê û gotinên weke yên rewîstîê û hwd ku wê li ser temenekê metafîzîkî re wê fahmbikê û wê bi wê re wê bigihênê temenekê fahmkirinê û hanîna ser ziman bê. Aliyê din jî wê, di dewama wê de wê weke aliyekê ku wê bixwezê ku wê tişte bi wê bi sînoriya wê re wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê, hin bi hin wê bi dûrketina ji têngînek metafîzîkî a bi wê fahmkirinê re de ku wê bibê re wê were dîtîn bê. Ev wê, bi wê demê re wê bi wê re wê were dîtîn.

Lê di wê temenê de wê, xosletên têngîna metafîzîkê a serdema navîn wê di aslê xwe de wê ji du aliyan ve wê dikarê wê lê bikolê û wê fahmbikê. Aliyê din pêşî wê temenê fahmkirina bi aqilî bê û aliyê din jî wê li ser temenê û çerçoveya bi xosletên kûrbûna bi wê re bê. Bi xwezayî wê dema ku wê li hizirkirina bi têngîna bi aqilî a bi wê re wê were lê hizirkirin wê di dewama wê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê ev jî wê bi wê re wê were dîtîn wê xosletê metafîzîkî ê di nava hizra serdema navîn de wê, di aslê xwe de wê aliyê wê yê bi dîtina xwûdayî, ontolojikî û sermedî û hwd re wê were dîtîn wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê bi fahmkirinê wê biafirênê. Lê wê mirov wê nikaribê wê weke hemû aliyên wê yên ku ew werina fahmkirin bibînê. Di wê çerçoveyê de wê aliyên din jî wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê bi têngîna kûrbûnê re wê, were lê hizirkirin. Weke ku me li jor hanî ser ziman wê di gotinê de wê bi wê re wê bi kûrbûna bi wê re ku wê bê kirin wê ev wê, bi wê re wê weke aliyekê bi wê hizirkirina wê re jî wê xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Di hizirkirinên bi gotinê û fahmkirinên wê de wê, mantiq wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtîn wê, derkeve li pêş. Weke ku me li jor hanî ser ziman wê çawa wê, di gotinê de wê hem bi gelemperî û hem jî wê bi teybetî wê bi wê re wê were fahmkirin û wê di wê de wê bi wateyî û morfolojikî wê çawa wê bê ghiştin li aliyên wê yên din ên fahmkirinê ku wê li ser wê re wê bê hizirkirin wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê din ê giring bê ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Ev **rengê xabatî** a bi hizirkirinê wê di demên serdema navîn de wê were dîtîn ku wê bi hinek awa û xosletna bi wê hizirkirinê re wê bibê. Minaq wê dema ku mirov wê xabate Williamê ockhamî a weke bi navê 'li ser

peyvan' ku ew şîrovedikê wê di destpêkê de ji Boethius wê, ragihanê û wê, bi gotina 'Boethius gotinê li sê cûreyan beş dikê, ew jî hebûn, aqil û gotin (û ankû peyv) bê" re wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê gotina 'hebûnê' wê hilde li dest wê, di aslê xwe de wê weke ku mirov eê bi wê re wê, bibînê wê, di wê temenê de wê weke gotinek ku wê bi wê re wê çawa wê bê ghiştin wê li cewherê wê êdî wê li wê were lê hizirkirin. Di hemû nîqaşên li ser hizir û gotinê bi hevdû re de wê, di wê temenê de wê du alî wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Yek wê, lêgerîna li cewherê a bi aqil û fahmkirinê bê. Ya din jî wê hebûn, bandûr û ji kûde hatina gotinê bê. Di wê temenê de wê wê di awayekê de wê wê li çavkaniya wê were lêgerîn.

Di hizirkirina serdema navîn de wê, di wê aliyê de wê dema ku mirov wê, li wê hizirê wê dibînê wê hinek aliyên ku ew hê ne hatina fahmkirin lê ku ew pêwîstin ku ew werina fahmkirin wê bi wê re wê hebin û wê werina dîtin. Wê dema ku wê minaq wê filosofên weke ibni sîna û ibni rûşd û hwd ku wê bi têtîna gîyanê re wê di rengekê de wê xwe bigihênina şîroveyna aqilî û ankû derûnî û an nefsi wê di wê temenê de wê, dikarê wê di rengekê de wê, di wê gotinê de wê, fahmbikê. Ji gotina gîyanê ghiştinê weke bi derûnî û aqilî wê, tiştê din jî wê bi xwe re wê di wê rengê de wê di fahmkirinê de wê bide dîyarkiirin. Ew jî wê di wê temenê de wê ew bê ku wê, çawa wê, mijare gotina xwûdê wê di wê temenê de wê li ser temenê bi lêgerîna cewherê û bi hewldanên ghiştina li wê re wê, li ser wê çerçoveyê wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Gotin û aqil wê, di wê rengê de wê bi hevdû re wê di ahengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, dikarê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê hinekî jî wê di wê temenê de wê bi lêgerînê bi wê re wê, di rengekê de wê xwe bide dîyarkiirin. Girêdanên ontolojikî, berdewamiyên hiyararşikî û hwd ku wê bi wan rewê were li wan hizirkirin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê were li wan hizirkirin. Ji gotinê li gotinê wê çawa wê, ew têtîli wê bi wê re wê were danîn li wê hizirkirin.

Li vir wê, fahmkirin û mantiq wê hinekî wê weke ku wê were dîtin ku wê bikeve dewrê de. Minaq wê dema ku mirov wê bahsa 'gotin gotin'ê bikê wê du caran li rex hev nivîsandina gotinê wê bikê wê, di wê temenê de wê, çi wateyê wê bide me? Di gotina pêşî de wê, têtîna gotinê wê bi

xwe re wê bide me. Di têtîna gotin'ê a duyem de jî wê, di wê gotinê de hebûna gotinê wê di rengekê din de wê weke ku wê bi xwe re wê bide mirov. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê wê, yek di ya din de wê kifşkirina wê, di wê temenê de wê weke xosletekê rege hizirkirina şewayê hizirkirina serdema navîn a felsefeyî û ne felsefeyî jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Di têtîna gotinê de wê, ev mantiq wê, di têtîna gotinê de wê ji hev derhanînê de wê, karibê di dîmenên cihê de wê, têtînen bi gotinê ên fahmkirinê jî bide me. Minaq di gotin'ê a pêşî de wê, dikarê wê weke aliyekê bi serê xwe wê weke bi mantiqê cûreyê wê, fahmbikê û wê werênê ser zima. Di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din wê, di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Mantiqê aristo ku wê hinekî jî wê bi bandûra xwe di serdema navîn de wê bide dîyarkirin wê hinekî wê li ser wê têtînê bi çerçoveya qatagorizekirinên cûreyî û hwd re wê, li ser wê re wê di awayekê de wê ji bê aliyê ve wê jî wê weke ku wê bi wê bihizirê.

Di wê rengê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, di wê çerçoveyê de wê, di têtîliya fahmkirin û gotinê de wê, mantiq wê di wê temenê de wê ketina dewrê de wê, li ser wê temenê wê, di rengekê de wê, xwe bi awayekê wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê têtîna qatagorizeyên cûreyî ên aristo wê ne dîrî têtîna îdeyên platon wê di reng û awayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê dîmenekê fahmkirin wê di wê rengê û awayekê de wê bi xwe re wê bide mirov.

Di dîmenê pêşî a 'gotin gotin'ê de wê, têtîna di hev de hebûna hebûnan û bi wê re wê bi kifşkirinê re wê xwe li ser temenekê îdeyî û hwd re wê weke ku wê di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Di dîmenê din ê duyem de jî wê li ser têtînek şubeyî a bilêvkirina gotinê û hwd de wê, têtînekê wê bi xwe re wê, weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê bi hesanî wê bi xwe re wê bide mirov.

Di wê çerçoveyê de wê, di gotinê de wê, di wê rengê de wê weke ku mirov wê ji aliyê pêşî ve wê li wê bihizirê wê, weke ku wê bi mantiqê matematikî wê di rengekê de wê têtînek komî wê weke ku wê bide mirov û wê di wê de wê çerçoveyek kûrbûnê wê li ser wê re wê bbê xwestin ku ew were lê hizirkirin û fahmkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke

aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare gotinê wê xwe di wê temenê de wê di wê rengê de wê, di xwe de wê bi hebûna hebûnan re wê, di renekê de wê, bide me. Di dema ku em gotina 'jin'ê wê hildina li dest wê, weke navekê 'jinekê' bê. Lê wê di aslê xwe de wê li gorî wê mantiqê bê sînor wê di wê de wê hebûna jinan wê weke ku wê bi qatagorizekirî wê weke ku wê were lê tefkirkirin. Di hemû demên bûyî de wê çend jin wê hebin wê di wê çerçoveya wê gotinê de wê bi wê e wê weke ku wê bên li ser ziman. Yan jî ku em gotina jin'ê bi wê mantiqê matematikî wê weke komekê wê herê bikin wê endamên wê komê wê bêhijmar û ankû weke ku mirov wê nikaribê wê bihasibênê wê hebin. Wê di wê temenê de wê ne tenê wê, ew kom wê bi endamên xwe re wê hebê. Wê weki din wê bi têkiliya nava wan endaman û hwd re wê weke aliyekê din ê ku wê di wê temenê û çerçoveyê de wê bi wê re wê were fahmkirin jî wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, çerçoveyê de wê, dema ku em minaq ferhengê wê li berçav bigirin wê di zimanekê de wê, hijmara gotinên wê di wê temenê de wê, bi sînor bin ku em bi wan û têkiliya nava wan gotinan re wê, bê hasab û hijmar rewş û bûyinên di jîyanê de bi wan dihênina ser ziman. Di wê temenê de wê ev gotinên bi sînor wê çawa wê di wê renekê de wê rewşek bêsinor a di jîyanê de ku ew dayimê pêşve diçêt wê bi xwe re wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê du tişt wê di serî de wê di destpêkê de wê were dîtin ku mirov wan fahmbikê. Yek wê têkiliyek nava wan a di wan de wê bi fenomenolojikî bê. Ya din jî wê, wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, tişt ku ew tiştê bi xwe re dihênê ser ziman wê, di wê temenê de wê, li ser temenekê razberî wê çawa wê tişt ku ew dihê dîtin wê bi wê re wê, bi xwe re wê, werênê ser ziman.

Li ser wê temenê di aslê xwe de wê di nava ciûreyê de wê, di renekê de wê, tişt wê, bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê wê were dîtin. Di mijare hebûnê de jî wê rewş wê di wê temenê de bê. Wê di wê rengê de wê, ji wê aliyê ve wê bi hizrî û hişmendî wê ghiştinê têgînek razber di serdema navîn de wê li ser wê rengê hizirkirinê wê di aslê xwe de wê, temenê zêdetirî kifşkirin û di wê de wê çawa wê bêhtirî wê bê ghiştin li fahmkirinê û hwd wê, bingihê wê weke ku wê bi xwe re wê di renekê de wê biafirênê. Ev wê, weke aliyekê ku wê di çerçoveya gotina razberîyê û fahmkirina bi wê û hwd re ku wê bibê re wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Têgînên rêzimanî wê dema ku wê, di çerçoveya ziman de wê werina fahmkirin wê di awayekê de wê, têgînek zûwa û di çerçoveya gotin û tawandinên wê de wê bi xwe re wê bide mirov. Lê ziman wê ji wê aliyê ve jî wê bê felsefe û fahmkirina wê nikaribê bigihijê têgînek fahmkirinê a pêşketî bi xwe re. Di wê temenê de wê, di wê de wê temenê kûrbûnê wê ne rêzimana wê zêdetirî wê bi wê rêzimanîyê felsefekirina bi wan gotinên zimanî û hwd bê. Wê di wê temenê de wê di awayekê din de jî wê rêzimanî wê rewşek gotinî wê dema ku wê bi xwe re wê biafirênê bi awayekên cihê wê, di dewama wê de wê ew wê, di warê wate, derhanînen morfolojikî û hwd de jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê rêzimana gotinî û ankû zimanî bi ya felsefeyî û hizrî û hwd re ku ew hat tememkirin wê hingê wê temenê wê yê hizirkirinê wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê biafirênê û wê, çerçoveyek fahmkirinê a berfireh wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê bê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê mijare ziman wê, ji wê aliyê ve wê berfirehiyên ku wê di wê de wê çawa wê çêbiikin wê çerçoveyek berfireh a fahmkirinê wê çêbiikin wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew pêşxistin û berfirehiya wê bê aqilzaniyek felsefeyî wê nikaribê were kirin. Ya ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring jî wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin wê di serî de wê ev bê.

Di serdema navîn de wê, dema ku wê di wê temenê de wê bahsa aqilê wê û hizirkirina wê demê wê were kirin wê bi gotinekê wê were ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de wê bi gotina 'ji jîyanê qût' re wê were bi temen û şîrovekirin û wê were hanîn li ser ziman. Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê, ev jî wê weke aliyekê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê aliyê razberiya wê bi wê re wê fahmbikê bê. Kevneşopîya wê ya hizirkirinê wê dema ku wê ji ya serî û ankû giştî bi ber ya hesan ve wê di şewayekê de wê herê di hizirkirina xwe de wê hinekî jî wê ev aliyê wê hebê. Ev aliyên weke yên ku mirov wê weke ji serî ve wê kifşbikê û wê weke têgînek zêhnî wê li rex wê di dewama wê de wê, pêşkeve jî wê bi wê re wê fahmbikê û ankû fahmnekê wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê xwe di dîmenekê din de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di mijare razberîya serdema navîn û fahmkirina wê de wê, di wê temenê de wê aliyekê wê yê wê yê bi hizirî ku wê di wê de wê weke di

dîmenekê kûrbûnê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê ev aliyê bi gotinê û di wê de wê bi kifşkirin û ji wê derhanînê bê. Di wê temenê de wê di gotinê de wê kifşkirina wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku ew bi wê bi cûreyî wê kifşdikin wê li ser wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê dema ku e, bahsa jinê dikin wê di dûnyayê û hemû dîrokê de wê tenê jinek wê nebê. Lê di têngîna jinê de wê, jinek bi kirdeyî ku ew hemû jin weke wê hebin wê bi wê rengê wê li wê were lê hizirkirin. Ev mantiq wê di renekê de wê weke mantiqê platon ê ideayî ew minaq weke bi minaqe haspê didê ku wê di nava hemû haspan de wê îdeaya haspê a bêkêmesî ku wê hemû hasp wê weke wê bibin wê werina li holê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Li gorî wê mantiqê platon ê ideayî wê hemû haspan wê dema ku em bixwezî cewherê wan fahmbikin weke bêkêmesî wê haspa îdeayî wê fahmbikê û wê derxê li têngîştinê. Di wê temenê de wê êdî wê mirov wê weke ku wê bigihijê wê hizra wê ya tekûz a bi wê re ku ew wê hebê. Di wê rengê de wê di wê çerçoveyê de wê di hemû tiştê heyî ê bi hebûnê de wê, çavkaniya wê çî bê wê di wê temenê de wê ev têngîna wê weke têngînek ku wê bê ji wê re weke temenekê razber ê lêgerînê. Ji xwe ew haspa tekûz û bêkêmesî wê, di renekê de wê di jîyanê de wê li gorî w mantiqê wê nebê û wê hemû haspên ku ew dibin wê weke qariqatûrek wê bibin û wê her çendî ku wê hinekê baştir bibin wê bi ber wê îdeaya tekûz û bêkêmesî ve wê herin û wê li wê bigihijina li wê û ankû wê li wê nêzîk bibin. Di wê temenê de wê ev wê weke temen û çerçoveyek hizirkirinê a bi wê îdeayê re wê li ser wê temenê wê li wê were lê hizirkirin bê.

Li ser wê temenê wê di nava hizirkirinên serdema navîn de wê lêgerîna cewherê ku wê ji aliyekê ve wê weke ku wê ev rengê hizirkirinê wê di dîmenekê de wê bibê çavkaniya lêgerînên weke bi lêgerîna li cewherê a tiştê jî. Her tişt wê di wê de wê weke cewherekê wê yê ku ew ew weke wê dibê û ankû weke ji wê dibê wê bi wê re wê li ser wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di nava xwezayê de jî wê, dema ku wê şînayîyek wê bibê wê di demsala ku ew bû de wê şîna, gûrr û xweşik wê xwe bide dîyarkirin. Lê dema demsale wê ku ew derbas bû û pê de wê, ew jî wê weke ku wê ji holê wê herê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Her demsal wê dema ku ew derbas bû û ew şînayî ji holê windabû û wê piştî wê demsalê ku ew demsale wê cardin hat wê ew wê weke ku ew cardin wê şîn bibê. Wê di wê temenê de wê dîsa wê weke heman şînayî wê were û bibê. Wê di wê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê bê ku wê, çendî ku wê weke hev wê, newin û nebin jî lê wê heman şînayî ku ew dibê wê, di wê temenê de wê ev wê, di nava wê hizra îdeayî de wê temenê wê, çavkaniya wê ya ku ew heya û ew ji wê dibê û diafirê û hwd wê, biafirênê bê.

Wekî din wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin wê di wê rewşê de wê, her tişt wê li gorî wê mantiqê weke 'çavkaniyek wê hebê' û felsefeya çavkaniyê ku wê di wê temenê de wê, derkeve li pêş wê, li ser wê temenê wê bi wê re wê êdî wê li wê were lê hizirkirin. Şînayîyek li ser rûyê ardê wê bi girtinên ji ardê û hwd re wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê fahmbikê wê, hebê. Lê gotinek wê mirov nikaribê wê weke tiştêkê mekanîkî wê çêbikê, wê ne hesinek bê û ankû wê ne tiştêkê weke ku em di nava axekê de wê biçênê ku ew wê şîn were bê. Gotinek wê di meji de wê bi dîtînen me yên ku em ji hewirdorê digirin re wê çavkaniya wê hebê.

Lê di wê girtina me ya ji hewirdorê de wê, ew gotina ku em wê bi wê re wê dihênina ser ziman wê çendî wê ew gotin wê karibê wê bi xwe re wê werênê ser ziman? Di aslê xwe de wê, dema ku mirov ji wê aliyê ve û di çerçoveya wê pirsê de wê li wê dihizirê wê dibînê ku wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bi wê re wê were dîtin ku wê bi intibayekê wê ew gotin wê wê tiştê wê tenê wê di dîmenekê wê de wê pênasebikê. Di wê temenê de wê, ew pênasekiriin wê di temenê wê de wê, dîtin, çavdêrî, nerî, bihişkirin û hwd wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê di wê de wê weke dîmnna ku mirov wê karibê ji wê bigirê wê hebê. Di wê rewşê de wê, gotin wê ji ya ku mirov wê, bi wê re wê kifşbikê wê, di wê temenê de wê di wê hebê.

Wê dema ku wê hiş nebê û ankû mirov wê di derbarê tiştêkê de ne bi hiş bê wê, çawa wê karibê wê bahsa wê, gotinkirinê wê bikê? Di rengekê de wê ew bi gotinkirin wê di wê dîmenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê re wê, wê kifşbikê ku wê aliyekê wê yê bi hişmendî ku em wê bi wê re wê derkdikin û wê weke fenomenekê hizirkî û ankû îdeayekê wê derkdikin wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirin bê. Di wê dîmenê bi hişmendiyê de wê herî hindik wê du dîmenên bi hişî u mirov li wan têbigihê wê hebê. Dîmenê pêşî a wê tiştê bi dîtina wê bê. Dîmenê duyem jî wê hebûna wê ya wê ya weke bi tiştî ku ew hebê bê.

Wê li ser wê temenê wê ew wê bi wê re wê, bibê. Di mijare gotinên bi hiş de wê, xosletekê wan ê ku em di wê temenê de bi wan kifşbikin wê di serî de wê ew bê ku wê, ew aliyê tiştê ku ew bi wê dihê dîtîna ku ew weke dîtînek bi hiş bê. Wê demê wê tiştê wê bi dikarê di dîmenekê hişmendî de wê weke wê tiştê bi hiş wê ji aliyê ve wê ji aliyekê ve wê fahmbikê û ji aliyê din ve jî wê hişê me yê ku wê dîmenê derkdikê bê. Ew tişt wê di wê demê de wê, dema ku wê weke hişekê wê bibê wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Lê ji aliyê din ve jî wê tişt wê weke xwe weke ku ew dihê dîtîna wê were derkkirin. Ew dîtîna wê ya ku wê mirov ji wê dikê wê di awayekê formelî a bi dîtîna de wê dikarê wê fahmbikê. Li ser wê temenê wê maniyî û mezdekî wê bahsa aliyên wê yên din ên ku mirov têbigihê ên bi wê re wê bikin.

Di wê temenê de wê, mijare aqilî wê ji wê aliyê ve wê ji du aliyên ve wê karibê wê li wê bihizirê. Yek wê li ser temenê aqilî ku wê tiştê werênê ser ziman û wê, di awayekê ya ku wê were dîtîna wê bi wê re wê, bi sînora wê di awayekê de wê bibîna bê. Di wê temenê de wê mirov karibê bibêjê ku wê ji ya ku mirov wê dizanê û zêdetirî wê ti tişt wê nebê? Bêgûman wê mirov nikaribê wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê, ya ku em wê têdigihjin wê ji aliyekê ve wê weke dîmenekê ku me ji ya ku ew dîtî re wê, di rengekê de wê, bi wê re wê were hanîn li ser ziman bê. Li ser wê temenê wê, bi aqilî re wê, di wê temenê de wê, hertimî wê, ji ya ku em bi wê dizanin ji wê zêdetirî hebê ku wê weke aliyekê rêgezî wê herêbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê ji aliyê aqilî û zanîna ve wê, di wê temenê de wê wusa bê. Şîroveyan ku wê di temenê de wê bibin wê ji aliyekê ve wê têkiliyek wan bi şîroveyên li ser gotinên me yên ku em bi wan dihênina ser ziman re wê were danîn. Lê wê mijare şîroveyên bi gotinan wê di wê temenê de wê çawa wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di nava ziman û zanîna de wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê bêgûman wê hevkeyyê wê bi hesanî mirov dikarê wê bibîna û wê fahmbikê wê di nava wê de wê nebê. Ber ku wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê, dema ku mirov wê sînora zanîna xwe de wê di wê temenê de wê bi wê bihizirê wê dîmenê ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin wê di wê temenê de bê ku wê weke mirov çendî bi gotinan serwaxt û bi zane bê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê ewçendî wê weke sînora me yê bi zanîna wê hebê. Gelek kesên ku wê, di wê temenê de wê di demên hemdem de wê bi ziman û zanîna re wê bihizirin wê pêşxistina sinorê

ziman wê weke berfirehkirina sînorê zanîne û çerçoveya wê ya bi zanîna me re jî bê wê werênina ser ziman.

Di wê temenê de wê, li ser wê temenê re wê bi hizirên weke filosofên williamê ockhamî re wê werê dîtîna ku wê mijare zanîn û derpêşê wê di wê temenê de wê li ser temenê bi gotinkirinê re wê bixwezin ku wê fahmbikin. Derpêş wê, di wê temenê de wê weke temenekê aqılmeşandinê û levkîrîninê bi fahmkirinê en li ser çerçoveyek mantiqî re ku wê werina kirin bin. Wê weke çerçoveyek zanîne ku ew bi nerînê wê jî wê li jîyanê wê were nerîn bê. Yanî wê di temenê de wê weke di dîmenekê jî jor bi ber jêr de bi nerînê re wê xwediyê rengê hizirkirin û fahmkirinê bê. Di aslê xwe de wê ev alî wê were dîtîna ku wê di serdema navîn de wê li ser wê temenê wê bi zêdeyî wê li ser wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê jî aliyekê ve wê, bi gotinê wê çendî wê derfet wê hebê ku mirov wê bigihîjê zanîne û jî aliyê din ve jî wê zanîna me ya ku em gihiştinê wê ne sînorê zanîni bê lê wê weke sînorê zanîna me ya ku em bi wê re xwediyê wê na bin wê li wê were lê hizirkirin. Hin bi hin wê were dîtîna ku wê jî van aliyan ve jî wê kirpendinên ku wê bi gotinê wê werina kirin wê bibin. Di mijare zanîn çî ya û ne çîya de wê, di wê rengê de wê were dîtîna ku wê aqılmeşandinek zêde mazin wê li ser wê çerçoveyê wê were kirin. Mezdekî wê li wer kevneşopîya manitîyê ku wê li kurdistanê wê bihizirin wê di wê rengê de wê mijare gotinê wê, di wê de wê bi kûrbûnê û bi wê re wê gihiştina ya mazin wê çawa wê bi zanîne wê bikin re wê li ser wê temenê re wê bixwezin ku ew çerçoveyek fahmkirinê biafirênin. Ji wê vê aliyê ve wê, di aslê xwe de wê weke ku wê were dîtîna wê çerçoveyek zanîni wê bi zêdeyî wê giring wê hebê ku mirov wê kifşbikê û wê hinek aliyan ve wê werênê ser ziman bê.

Di serdema navîn de aqil û ziman

Di aslê xwe de di dewama wê de mirov, mijare aqil û ziman wê karibê weke aliyekê wê yê giring were hildan li dest. Di aslê xwe de wê, di wê çerçoveya têgîna rasyonalitya wê de wê, hê gelek aliyeên ku mirov wê karibê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê mijara li ser wê hê wê bi gelek aliyên wê yîn din re jî wê pêwîstîya wê fahmkirina wê bê. Lê fahmkirinê weke bi aqil û ziman re jî wê weke aliyekê ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ber vê yekê di dewama wê de wê jî wê aliyekê ve wê mijarê wê bi hinek aliyên wê yên din re wê, hanîna li ser ziman wê weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê serdema navên wê hê gelek aliyên wê yên ku mirov dikarê wê bi re wê werênê ser ziman wê hebin. Wê ev jî wê di temenekê li ser esasekê bi pîvanî û radayî re wê bi aqil û ziman re wê, êdî wê weke mijarna wê bèn hildan li dest. Minaq mijare aqil û ziman wê, di wê temenê de wê weke ku me li jor li çend deveran wê hanî ser ziman wê, weke mijarek ku wê were hanîn li ser ziman bê. Lê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare bi aqilbûnê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê derkeve li pêş. Bi aqilbûn wê çikaribê wê weke nişanaka wê were fahmkirin. Gelek caran wê weke xosletekê bi aqilbûnê wê zêde axiftin wê were hanîn li ser ziman. Lê bo pîr zêde axiftinê jî wê carna wê zêde aqil wê weke ne pêwîst bê.

Aqil wê hinekî wê hinekî din wê weke mijarek kûrtir a ku mirov wê bi hinek aliyên wê yên din re wê werênê li ser ziman bê. Yan jî mijarên weke yên xweşik axiftinê wê carna wê ne bi aqilbûnê wê karibê wê fahmbikê. Li vir wê, dema ku mirov li ser aqil wê bihizirê wê di serî de wê, mijare fahmkirinê wê bi rastî wê derkeve li pêş.

Lê mijare fahmkirinê wê di mijare aqilîtiyê de wê tenê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê werênê ser ziman bê. bi aqilbûn ne wê girêdayî bûyina xwediyê zimanekê di dev de bê û ne jî wê girêdayî çend gotinan wê weke papaganan wê dûbarekirinê bê.

Di aslê xwe de wê, hinek xosletên wê yên din wê hebin ku mirov wê li ser wan re wê fahmbikê. Di nava xwezayê xwe de wê dema ku wê mirov wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Di mijare hizirkirinê de wê weke aliyekê wê yê din wê dema ku mirov wê, wê hilde li dest wê, aqilbûn wê di temenê xwe de ku wê bi hişbûnê wê bihawênê wê bi wê re wê, di awa û rengekê de wê, pêşketina xwe bi derkkirinên li ser wê re wê bide dîyarkirin.

Li vir wê, gelek filosof wê dema ku wê bahsa wê bi aqilbûnê wê bikin wê di awayekê ji bûyinê ve wê weke xwediyê wê xosletê bûyinê wê şîrovebikin wê werênina ser ziman. Li vir wê gotina jibûnê ve bûyin wê weke gotinek dîtbar wê li hemberê van rewşên ku mirov fahmbikê wê bimênê. Di wê temenê de wê, dema ku em pêvajoyên pêşketinê ên bi fîzîkî û ankû fîzyolojikî û hwd li berçav bigirin wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, karibê wê werênê ser ziman. Di pêvajoyên herikina mirov a di nava demê de wê, li gorî wê ast û pîvana ku ew xwediyê wê ya di

dema xwe de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ku wê weke homo-sapiens' ku wê weke pêvajoyek bûyina mirovbûnê a pêşî wê were şîrovekirin wê dema ku wê, mirov wê, di roja me de wê, zaroyên wan bibin wê, ne zaroyek homo sapiensê bê. Yan jî wê di dema homo sapiens de wê, zaroyek weke ya mirovê roja me w, newê li dûnyayê û ne jî. Di wê temenê de wê hinek rêgezên fizîkî ku mirov wan di awa û rengê de hilde li dest û werênê ser ziman û wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê li ser ziman.

Ev çerçoveyên hizirkirinê ên bi fizîkî û nefizîkî wê di rewşa bi aqilbûnê de wê, bandûra wan bi pêvajoyên wê yên bi demê re wê bibê. Ber vê yekê wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, ev pêvajoyên fêrbûnê wê bi wê ve girêdayî wê li ser temenekê fizîkî û hwd re wê, di wê temenê de wê biafirin.

Di çerçoveya hizrên felsefeyî ên serdema navîn de wê were dîtîn ku wê jî aliyekê ve wê li ser temenê weke jî bûyinê bi hebûnê re wê bibê re wê werênê ser ziman. Ji aliyê din ve jî wê bi têtîna zêhnî ve wê bi aliyê hundurînî ve wê girêdayî wê li ser wê re wê were hanîn li ser ziman. Minaq wê li gorî filosofên weke descartes û leibniz wê, di nava ziman û darêjkên zêhnî de wê, resen wê têtîliyê ku mirov wê fahmbikê wê hebê. Li ser wê rengê hizirkirinê xwe yên ku ew dikin re ku em wê weke şewayekê klasîkî ê bi çerçoveya hizirkirinê serdema navîn û ankû jî wê derhanînê weke di demên hemdem de jî wê fahmbikê wê di wê temenê de wê weke aliyê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, fahmbikê û werênê ser ziman. Weke çawa ku wê di hijmarên cebirî de ku wê her hijmar wê li hijmarên asal ku wê karibin werina beşkirin re wê, di rengê de wê, ew li ser temenekê hevgirtî a têtîna re wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di mijare fahmkirinê zêhnî de wê, ev di wê temenê de wê, jî du aliyan ve wê, di wê temenê de wê were dîtîn ku ev rengê têtîna hevgirtî wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Yek wê bi gotinê bê. Ya din jî wê bi wateyê bê. Li ser wê re wê di rengê de wê weke ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê li ser wê re wê bi awayekê wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di serdema navîn de wê dema ku wê bahsa ziman wê were kirin wê li ser wê temenê wê têtîna 'zimanê xwezayî' û ya 'zimanê ne xwezayî' ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê were ser ziman. Wê di wê temenê de wê li ser wê temenê wê çawa wê bi van aliyên zimanî re wê aqilmeşandin wê were kirin wê, di wê temenê de wê bi wê

re wê were lê hizirkirin. Mînaq wê Leibniz wê dema ku wê bahsa zimanên xwezayî bikê di pirtûka xwe ya bi navê 'axiftina li ser metafîzîkê' de wê, aliyê zimanê xwezayê wê di aqilmeşandinê de wê, weke hinekî zor bê wê balê bikişênê li ser wê. Li gorî wî gotinên zimanên xwezayî wê bi xwezayî wê weke gotinên hatina afirandin/derhanîna ji hev bin û wê, hevgirtî bin. Wê weke aliyekê wê yê ku wê hinekî zor ku wê werina fahmkirin ya ku ew bi wê re wê qast dikê wê di wê temenê de wê, bi têngîna wê hevgirtiniya wê re bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê re ew li wê dihizirê bê. Lê wê di wê temenê de wê ji hev felişandina/derhanîna wan gotinên hevgirtî re wê, karibê weke di çerçoveya zimanekê asayî ê fahmker de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Mezdek di peyvê de wê, hewldana kifşkirina têngînên din wê di çerçoveya gotinê ku ew ji aliyê cihê ve jî wê hilde li dest û ankû bikarbênê û hwd ve jî wê bixwezê ku ew bi wê bigihijê fahmkirinên cihê ku ew wê fahmbikê. Di aslê xwe de wê dema ku em li navaroka hizrên mani dinerin em ji wan bi awayekê morfolojîkî digihijina aliyekê din di wê çerçoveyê de. Mînaq wê, têngîna wê bi rehetî wê ji nava hizrên wî karibê têbigihê ku wê çawa wê 'elfenbeya hizirkirinê' ku wê çawa wê hebê wê bixwezê ku ew ji ali û awayekê ve wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê dema ku wê di dewama wê de wê mezdek wê bahsa 'nepenîya tîpan' wê li ser temenekê felsefeyî û wê çerçoveyê û wê fahmkirinê wê, bikê wê hinekî wê di wê şewayê de jî wê weke têngînek ku mirov wê karibê wê bi hesanî weke rengekê bi hewldana wî ya fahmkirinê a bi aqil/hizirkirinê bê wê li wê bihizirê. Li vir wê di wê temenê de wê, aliyekê din wê bi gotin wê xwe di wê çerçoveya fahmkirinê de wê bide dîyarkirin. Ew jî wê, di çerçoveyê de wê bi têngîna gotinên tevlihev û gotinên ne tevlihev ên sade ku ew werina fahmkirin. Ji têngîna gotinên sade wê çî wê were fahmkirin? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê têngîna sadeyî wê hewldanên gihiştina li wê ku wê bibê jî wê, her sadebûna ku wê bi zelalî wê bê afirandin jî wê di dewama wê de wê li ser wê re wê, nesadebûnek jî wê di rengekê de wê weke ku wê were pêşxistin. Yanî wê, her gotin wê, di wê temenê de wê, di wê de wê bi kûrbûna wê re wê, piştî her astê û radeyê wê di wê de wê ew wê were kirin. Yanî di wê temenê de wê, biqasî wê têngîna dîtbariyê a li van gotinên weke sade û nesadebûnê û hwd jî wê di wê temenê de wê bi w re wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Ev têngîna weke ya elfabeya hizirkirinê wê di aslê xwe de wê weke têngînek ku ew navlênêkirî wê hinekî jî wê bi hizrên nesimî re jî wê karibê

were xwandin. Li ser wê temenê ku ew, çendî di farqa wê de bê û ankû ne di farqe wê de jî bê wê, di şewayekê hizirkirinê de wê di wê rengê de wê weke ku mirov wê ji nava hizrên wî kifş û fahmbikê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê têtîna dageran a bi hizirkirinê ku wê pêşkevin û wê li wan wê were hizirkirin wê, di aslê xwe de wê meju û dîroka wan wê pirr zêde wê kevn bê. Wê hertimî wê bi astbûna bi wan re wê, di nava fahmkirina me de wê, cihekê wan yê bingihîn û teybet wê hebê. Di demên serdema navîn de jî wê, dema ku em wê têtîna dagerî wê bikin ku wê kifşbikin wê di rengekê de wê weke bi salixkirinên li ser aqilîtiyê û ankû bi têtîhiştinê re wê di temenekê ku wê bi wê têtîna razberiyê û şenberiyê wê di zikhev de wê bi wê re wê were fahmkirin wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê were dîtin.

Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa têtîna dagerî wê were kirin wê di awayekê de wê, di dîmenekê darêjkî û ji wê cihê de wê karibê bi wê re wê were lê hizirkirin. Lê darêjk wê weke têtînek ku wê di serdema navîn de wê di nava felsefeya wê de jî wê, bi zêdeyî wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, weke ku mirov wê, karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di mejiyê mezdek de wê têtînek ku mirov li ser temenê gihiştina zanînê wê di wê temenê de wê karibê bi wî re wê fahmbikê wê were dîtin. Yek wê, di wê temenê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê, çawa wê zanînê wê, hem bi gerdûnî wê bibênê û hem jî wê, weke temenekê fahmkirinê ê teybetî wê bibînê. Li gorî ku mirov ji rengê hizirkirinên wî fahmdikê wê di reng û awayekê de wê, pêvajoyek gerdûnbûna zanînê wê li ser wê temenê wê, li ser çar temenan re wê bi salixkirinên xwe re wê, bikê ku ew wê werênê ser ziman. Yek wê li ser temenekê gotin û rêgezên destûrî ên ku ew temenê wê didina dîyarkirin bin. Du wê, li ser temenek rasyonel û mantiqî ku wê çawa wê bi wê re wê, çerçoveya fahmkirin, kûrbûn û têtîhiştinê wê bi wê re wê were afirandin bê. Sê jî wê, di wê temenê de wê weke, di ahengekê de wê, weke ku wê di çerçoveya têtîna zanînê a mani ku ew zanînê weke hikmetê dibînê û wê di wê temenê de wê ji rastîtiya wê, dîrneketinê re ku wê werênê ser ziman bê. Di mijare gihiştina zanîna gerdûnî de wê, di wê temenê de wê, li ser du aliyên re wê, di dewama wê de wê weke ku wê karibê bi hesanî were fahmkirin wê

were dîtin. Yek wê, bi gelemperî zanîn û bi wê re gihiştina zanînê û wê weke wê li hev fahmkirinê bê. Aliyê din jî wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov bi pêvajoya hizirkirinê re wê zanînekê wê werênê ser ziman ew gelemperbûna wê ya bi zanebûna wê zanînê ji aliyê girseyê ve bi têngiştin, zanîn û hwd re wê, weke çerçoveya wê ya pêvajoyî a bi ber wê ve çûyinê re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê ew aîdîyetekê weke ku wê bi zanînê re wê, nexwezê wê pênasebikê. Ew li ser temenekê objektîvî wê di wê temenê de wê dixwezê wê bi wê re wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê di felsefeya serdema navîn de wê, weke aliyekê ku wê bi ziman û têngiliya wê ya bi aqiliyê re wê derkeve li pêş wê mijare wateyê bê. Wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê ew wate wê çî bê û wê çawa wê karibê were fahmkirin, were têngiştin û li wê were gihiştin wê weke aliyekê ku wê zêde wê serî weke ku wê were li wê hizirkirin bê. Li ser wê temenê wê, aliyên baweriyê ên weke serîlêdanên wê yên li aqil û fahmkirinê ku wê bikê wê xosletekê wê yê teybet wê li ser wê temenê 'weke hev zanînê' re wê di wê temenê de ku mirov wê karibê wê bikirpênê wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê aliyekê gelemperî wê dema ku mirov ji wê aliyê ve li gotina baweriyê binerê wê bi wê re wê karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê were dîtin. Di mijare têngiştina zanînê di wê çerçoveyê de wê, biqasî hewldana lê têngiştina reengê fahmkirinê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi hevbeşî wê zanînê wê biafirênê bê.

Wê dema ku wê têngîna ziman wê pêşkeve wê di awayekê din de jî wê, têngiliya wê ya bi hizirkirinê a bi gotina îdeayê re bê. Wê di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de ku mirov bandûra rengên hizirkirin weke nominalismê û têngînên gnostikî ên zimanî jibîrnekê wê bi wê re wê, weke çawa wê gotin wê di fahmkirina xwe û bi wateya xwe re wê cihê têngînên îdeayê wê bigirê, wê di wê rengê de wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê were dîtin. Filosofê ingilisî Locke wê, ji gotina atomê a felsefeya demokrit wê peyxam wê bigirê û wê, li ser wê re wê gotina 'atomivanîya gotinî' wê di wê temenê de wê bikarbênê û wê werênê ser ziman.

Locke wê di pirtûka xwe ya bi navê 'ceribendinek li ser fahmkirina mirov' re ku wê werênê ser ziman wê li ser wê çerçoveyê wê bixwezê ku ew bi temenekê epistemikî li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, bi

zêdeyî wê weke ku wê ji navaroka wê xabate wî bixwênê wê mijare xwezayê zanîne, çawa bidestxistinê, bikarhanîne û her wusa wê zanîn wê çî bê wê bixwezê ku ew di wê temenê de li ser wê bihizirê û hizrên xwe werênê ser ziman.

Weke ku em fahmdikin wê di serdema navîn de wê bi teybetî di demên wê yên navîn de wê bi zêdeyî wê nîqaşên bi hizirkirinê û ankû felsefeyê wê bi zêdeyî wê li ser koka zanîne û hwd re wê zêde bibin û wê di wê temenê de wê li ser zanîne wê zanebûn wê bi zêdeyî wê werina hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev nîqaş û hizirkirin wê bi xwe re wê temenê hizirkirinê li gotinê, îdeayan û hwd jî wê biafirênê û wê di wê temenê de wê ji têngîna hizirkirinê weke ji hev cihê fahmkirina a gotin û îdeayan û hwd jî wê di rengekê de wê weke ku wê were fahmkirin wê bi wê re wê were dîtin.

Di wê çerçoveyê de em dibînin ku wê gotinê weke 'ceribendinê', 'azmûnê', 'fêrbûnê', 'hiş' û hwd wê, weke gotinê ku wê hin bi hin wê bi zêhnî wê, li wan wê were lê hizirkirin wê di wan de wê çawa wê were kûrbûn wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Ev gotinê bi wê rengê wê nişanaka astbûnekê a bi zanîne û hwd jî bin. Wê li ser wê temenê wê li ser temenekê zêhnî û hişmendî re wê tênginê weke bi razberî, teorikî û hwd wê, bi zêdeyî wê li ser wê temenê wê li wan wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, weke temenekê li wê hizirkirinê a metafîzîkî û ankû dervî têngîna metafîzîkî wê êdî wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Metafîzîk wê xosletekê hizirkirina felsefeyî û hizirkirinê a felsefeya serdema navîn ji destpêka wê û heta dawîya wê jî bê. Wê bi xosletên zêhnî, hiş, razberî, teorikî û hwd re wê, xwe bide dîyarkirin.

Ji rengên hizirkirinê wê demê mirov wê tişteke din jî wê di awayekê de wê bibîne û wê têbigihê. Ew jî wê di wê temenê û çerçoveyê de wê ew bê ku wê, têngîna rêzimanî a zimanî wê li ser temenekê mantiqî û hwd re wê, di temenê hizirkirinê de wê, bi xosletekê hizirkirinê wê pêşkeve û wê di derbarê wê de wê bi hişbûnê re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê hizrên ku wê li ser wê temenê wê werina ser ziman wê, di wê rengê de wê weke hewldanekê bin ku wê rêzimanîya zimanî wê weke bi çerçoveya hizirkirinê û ankû weke di rengekê rêzimanîyek hizirkirinî û ankû aqilî ku wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê were dîtin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ê bi wê hizirkirinê bê ku mirov wê di serî de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman

bê. Di mijare gihiştina zanîne de wê, dema ku wê mantiq wê bikeve dewrê de wê, di wê temenê de wê ziman wê weke temenekê wê yê pêşketinê wê li ser wê çerçoveyê re wê were dîtin ku wê pêşkeve û wê çerçoveyek hizirkirinê wê bi wê re wê weke ku wê biafirîne bê.

Nîqaş û hizirkirin bi ziman û pêşveçûnên bi fahmkirina zimanî ku wê bibin

Di serdema navîn de wê, di wê çerçoveyê de wê weke ku mirov wê karibê wê bi hesanî wê kifşbikê û wê werênê ser ziman ku wê ziman wê weke amûrê têkilidanîne wê derkeve li pêş. Lê di wê temenê de wê, di awayekê de wê çendî ku wê ziman wê hin bi hin wê giringiya wê di wê temenê de wê derkeve li pêşbi kifşkirina wê re jî wê, hin bi hin wê hin nîqaş li ser wê temenê wê bîn kirin ku wê ziman wê tenê wê, weke weke rêya têkilidanîne bê û ankû wê dervî wê rêyên din wê hebin û ankû wê nebin.

Weki din wê di wê temenê de wê, ziman wê weke bawerkerê aqil û zanîne wê were dîtin. Li ser wê temenê wê bi aqil re wê li ser wê temenê wê şrove û fahmkirinê wê werina fahmkirin. Lê çendî ku wê ziman wê têgihiştina wê hin bi hin wê xort bibê û wê derkeve li pêş wê aliyekê din wê, bi wê re wê, were dîtin ku wê were nîqaşkirin. Ew jî wê ew bê ku wê cihêbûna nava aqil û ziman de wê çawa wê karibê were fahmkirin û salixkirin. Dervî ziman wê çawa wê karibê aqil were zanîn û wê zanîn wê çawa wê karibê were fahmkirin wê li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê ku wê, mijare zanîne û ziman wê li ser wê temenê wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Wekî din wê ji aliyê ziman ve jî wê ew hizirkirin, fahmkirin, têgihiştin û mijarên hişkirin wê li wan wê were lê hizirkirin. Di nerîneka ku wê ji aliyê ziman ve wê li mijare wê were nerîn wê aqil wê weke li hev rêzîn û bi wê rengê fahmkirina bi gotinê wê bikê ku wê fahmbikê. Wekî din wê li ser sazûmana nava gotin û têkiliya nava wateyê û salixkirinê bi wê re wê bixwezê ku wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê têkiliya felsefêkirinê û gotinê wê ji aliyekê ve wê were danîn. Di wê temenê de wê dema ku wê bi têngînek derpêşî wê weke ku wê Williamê Ockhamî wê bîne ser ziman ku wê li wê were lê hizirkirin wê ji aliyê din ve jî wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê, çawa wê bi wê re wê were fahmkirin û ankû wê were fahmkirin wê li wê were lê hizirkirin. Aqil wê, dema ku wê bi gotinê û ankû ziman re wê were lê hizirkirin ew hisiyeta ku wê ji wê zêdetirî wê tiştek bê wê hertimî

wê bi mirov re wê çêbibê û wê mirov wê bi aqilê xwe wê bikeve pey salixkirina wê hîsê de. Ev hîs wê weke hîseka ku wê mirov wê bi xwe re wê di temenê hizirkirinên me yên ku mirov wê bikê de wê zêdetirî wê kûrtir wê bikê û wê bi xwe re wê bibê û bigihênê fahmkirinên din jî.

Lê li wê temenê wê ew wê hertimî wê hebê weke temen û çerçoveyek fahmkirinê wê bi hewldana wê re wê ji wê zêdetirî wê, çawa wê bê gihiştin li fahmkirina wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Gotin û wate,, wate û kirde, kirde û biriqîna ji bûjenê û hwd wê, weke aliyên ku wê bi têkiliyên nava wan ên ontolojikî, epistemolojikî û hwd re wê, bi morfolojikî û wateyî wê li wan were lê hizirkirin bin.

Di wê temenê de wê, dema ku wê li tiştê wê were lê hizirkirin wê weke bi zanînê wê dervî me weke hebûnekê ku ew heyî wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Hinek zanyar wê bi gotinê û bi kûrbûn û berfirehiyên bi wê ên zimanî re wê li wê bê gihiştin wê werênina ser ziman. Hinek wê bi temenekê fahmkirinên bi aqilê wahiyê û hwd re wê werênina ser ziman. Hinek jî wê bi kifşkirin û fahmkirina hewirdorê bi hiş û zanînê re wê, bê gihiştin li wê werênina ser ziman. Li ser têgînek bûjenî re wê ya weke 'metalyal' wê were dîtin ku wê hundurîya wê weke 'immetalyal' wê çawa wê bi têgînek weke ya objeyî wê li ser wê temenê wê bikê ku wê fahmbikê wê li ser wê bê hizirkirin û wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Hewldanên bi fahmkiirna zêhnî û hwd jî wê li ser wê temenê wê zêdetirî wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Di nava hizrên Seydayê cizirî de wê hinek têgînîn ku wê weke bi zimanî wê werênê ser ziman wê bi du aliyên wê ji hev cihê kirin û salixkirinên wê re wê were dîtin ku wê were kirin. Ji gotinên wî yên weke 'Me cewher 'unsurik xamis numa îro di tali' da/Di vê teqwîmê insanî li tali' bûne fal ebrû' em têdigihin û fahmdikin ku ew mirov weke bi nirx, xwedî nûrh, weke hêjabûnek pîrozî jî ku mirov wê karibê şîrovebikê wê werênê ser ziman. Wekî din li ser temenekê hebûnê wê, di temenê pêkhatin û ji desthatinê wê, weke kirdeyek bihizir, afrîner û bihişmendî wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, di têgînek xwe ya din de jî wê bi rengê weke 'Tu hudûsê we mebîn qenci nezerkî carekê/Li esasê qidemê danîye dîwarê hudûs/Here eslê wxe we tertibê qîyasê jê ke/Ger nizanî çi ye yekcarî berê darê hudûs' ku wê weke nirxek qadim wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman wê ji jê bahsbikê. Di wê têgînê de ew mirov wê cihane hebûnê de wê weke hebûna astbilind wê di renekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê

cizirî wê, di hizra xwe de wê, mirovekê tam û ankû wê weke ku wê bi navê wî û têngîna wî ya li ser mirov re wê bi epistemikî wê were ser ziman wê di çerçoveya têngîna 'insan-î kâmil' de wê werênê ser ziman. Ji vê gotinê bi epistemolojikî mirov dikarê çî encamê derbixê di çerçoveya felsefeya wî ya hebûnê de? Di wê çerçoveyê de ya ku mirov wê karibê wê fahmbikê ew mirov weke hebûnek bi aqilê ku ew xwediyê wê karîn û sîyanê têngiştin, pêkgiştin û jêgiştinê ku mirov fahmbikê re wê, karibê fahmbikê û werênê ser ziman. Ev jî wê bi zanîni û ankû epistemolojikî wê têngînek mirovî ku ew xwedî wîn û bi wê wê wînê xwedî temenhiş û hwd bê. Li ser wê re ew wê, weke aliyekê wê yê girin wê fahmdikê û wê dixwezê wê **werênê** ser ziman. Ew dema ku wê salixkirina xwe dikê wê metefora têngînên xwezayî ên weke dar, fêkî û hwd ku wê çendî wê lezîz, xweşik, gihiştî, têngiştî û hwd wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê dema ku ew bahsa 'bi aliyê xwe yê aslî ve girêde bidê wê li ser têngînek gîyanî ku wê nirov wê bi wê re wê, heta nemiriyekê wê biçê wê li ser temenekê gnostikî û ankû tasawûfî wê li wê bihizirê. Di hizra wî de têngîna mirovê azmûnkirî û fêrbûyî wê weke ku nirov wê bi hesanî fahmbikê wê li pêş bê. Her çendî ku wê felsefeya wê wê weke bê xwestin li ser temenekê tasawûfî wê were fahmkirin jî lê ji wê zêdetirî û baştirî wê bi temenekê gnostikî wê baştirin wê karibê rengê hizra wî di wê temenê de wê bide dîyarkiriin. Li ser wê temenê, di zane min de wê gotina tasawûfê wê zêde baş wê nikaribê wê bi tememî û baş werênê ser ziman. Ber ku ew di wê temenê de wê xwediyê felsefeyek hebûnê a di çerçoveya wê de ku wê hebûn wê xwediyê karigerî, û sîyan û qûdretên ku ew bi wan pêşdikeve û ankû pêşketîya bê. Bi wê re wê, di hizirkirina xwe de wê xwediyê epistemolojiyek zanyarî a ku ew li ser wê temenê dixwezê di gotinê de kûrbibê û wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê bi awayên cihê û cihê wê şîrove û fahmbikê û wê werênê ser ziman. Hinek kirinên bi zanîni ku wê bi navê wî werina ser ziman wê di wê rengê de bin ku ew wê, gotinekê wê ji gelek kesên li dora xwe ên wêke şagirt sekinina wê bipirsê û wê ji wan wê bixwezê bigihîjê hizrên cihê. Ev wê weke xosletekê ku wê hebûnê wê bi aliyên wê yên cihê re wê çawa wê fahmbikê wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê bi hewldana fahmkirinê re ku wê bê dîtin bê. Ev alî û rengên xosletên bi van aliyên wî di çerçoveyek felsefeyek hebûnê a jîyanî ku wê çawa di nava dîualiteya wê de wê ahengekê li ser temenê bi hişkirin û fahmkirinê re wê bide çêkirin re wê **bide hanî li ser ziman**.

Di renekê de wê aliyên weke di temenê fûnksiyonaliyên zimanî wê çî bin wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Aliyê din jî wê fûnksiyonaliyên aqilî wê ji wê cihê wê çî bin wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, seydayê cizirî ku wê di wê temenê de wê bihizirê û wê weke ku wê piştire wê were dîtin wê di şopa wî de wê bimeşê feqiyê teyran wê hinek hizrên wî yên di wê temenê de wê ku wê heta roja me jî wê di nava gel de wê li kurdistanê wê werina ser ziman wê werina dîtin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkiriina funksiyonên aqilî û zimanî cihê û cihê ji hev sallixkirinên wan û di dîmenekê din ê fahmkirinê têkiliyek fahmkirinê di nava wan alî û fenomenên wê de danîn jî wê weke aliyekê din ê zêhnî wê bi hişmendî wê biafirênê. Wê di wê temenê de wê mijare fahmkirinê wê weke ku wê were ser ziman wê di dîmenekê de wê li wê were lê hizirkirin. Ji nava hizrên cizirî wê ew wê di çerçoveyek fahmkirinê de wê were dîtin ku ew di wê temenê de wê dervî wê bi serê xwe wê çawa wê mijare aqil û rêyên gihiştina wê li ser wê re wê salixbikê wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew xwe bigihênê li wan û wê têkiliya wan a fahmkirinê bi hewirdorê, û hev re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di mijare zanînê de wê, weke aliyekê ku mirov wê bi şewayê hizirkirina wî re wê li ser wê temenê wê zanîn û zankirin wê çawa wê têkiliyek wan wê bi hevdû re di temenê gihiştina zanînê de wê hebê wê were dîtin ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê fahmbikê. Di wê temenê de wê zankirinê wê weke aliyekê ku wê di hundurê mirov de ew dibê, li aqil dibê û ankû wê, di wê temenê de wê bi rêyên gihiştina zanînê wê çawa wê, li ser wê temenê wê bê gihiştin li piştrastkirinan wê were dîtin ku wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew hizrên xwe li ser wê werênê ser ziman. Zan wê weke têkiliyek fahmkirinê a bi hebûnê re wê, bibînê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew bihizirê û di wê de kûr bibê.

Di aslê xwe de wê mijare zankirinê wê, di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê, di temenekê epistemikî a cizirî de wê, çerçoveyek fahmkirinê a li ser a heyî ku mirov wê karibê wê derkbikê re wê li wê bihizirê. Lê biqasî ku mirov jî wê rengê hizirkirina wî fahmbikê wê, du awayan wê bi wê re wê li wê bihizirê. Aliyê pêşî wê zanîna ku ew dikarê were piştrastkirin û bi birhankirin û ya ku ew nikarê were piştrastkirin û bi birhankirin.

Lê di wê temenê de wê aliyê zanîna ku ew weke nîkarê were piştrastkirin ew wê hertimî wê weke ku wê bi zanîna xwe re wê bixwezê ku ew derîyekê piştrastkirinê ji wê re vekirî bêhêlê. Li gorî wî wê, di wê de jî wê hinek aliyên ku ew ji hev cihê werina fahmkirin wê hebin. Aliyê pêşî wê di wê temenê de wê, zankirinên ku wê bi demê re wê bi pêşketina zamîna me ya bi demê re ku wê temenê wê bê afirandin bê. Ya din jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê din ê ku wê bi têgîna zanîna wahiyê re wê girêdayî wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê. Wê zanîne jî wê bi demê re wê gihiştina fahmkirina û kifşkirina birhanên wê jî wê bi temenekê pêşketina aqilê mirov re wê, werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê kifşkirinên xwe yên bi hizirkirinê re wê biqasî ku mirov ji wê fahmdikê wê di temenê têgînên bêhîfî û hwd de wê newênê ser ziman. Yan jî ku wî di wê temenê de hinek hizrên xwe hanîbina ser ziman ew ne gihiştina destê me.

Di wê temenê de wê biqasî ku mirov wê ji nava gotinên cizirî wê fahmbikê ku wê di dema wî de wê nîqaşên di nava aqil û ziman û ankû zanîn û zimanê de wê li ser temenê ku wê zanîn hebê wê bi wê ziman hebê û ankû ziman hebê wê, bi wê zanîn hebê û hwd re wê, hebê. Ew jî di wê temenê de wê biqasî hinek hizrên wî yên ku wê di wê temenê de wê werina ragihandin wê di wê temenê de wê hebê ku wê, 'zanîn wê temenê pêşketina zimanê wê biafirênê' re wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare zanîne û ziman wê di wê temenê de wê li gorî wê hinekî weke mijarek zêde tevlihev û komplika bê. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê, çendî ku wê weke di rengên gotinên xwe de wê aliyê aqilî wê di wê de wê bi kirpendinên xwe wê derxê li pêş jî lê wê di rengekê de wê weke ku wê, giringiya ziman wê di fahmkirinê, û hwd de wê, bixwezê ku wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê tiştêkê din jî wê di nava hizrên Seydayê cizirî de wê were dîtin ku ew li wê dihizirê. Di wê temenê de wê, gotin wê karibê were wateya tiştê bê û ankû na wê li ser wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, dema ku mirov wê bahsa gotinê wê bikê wê ji jî hatina wateya tiştê zêdetirî wê, weke danîşandin, biriqîn û rengê wê yê bihiş re wê werênê fahmkirin wê, weke ku wê rasttir bê. Wê dema ku em bêjin wê were wateya tiştê wê, di wê temenê de wê, weke were mana û ankû were wateya wê. Ev dikarê li ser fahmkirinê û hişmendiya di wê de

bê û ankû hebûna tiştêkê bê. Di wê temenê de wê, dema ku wê, tişt wê, gotin wê weke heviyeka biriqîna wê bide dîyarkirin wê nikaribê weke wateya wê were dîtîn.

Di wê temenê de wê were dîtîn ku wê li ser wê re wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê, ev nîqaşên li ser zimanî û gotinên wê re wê, ji demên ronansansê û pê de wê, zêdetirî wê bi têgihiştin û bi felsefeyî hizirkirina li zimanê re wê, bi wê re wê werê li lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê di gotinekê de wê çî wê were fahmkirin û ankû wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, hem wê weke têgîne biriqinekê weke di tiştê de dide nîşandin wê weke di heviyekiyekê de bê û hem jî wê ew tişt wê, wateya ku ew di xwe de dihawênê wê li gorî wê di xwe de wê weke ku wê bi xwezayî wê di xwe de wê bihawênê wê karibê wê fahmbikê. Lê li vir wê ew wateya wê gotinê wê ji wê gotinê zêdetirî wê ew tişt wê, di wê rengê de wê bi biriqîna wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li vir wê temenê wê dema wê, aliyekê din jî wê di wê rengê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê wateya gotinê çî bê li hemberî wê tiştê û wateya wê. Yan jî wê çendî wê karibê ew gotin wê di wê de wê werênê ser ziman bê. Ev alî wê di wê temenê de wê weke aliyna ku wê bi felsefeya demê re wê were dîtîn ku wê li wê were lê hizirkirin Hinek ji van nîqaşên ku wê werina pêşxistin wê piştî wê demê wê di demên hemdem de wê, heta wê demê wê bînan dayin domandin û wê di wê demê de wê bê xwestin ku ew bê gihandin li encamekê di fahmkirinê de.

Lê li vir wê mijare gotinê û nirxa di gotinê de ku wê ew di xwe de wê bihawênê ku wê çendî wê karibê beremberê ya tiştê heyî ku ew 'weke wê dihenê ser ziman' wê, karibê wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku wê mijare hizirkirinê û hinekî wê di temenê hûrgilkinên wê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê tiştêkê din jî wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ji aliyê qarakterî û hev ve wê gotin wê weke ku wê ji ya ku ew heya û ankû wê karibê were dîtîn wê weke ku wê cihîbûnekê wê di xwe de wê bide dîyarkirin. Gotin ku ew weke navê tiştêkê bê wê, di wê de wê hem bi gelemperî wê fahmkirinek wê karibê ji wê were girtin û hem jî bi teybetî. Mînaq wê dema ku mirov bêjê 'jin' û ankû 'mêr' wê di wê temenê de wê, ev wê di wê temenê de bê. Lê wê mêrek û ankû jinek wê

di jîyanê de wê karibê hemû jin û mêrên bûna û hena bi xwe re werênê ser ziman û bide nîşandin? Di wê temenê de wê, di gotinê de wê dema ku em ji wê aliyê ve wê li wê binerin wê ev wê teneê wê têgînek şubjeyî a ku wê li wê were lê hizirkirin wê were dîtin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, li ser têgîna mantiqê a cûreyî û qatagorizekirinê a aristo re wê, were dîtin ku wê di wê temenê de wê di demên serdema navîn de wê di renekê de wê bi wê re wê bi gotinê re wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di fahmkirinê de wê li wê bihizirê bê. Di hizirkirinê û ankû aqil de wê, li ser wê temneê heyînî û hebûnê re wê bo fahmkirinê wê weke pêwîstiya azmûn, fêr û ceribandînê wê di renekê de wê hebê. Tiştê ku wê giran û ankû sivik bê wê heta ku mirov wê ne rajiyê de wê çendî wê bi derfet bê ku mirov wê karibê wê kifşbikê? Ev aliyên weke yên bi xosletên tiştê re bin û wê ev alî wê çendî ku wê werina kifşkirin wê weke aliyên din ên hebûna heyî ku mirov wê karibê bi aqilî têbigihijê û ankû lê têbigihê wê were dîtin. Di wê temenê û çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Fahmkirin wê bi xosletê xwe re wê tenê wê weke rewşek têgînî bê. Lê di wê de têgihîştin wê di wê temenê de wê bibê bê.

Wê dema ku em gotinên serdema navîn ên bi wan hizirkirinê li wan dinerin wê li mirov wê hinekê wê weke ku wê stûr wê werin. Ber ku wê di wê temenê de wê hem zanîna mirov wê di mejiyê mirov de wê pêşkeve û hem jî wê mirov wê, ji wan wê bidest derxistina pirrwateyîyan wê bikê. Ev wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, werênê ser ziman. Şîroveyên origenes ên li ser felsefeya demên kevnera a weke ya platon û ankû platonvniaya nû re ku wê bikê û wê, daxilkirinên bi felsefeyî ku ew li nava xiristiyanîyetê wê bikê wê, di wê temenê de wê xwediyê temenekê fahmkirinê. Origenes wê li ser gnosticismê û platonvaniya nû re wê bixwezê ew ku temen û çerçoveyek hizirkirinê wê werênê li holê. Augustinus wê, hevqirtinkirinê (sentezkerinê) bi têgînên felsefeyên weke yên platonvaniya nû xiristinîyanîyetê re wê dema ku wê di dîmenekê de wê weke ku wê bikê wê, ew temenê wî yê gnostikî ê ku ew bi maniyan re wê, li ser wê re wê pêşkeve wê, çerçoveya wê ya bingihînî a fahmkirinê wê ji aliyekê ve wê weke ku wê biafirênê bê.

Di wê temenê de wê mi mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê, di razberê de wê, weke ku me li jor li çend deveran wê hanî ser ziman wê bi gotinên ku ew di wê rengê de wê dibê wê li ser wê re wê bi çerçoveya

hizirkirinê wê bibê. Baweri wê, bi çerçoveyek razber wê pêşkeve. Lê wê di serî de wê serî li zanînê wê bixê. Di nava aqil û baweriyê de wê, di awayekê de wê bi hev re hanîna li ser ziman û di awayên cihê de wê fahmkirina wan a hev wê bibê. Li ser wê temenê ya ku wê bi wê re wê, bikeve nava ne wekheviyê de jî wê, têgînên mantiqî û hwd bê.

Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa mantiqê û bi wê re nelevkirin û ankû weke ketina dijberîya hev de ku em li ser wê têgînê re wê bihizirin û wê werênina ser ziman wê di wê temenê de wê şewayekê fahmkirinê a ku mirov wê di wê temenê de wê, mantiq wê çî û çawa wê bibînê ku wê bi baweriyê re ne di heviyekiyê de bê wê weke aliyekê din ê ku mirov wê di serî de wê fahmbikî û wê werênê ser ziman wê derkeve li hemberî mirov.

Di nava felsefeya serdema navîn de wê gotin wê di wê temenê de wê weke têgînna objeyî û ankû bûjenî wê di dîmenekê de wê temenê hizirkirinê wê bi xwe re wê biafirênin. Hizirkirinên di wê temenê de li ser gotinê wê di awayekê de wê aliyekê wê yê formeli jî wê hebê. Wê dema ku wê, weke ku wê, Williamê ockhamî ku wê bixwezê têgîna gotinê û ankû peyvê weke 'bûjenê' wê salixbikê û ankû wê di çî şartê de wê karibê bi wê rengê wê were fahmkirin ku ew dikê ku wê li gorî xwe wê werênê ser ziman wê demê ew ku ew di farqê de bê û ne di farqê de wê aliyekê din ê fenomenolojikî wê li ser wê temenê wê bi wê re wê, weke ku wê bikirpênê.

Di wê temenê de wê, gotin wê li ser çî esasê wê di serdema navîn de wê derkeve li pêş û wê li wê were lê hizirkirin? Di wê çerçoveyê de jî wê dikarê wê bi gotinekê jî bê wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, ji du aliyan ve wê, dikarê wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê ya ku wê rengê fahmkirinê gotinê û ankû bi gotinê wê bide dîyarkirin jî wê weke ku ev bê. Pêşî wê, di wê temenê de wê, bi wê weke kirpendina tiştê ku ew heyî bê bi hebûnî wê ew wê were kirpendin bê. Di dewama wê de wê weke aliyê wê yê din jî wê li ser gotinê û wê tiştê ku ew dihênê ser ziman wê di wê de wê lêgerîna heviyekiyê û ankû weke wê bûnê jî wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Ya ku wê ji aliyekê ve wê hin bi hin wê temenê hizirkirinên me yê cihê wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê biafirênê jî wê di wê temenê wê di wê heviyekiya nava gotinê û tiştê û ankû hebûnê de ku ew wekhevi heya û ankû nîn a wê, bi wê re wê bibê cihê nîqaşê. Wê di dewama wê de wê bi wê re ev wê di serî de wê weke mijarek felsefeyê jî wê di xwe di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di felsefeya demê de wê, tiştê ku ew heya wê, dema ku ew bi gotinê ew wê were ser ziman wê demê gotin wê weke 'tiştê ku ew heya' wê weke ku wê werênê ser ziman bê. Li ser wê temenê wê bigihijê têgînek rasyonel dîtbarî û fahmkirinê jî. Di dewama wê de wê, ew tişt wê, çî bê wê, bê xwestin ku wê dema ku ew bi gotinê hat hanîn li ser ziman ku ew ji wê were fahmkirin. Wê dema ku min bahsa nan kir û bi gotinê navê nanê hanî ser ziman wê çî wê bide dîyarkirin ku ew wê were qastkirin? Yan jî wê du dewama wê de wê, di wê temenê de wê, di wê çerçoveya wê di nava navê û navê navê de ku wê li ser wê temenê ku wê bi wê were lê hizirkirin wê di temenê hebûn û biriqîna wê de wê, demê ku ew bi wê were were fahmkirin wê ew wê bi hemû aliyên wê re wê di wê de wê weke ku ew heya wê were fahmkirin. Yanî ji gotina nanê ku wê çawa nan wê were fahmkirin. Ji gotina avê ku wê av wê were fahmkirin. Ji gotina êgir ku wê êgir fahmbikê. ..

Di wê temenê de ev wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê mijare gotinê wê ji wê aliyê ve wê, li wê were lê hizirkirinê. Wê dema ku wê bahsa nan wê were kirin wê dema ku mirov wê dibînê wê bi rengê wê re wê dibînê. Wê di gotinê de wê ew kirpendina wê ya bi rengê wê û hwd re ku ew ne hatibê azmûnkirin wê çawa wê were fahmkirin ji wê? Ev wê weke aliyên ku wê bi wê re ku wê li wê were lê hizirkirin bin.

Ev rengê hizirkirinê wê regekê hizirkirinê ê felsefeyî bê û wê, bi demê re wê pêşkeve. Heta ku em wê jî di dewama wê de wê bi wê rew bibêjin ku wê di demên serdema kevnera û piştê di demên serdema navîn de jî ku wê hinek aliyan ve wê temenê gûmanên bi têgînên razber wê biafirênê jî wê, di wê temenê de wê ev bê. Minaq wê, xwûdayekê ku ew li jîyanê wê nebê wê çawa wê ew bê fahmkirin ew heya. Ji xwe ew dihê bawerkirin ku ew heya. Di wê temenê de wê weke ku wê ti pirsgerêka baweriyê wê nebê. Lê ya fahmkirinê wê li ser wê temenê wê hebê. Bawerî wê, di wê temenê de wê, cihê fahmkirinê di wê rengê de ku wê bigirê wê, li ser wê temenê wê, mijare fahmkirinê wê weke ku wê li gorî xwe wê di reng û awayekê de wê bixwezê ku wê bikê awa û regekê de.

Piştê jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirin wê weke mijarek felsefeyî bê û wê li ser şewayê weke aqilmeşandinê û hwd re wê, di regekê de wê, weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di dewama wê

de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di serdema navîn de wê aqilê razberî wê, dema ku wê pêşkeve wê, di wê temenê de wê dîmenê wê yê weke bi gîyanê, xwûdê û hwd re ku wê bibê wê ew wê tenê wê weke dîmenekê cihê bê. Lê wê dema ku ew razberî wê bi aqilî wê pêşkeve wê di wê de wê were dîtin ku wê cihê wê bi wê re wê pêşkeve ku mirov wê, di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê, dema ku wê çendî wê weke bawerî wê, derkeve li pêş li ser pêşveçûnûn bi razberîyan re wê zêdetirî wê ji temen ve wê weke aliyekê hizirkirin di meji û dilê mirov de wê xwe bide dîyarkirin. Wê temenê hizirkirinê wê di renekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê xwe bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê weke têkiliyek nava fahmkirinê û wê aqilê razber ku wê hin bi hin wê pêşkeve wê, têgînên weke nominalismê û ankû hizirkirina li gotinan ku ew çendî dikarin ya dibînin wê werênina ser ziman wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Gotin wê, di xwe de wê xwediyê hişbûnekê bê? Ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê pîr zêde wê li wê were lê hizirkirin. Hişbûnek salixkirî wê weke ku wê di wê de wê hebê. Lê ew hişbûn wê, bi demê re wê hertimî wê weke tabî azmûn û fêrbûnên ku wê bi wê re wê bibê jî bê.

Di wê çerçoveyê de wê, zêdetirî wê ji aliyekê rasyonalitya di fahmkirina bi gotinê re de ku wê derxê li pêş wê hinekî jî wê ev bê. Di aslê xwe de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, rêgezên rasyonalitya vê demê wê li ser wê temenê bê ku wê, tişt wê hebê, di levkirinekê de bê, karibê were derkkirin, têgihîştin û fahmkirin û hwd bê. Ev rêgez wê dema ku wê bi wan wê li ser ya hebûnê ku ew ku wê li wê werina depelendin û kirpendin wê piştê wê ji mejiyê mirov re wê bibê peyxam ku wê ji hebûn û kirinên razber re jî wê çawa wê were depelendin û kirpendin wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Wekî din wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare gotinê wê, di wê temenê de wê, bi zêdeyî wê, deerkeve li pêş. Wê, di wê temenê de wê, ev hinekî jî wê nîşanaka tiştêkê din jî bê. Ew jî wê ew bê ku wê, aqil wê, pêşkeve û bi hişbûn wê zêdetir bibê û wê, têgihîştin wê, ji tiştê wê zêdetirî wê pêşkeve. Wê, di wê renekê

de wê, ev jî wê êdî wê, ji navendîtiya fahmkirinê wê mirov wê weke aqil tiştên razber wê, hey wê bixîşiqê li tiştên dîyar ên ku ew hena. Di wê çerçoveyê de xîşiqîna navendîtiyê wê weke ku mirov wê bi hesanî li ser fahmkirinê re wê karibê wê fahmbikê û wê kifşbikê wê encamên wê yên giring bibin.

Pêşî bi pêşketina aqil re wê, mirov wê weke kirdeyek dihizirê wê bibê û wê, bi aqilê xwe re wê derkeve li pêş. Bi wê re wê êdî wê mirov wê, tiştên ku ew li wan dihizirê û ankû wê bihizirê wê kifşbikê wê, dîyarbikê. Wê di nava wan de wê tækiliya fahmkirinê wê çêbikê û wê benden hiş wê, di wê temenê de wê, çêbikê. Mirov wê dema ku wê gotinê wê di wê temenê de wê fahmbikin wê, dervî wê, hebûna heyî wê, bi kifşkirina wê re wê, li wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, tiştêkê din jî wê bi wê re wê, weke ku wê di nava hizirkirinên bi felsefeya ziman re ku wê, piştîre wê were ser ziman wê, were dîtin. Ew jî wê, di wê gotinê de wê, tiştê ku ew dihê fahmkirin ku ew ji xwe di wê de heya bê û ankû ew mirov wê, bi wê bi kirdekirinê û bi hişmendîya wê re wê lêbikê bi lêkerî û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li vir wê pîrr zêde wê hesan bê ku mirov bikeve nava şaşbûnê de. Ber ku wê dema ku mirov wê gotin di meji de salixbikê wê weke 'her tişt ji wê diafirê' wê bi intiba û hîsîyeta ku ew bi wê li wê dihizirê û ankû wê derka bi mejiyê xwe de û ankû di mejiyê xwe de ji wê digirê re wê, bixwezê ku wê werênê ser ziman.

Li vir wê, demê wê, dema ku wê mirov wê, tiştêkê wê li wê dihizirê wê, çawa wê fahmbikê? Yan jî wê pîrsê wê mirov dikarê wê ji wê aliyê ve wê bi wê rengê wê bipîrsê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê kesek wê li yekê dihisênê wê ji gotinên ku ew dihizirê wê bi wê re wê çawa wê xwe bigihênê wê fahmkirinê ku ew di wê de ew heya? Di aslê xwe de wê, were dîtin ku wê di nava felsefeya serdema navîn a bi ziman re ku wê li wê were lê hizirkirin de wê bi wê re wê were dîtin ku wê, li wê werew lê hizirkirin. Ew jî wê bi wê re wê, weke mijarek zêde giring bê ku wê xwe bide dîyarkirin bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Wê dema mirov li wê dihizirê wê di aslê xwe de wê sê alî wê weke ku mirov wê bi hesanî wê kifşbikê wê xwe bi wê re wê di dîmenekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Dîmenê pêşî wê rewşa gotina ku ew hatî salixkirin bê. Yan jî wê gotina ku mirov wê li wê dihizirê ku ew xwediyê wê wateyê ya bê. Di wê temenê de wê, ev gotin wê bi wateyekê wê weke ku ew hatî salixkirin bê. Lê wê dema ku wê, weke ku mirov wê li wê dihizirê çawa wê ew wate wê di wê de wê were kifşkirin? Ya ku wê di

wê temenê de wê weke ku mirov ne di farq û hişê wê de ya û bi hesanî ji berçavên mirov dikarê biravê jî wê di dîmenekê de wê weke ku ev alî bê. Di wê temenê de wê, aliyê pêşî wê weke gotin bê û wateya wê ya salixkirî bê. Emê piştî cardin wê werina li ser wê vê aliyê pêşî. Lê aliyên din jî em wan jî bikirpênin û piştî bi wan re wê cardin bi lêvegerînê re wê werênina ser ziman.

Aliyê din ê duyem jî wê kesê ku ew wê dihênê ser ziman bê. Ew jî wê dema ku wê gotinê wê dihênê ser ziman wê çawa wê ew wê kifşbikê ku ew wateya wê gotinê ya bê? Yan jî wê dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê, weke ku ew di xwe de berî wê azmûn dikê wê werênê ser ziman û yan jî wê weke ku ew ji gotinê wê werênê ser ziman. Yan jî wê weke bi hevdû aliyên bi tevlihevkirina wan û harmankirina wan a di meji de wê werênê ser ziman? Ev jî wê weke aliyê din wê karibê li wê were lê hizirkirin bê.

Aliyê din ê sêyem wê mijare kesê dervî me ku wê di rewşê de wê weke bikeve rewşa sêyem de lê wê li gorî rewşa kesên din wê di rewşa duyem de bê wê, di wê temenê de wê karibê wê hilde li dest. Wê, dema ku ew li wê gotinê dihisênê wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku em wê dikarin wê kifşbikin wê bi wê re wê di rengê de wê, weke kesê ku ew 'wê gotinê ku ew li wê dihisênê weke ku ew ji wê digirê wê, were derkkirin wê di awayekê de wê were dîtin. Lê, di aslê xwe de wê ev aliyê sêyem wê pirr zêde wê cihê nîqaş birinê bê. Ber ku wê di dewama wê de wê, weke aliyekê wê giring wê di wê temenê de wê, dema ku em ji xwe wê, tenê wê kesê ku ew li gotinê dihisênê ku ew tenê ji wê fahmdikê ku wê bi wê re wê, werênê ser ziman wê, tenê bi wê fahmbikê wê ji xwe wê weke ji jîyanê û fêrbûnê weke rewşek fahmkirinê wê xwe bi wê rewşê re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê di wê rewşê de wê rewşa fahmkirinê wê weke ku mirov wê dibînê wê zêdetirî wê hin bi hin ku mirov wê çendî di wê de wê kûr dibê wê, dibînê ku wê zêdetirî wê aliyên wê yên komplika û yên ku ew pirralî werina fahmkirin wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin. Ber ku wê di wê temenê de wê, di mijare hersê rewşan de jî wê tiştêkê din ku em dikarin weke wê bi sê aliyên yek bi yek wan werênina ser ziman wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê mijare fêrbûnê bê. Ji aliyê pêşê duyem ve wê, dema ku ew dihênê ser ziman wê ne tenê wê, gotinê û fêrbûna wê, werênê ser ziman. Wê hinekî jî wê, ji fêrbûnên xwe yên ku ew di xêva wî de na re wê, bi wan jî wê ew wê werênê ser ziman. Ji aliyê kesê sêyem ê dihisênê ve jî ku mirov wê werênê ser ziman wê karibê wê di wê temenê

de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê, azmûnkirinên kesê sêym wê dema ku ew bi gotinê wê bibîrdikê û têkiliya fahmkirinê bi wateya wê gotinê re wê dênê wê hinekî jî wê di wê temenê de wê ji aliyê xwe ve jî wê tevlikirinên ku ew bikê wê bibin. Wê, di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, di dewama wê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman bê.

Wê demê wê aliyê gotinê û wateya di wê de a salixkirî wê weke aliyekê din ê teybet wê xwe di rengekê de wê, karibê di wê rewşê de bide dîyarkirin bê. Li vir wê stalizkirina di hanîna li ser ziman û ankû wê, naqandina di nava wê de ku wê bikê wê bi referansên wê re wê wateya di gotinê de ku ew hatî salixkirin wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê di dîmenekê de wê weke ku wê were dîtin wê dîyarkirinên wê hinekî wê hebin.

Aliyê duyem ku ew li ser gotinê re wê werênê ser ziman wê dema ku wê bi gotina 'ya ku ez ji gotinê fahmdikim' re ku wê werênê ser ziman re wê, di wê temenê de wê wê weke ya ku ew ji xwe fahmkirî bi azmûnên xwe ku ew di mejiyê mirov de ew hena bin di dîmenekê de. Di wê temenê de wê, ev wê ji aliyekê ve wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê mijare azmûnên me wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin.

Kesê din ê sêyem ê ku ew dihisênê jî wê dema ku em heman rewşê ji aliyê wê jî li wê bihizirin wê karibê bi wê re wê were dîtin ku wê, ew jî wê di fahmkirinên xwe yên 'ji gotinê' ku wê bikê wê, di wan de wê aliyekê wan fahmkirinên ji wê 'ji gotinê' wê ji aliyê azmûnkirinên wê bixwe ên ku wê berê di xwe de kirina û hwd wê bibin. Wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov wê li wê dihizirê wê dibînê ku wê di wê rewşê de wê di wê rewşê de wê weke dîmenekê zêde tevlihev û ku ew di nava hev re derbas dibê û hev bi hev weke ku ew dide fahmkirin wê bi wê re wê were dîtin.

Di nava felsefeya serdema navîn de wê dema ku wê bahsa gotinê weke cihê tiştê girtinê ku wê bikin jî wê di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê, ev rengê fahmkirinê wê ji aliyekê din ve wê, di fahmkirina wan de wê weke ku wê weyn bileyizê. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, gotin wê çawa wê karibê cihê tiştê bigirê? Yan jî wê karibê gotin cihê tiştê bigirê? Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê bi wê re

wê weke aliyê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Ev tégîn wê, karibê di fahmkirinê de û ankû di nerîna di fahmkirinê de ku mirov wê werênê ser ziman de bi rehetî mirov biikê nava rengê fahmkirinê ê şaş de jî. Ber ku wê karibê wê ya di rastiye de bi hebûnî heya weke ku ew di wê de gotinê de heya û ew ji wê diafirê ku ew bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, mijare fahmkirinê wê di wê rengê de wê ji wê aliyê ve wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, xwe di rewşa dîtbarîya bi dîmenî a wê dîtina bi jihebûnê ku ew dihê girtin û hwd re wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Ya ku wê temenê gotina cewherê jî wê di wê de wê biafirênê wê ev bê. Weki din nexwe wê bi zêdeyî wê di ziman de wê gotina cewherê wê weke gotinek ku wê mijare fahmkirinê wê ji rastiye dîrkirinê ku ew diafirênê û weke rastiya wê bê wê xwe bide dîyarkirin. Di nava gotinê de wê, dema ku wê ji aliyê têkiliya, nîşanekê û hwd ve jî wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, karibê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman bê. Ya ku wê di wê rewşê de wê di temenê levkirinê, danîşandinê, kirpendinê û gelek aliyên din ên di gotinê de wê bi fahmkirinê re ku wê bi rêgezî wê temenê wê biafirênê jî wê, rewşa rengê fahmkirina wê ya bi azmûnî bê. Ankû rewş û rengê ku ew bi wê dihê ser ziman bê.

Li vir wê aliyekê wê yê din jî wê li ser rewşa bikarhanînê re wê dikarê wê bi aliyekê din re jî wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê, kesek wê, tiştêkê wê werênê ser ziman wê ew wê, bi xwe wê bide dîyarkirin ku ew wê werênê ser ziman? Yan jî wê bikarhanîna gotinê wê girêdayî wîna azad kesê ku ew bikardihênê bê? Ev ali û mijar wê weke mijarek ku wê dikarê wê ji du aliyan ve wê dikarê wê hilde li dest bê. Aliyê pêşî wê li ser ya rengê hanîna li ser ziman de ku wê dihênê ser ziman bê. Di wê rewşê de wê kes wê, çendî ku wê hilbijêrê ku wê çawa wê werênê ser ziman jî lê wê hinek çavkaniyên ku ew li gorî wan wê hanîna ser ziman wê bikê wê bibin. Aliyê din jî wê, di wê temenê de wê, sazûmane levkirinê di nava ya ku ew dihênê ser ziman û tiştê ku ew dihênê ser ziman de bê.

Di wê rewşê de wê, zêhn wê, di dîmenê ku ew weke ew 'dihilbijêrê ku ew bide hanîn li ser ziman' jî wê tenê weke rewşek anakronikî a di fahmkirinê de ku wê bibê wê ji wê û pê de wê nebê tiştêkê din.

Li vir aliyekê din jî wê di wê temenê de wê ew cihêbûnê wê tégîna wateyê û ya îdeayê wê divê ku mirov wê li vir wê ji hev cihê wê

bikirpênê û wê werênê ser ziman bê. Ber ku wê dema ku mirov di wê çerçoveyê de li wan dihizirê wê yek bi yek wê karibê encamên cihê bi xwe re di hizirkirinê de werênin. Li vir wê ya wateyê wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê li ser temenekê afrîner ku wê mirov wê karibê wê, di wê temenê de wê di çerçoveya rewş û bûyerekê de wê afirandinê bi wateyî wê bikê û wê werênê ser ziman bê. Lê îdea wê hinekî din wê weke têngînek din wê dervî wê weke ku wê bimênê. Wê dema ku mirov wê bahsa îdeayê û rengê wê yê yê fahmkirinê dikê wê di cih de wê têngîna îdeayê a platon wê di mejiyê mirov de wê, xwe bide dîyarkirin. Minaq ya ku wê di mejiyê filosofên weke Lockê û hwd de ku wê bê temenê hizirkirinê di wê warê de ku wê bikin wê, ji gotina wateyê zêdetirî wê gotina îdeayê bê.

Locke wê bixwezê ku wê di ceribendina xwe de wê mirov wê xwediyê rewşek fahmkirinê a çawa bê wê fahmbikê. Wê bixwezê ku ew li ser wê bisekinê. Lê ji rengê îdeayî a ku wê di serdema navîn de wê bi wê were lê hizirkirin wê ji wê dûrnekeve. Di wê temenê û çerçoveyê de wê hizrên xwe wê bi têngîna îdeayê re wê werênê ser ziman û wê li ser wê re wê, ziman wê çawa wê, werênê ser ziman wê bixwe fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê kirpendinên bi têngîna lêkerê, û hwd ku wê li wê bihizirê wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Dema ku ew dihênê ser ziman ku wê gotin wê di hevrasta ku wê îdeayê wê dide nîşandin de wê werênê ser ziman ku wê bixwezê wê werê bikirpênê di hanîna xwe ya ser ziman de wê, ji wê aliyê ve wê weke ku wê bixwezê renekê fahmbikê wê bikê. Ew îdeayên platon ku wê di nava hizirkirina wî de wê, rengna zêhnî wê bistênin wê li ser wê temenê wê di rengê de wê weke ku wê bi wan re wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ji xwe di serdema navîn de wê demek dirêj wê mejiyê mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew xwe bigihênê wê çerçoveya wê ya hizirkirinê a bi têngîna îdeayî. Di wê rengê de wê îdeayek ku ew pêwîsta were ser ziman û ziman tenê wê weke li gorî wê rastîya wê bînenê ser ziman wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ziman wê di wê temenê de wê, li gorî wê rewş wê weke rewşek vegûhar a ne statîkî wê xwe di renekê de wê li gorî wê rewşa statîk a îdeayê wê bide dîyarkirin. Êdî ev herdu rewşên di wê temenê de wê, weke ku wê levnekin wê dîmenekê wê bi xwe re wê di wê temenê de wê bidina dîyarkirin wê çawa wê werina fahmkirin wê weke aliyekê wan ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di mijare ziman de wê, bêgûman wê aliyên din wê piştre

wê di dewama wê de wê, li wê were lê hizirkirin. Minaq wê ya ku wê weke têtînek, wateyekê û ankû hizirekê wê çawa wê, beremberê ya ku ew ji wê biriqiya wê were fahmkirin û ew bi wê re ku wê were ser ziman wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, mijare 'cihgirtinê' a bi wê re wê, di demên piştî wê bi dahûrkirinên li ser wateyê û hwd re wê êdî wê di dewama wê de wê weke ku wê were kifşkirin wê bên kirin û wê werina hanîn li ser ziman. Wê dema ku wê di nava wateya gotinê û dîtbarîya wê de wê, ya bi rastin ku ew di jîyanê de heya ku ew ji berçav xewr bibê wê, hingî wê, rewşa wê ya ku wê derkeve li pêş wê tenê weke bi gotin û wateya wê re bê. Yan jî wê bi wê û ya ku li ser wê re ew bi têtîni were fahmkirin re wê bi sînor wê di dîmenekê de wê weke ku wê were fahmkirin û wê were li ser ziman. Li ser wê temenê wê mirov dibînê ku wê di demên serdema navîn de wê ew wate wê di kirasê îdeayekê de wê, pîrr zêde wê weke kirdeya gotinê a têtîhiştî wê li wê were lê hizirkirin û fahmkirin. Wê li wê were lê hizirkirin wê, di demên dirêj de wê hewldanên wê yên fahmkirinê wê bê dayin nîşandin.

Gotin wê dema ku wê wê, tiştê ku ew dihê dîtin û ankû hatîya wî bi xwe re wê weke îmabikê. Wê li ser wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê îmayê de wê, dîmenekê hebûnî bi darêjk, reng û hwd wê di wê de wê hebê. Wê bi wê re wê hinek hurgil û xosletên din jî wê bi wê re wê karibin werina kifşkirin. Lê li vir wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna îmayê wê di wê temenê de wê, bi hinek xosletên hebûna heyî û dîyare wê, xwe bi awabikê û wê, weke wê di renekê de wê, di renekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di serdema navîn de wê, di wê temenê de wê, gotin wê dema ku wê di wê temenê de wê were hanîn li ser ziman wê bi têtîna ji îdeayê wê weke îmek wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev têtîn wê di wê rengê de wê çendî wê karibê bi serê xwe wê weke gotin bi wateyekê wê lê têtîgihê û wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê, weke ya ku wê di wê temenê de wê weke di wê rewşê de wê bi wê re wê dîmenekê de wê li wê were lê hizirkirin wê ev bê. Di gotinê de wê dema ku wê, rewşa ahengî, bi berdewamî û her wusa hiyararşikî û hwd re ku wê bi wê re wê were ser ziman re wê di renekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Di mijare ziman û fahmkirina bi wê re de wê, di wê temenê de wê têgîna îdeayê ku wê weke cewherê li wê hizirkirinê wê li wê were lê hizirkirin wê di demên piştê de jî wê bê temenê hizirkirinê wê têgîna bi cewherê di zimên de ku wê were lêgerîn jî. Lê li vir wê karibê bahsa wê cewherê wê di gotinê de wê were kirin û ankû newê kirin wê weke aliyekê wê yê din wê li holê bimênê. Ev alî wê weke mijarek din wê di wê çerçoveyê de wê karibê were hildan li dest. Emê zêde bi wê aliyê ve pêde neçin bo ku em ji ahenge mijare xwe dûrnekevin.

Di awayekê de wê, di gotinê wê de wê li ser wê temenê wê, di demên serdema navîn de wê were dîtîn ku wê hertimî wê weke mijareka fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin ku wê çî wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê di gotinekê de wê li wateyekê wê were lêgerîn û wê hewl were dayin ku ew were kifşkirin. Lê ew wate wê bi serê xwe wê weke aliyekê têgînî a ji wê îdeayê bê û ankû wê weke qatek ji wê fahma wê bê wê, bi wê rengê wê were dîtîn. Wê bi wê rengê wê li wê were lê hizirkirin û wê were fahmkirin. Wê dema ku wê rewş wê ev wê bi awayekê xwezayî wê êdî wê ne zor bê ku mirov wê, bi wê re wê kifşbikê ku wê ziman û ankû gotinên ji zimên wê, bi fahmkirina rastiyên/heyinên di jîyanê de ku ew hena wan fahmbikê ku ew werina fahmkirin. Wê bi xwezayî wê li ser wê temenê wê, were dîtîn ku wê, aqil wê bi wê re wê, di temenekê razberî de wê, bi zimanî û gotinên wê jî wê di awayekê de wê weke xwediyê dîmenekê ê bi wê rengê yê fahmkirinê bê. Ev wê, di wê rengê de wê di serî de wê di fahmkirina ziman de wê, xwe di dîmenekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Xoslêtên zimanê demê wê di wê temenê û rengê de wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin.

Gelek şîroveyên zimanî û aqilî ku wê di zikhev de wê piştî demên ronasansê û hwd wê werina kirin wê ji kifşkirinên ve rewşê û pê de wê zêdetirî wê bi wîrdetir wê neçin. Lê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare wateyê ku wê derkeve li pêş wê di wê mêylê de bê ku ew bixwezê têgîna îdeayê di wê rengê ku ew bi hiyararşîkî/ontolojîkî ku ew were fahmkirin ew wê li şûn xwe wê bide hiştin. Ber ku wê wate wê, di wê temenê de wê derkeve li pêş bê û wê çavkaniya wê, bi tiştê bi serê xwe re bi sînor a ji nava jîyanê bi heyîn/hebûn, kirin/pêkhanîn û hwd wê biafirê û wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, were li holê û xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê li ser wê temenê wateyê wê, di wê rengê de wê demek zêde dirêj wê hizirkirin wê piştî ronasansê wê di gengêşiyekê de

wê bibê û wê xwe bi wê rengê wê bide pêşxistin û domandin. Minaq wê, dema ku wê Locke û ankû Leibniz wê, gotinê wê weke nimînêrîya îdeayekê ku ew di zêhnê me de hebê ku wê werênina ser ziman wê di dewama wê de wê, êdî wê di wê temenê de wê, bi wê rengê wê li wê were lê hizirkirin. Ev têngîna weke nimînêrîya di meji a îdeayê ku mirov wê li wê bihizirê. Ber ku wê dema ku em wê aliyê wê bi tememî wê ji hev dernexin wê hinek aliyên din ên weke bi têngîna wateyê û ankû hebûna wê re wê ser wan wê di xwe de wê karibê bide nûxûmandin û wê di wê çerçoveyê de wê êdî wê bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Yan jî wê, di wê temenê de tevlihevkirina herdû aliyên weke yên îdeayê û wateyê û hwd di rewşa fahmkirinê û derkkirinê de wê, êdî wê weke aliyên din wê xwe bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin.

Têngîna zimanî bi felsefeyî kengî ku ew ji hizirkirina bi fahmkirinê îdeayê hin bi hin dûrket û ya wateyê ji xwe re weke temenê derkkirin/fahmkirinê esasgirt û pê de wê, bi wê re êdî wê hem têngîna felsefeyê a zimanî di demên hemdem de wê bi xwe re wê, temenê wê yê pêşketinê wê biafirênê û hem jî wê di renekê de wê, zanînê wê, derxê dervî ya hiyararşikî, bawerîyî û hwd. Di wê çerçoveyê de wê, ji wê têngîna wê di rengê fahmkirinê ê bi ziman re de wê, ev wê bide nîşandin ku wê mijare ziman û wateyê wê di çi temenê de wê were fahmkirin û esasgirtin wê weke aliyekê wê yê giring xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di mijare îdea û wateyê de wê, di wê temenê de wê, di şîroveyên ku ew carna wê bi zanebûnî û ankû bi ne bi zanebûnî wê tevlihevkirina wan ku wê were kirin wê êdî wê di awayekê de wê çerçoveyên hizirkirîn demên hemdem wê bi xwe re wê, bidest çêkirina temenê wan û afirandina wan wê bikê. Lê di wê rewşê de wê hin bi hin wê, bi pêşketina hiûşmendiyê di wê warê de wê êdî wê di renekê de wê zêdetirî wê kûrbûn wê weke aliyekê wê yê din ê giring xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê dikarê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare wateyê wê ji hinek aliyên din jî wê were dîtin ku wê di wê temenê de wê were lê hizirkirin wê were dîtin. Yek wê ji temen ve wê çawa wê were hildan li dest bê. Di du, wê çawa wê, di nava wê biriqina bi derkkiirna ji hebûnê-bûjenê û hwd wê, were têngihiştin. Sê, li ser temenê ji wateya wateyê gihiştina têngînên bi hişmendî ên bi kûrbûnê re ku wê li ser temenekê fenomenolojikî,

epistemolojikî û hwd re wê bi dîyardeyî ku wê were bi temenkirin û fahmkirin. Weke van aliyan wê bêgûman wê hinek aliyên din jî ku wê hebin ku wê bi wê re wê, temen çerçoveya fahmkirinê wê biafirênê. Bi teybetî wê temenê felsefeyê wê bi wê re wê biafirênê. Minaq felsefeyên aqılmeşandinê, dahûrê û hwd wê li ser wê temenê wê êdî wê temenekê xwe yê pêşketinê wê di nava jîyanê de ku wê bi çavkaniyên xwe yên ku ew esasdigirin re wê derfeta pêşketinê wê bi wê re wê ji xwe re wê bibînin.

Di wê mijarê de wê felsefe ziman wê ji du aliyan ve wê haşîrûnaşîrbûyina wan wê bibê. Yek wê li ser temenê zimanî û ji aliyê zimanî ve wê bi wê fahmkirina bi wê a bi wateyî û hwd bê. ya din jî wê li ser wê temneê wê bi têtikiliya ziman û aqıl re ku mirov wê salixbikê wê bi çerçoveyek zanyarî re ku wê êdî wê hin bi hin bi derkkirinên ji nava jîyanê û hwd re ku wê êdî wê pêşkevin û wê derkevina li pêş bin.

Di aslê xwe de wê, ji wê aliyê ve wê hê gelek aliyên giring ê bi ziman di çerçoveya pêşketinên aqıl ên serdema navîn de ku ew pêwîstî werina fahmkirin wê hebin. Heta ku ew newina fahmkirin bi awayekê rast wê bi tememî rengê pêşketina serdeman navîn jî wê gihiştina dîmenekê wê yê bvbaş û tekûz bi fahmkirina wê re wê di zane min de wê weke ku wê zor bê. Wê gelek aliyên fahmkirina demê wê bi felsefeyî wê di wê rengê de wê di zimanê demê û rengê wê yê bi wê hatî fahmkirin, salixkirin û hwd re ew hatina bicihkirin. Di wê temenê de wê, bi têtikiliyên ontolojikî û epistemolojikî fahmkirina wê karibê wê ji aliyekê ve wê bide fahmkirin. Lê wê ne bi tememî bê. Ji wê zêdetirî wê, di dewama wê de wê karibê weke aliyekê wê yê girin bi têtîgîn û mijare fahmkirinê a bi ziman û têtîgîna wateyê re wê, were dîtîn.

Li vir dervî têtîgîan îdeayê pêşketina wateyê wê hin bi hin wê temenê heydayîna li pêşveçûnên jîyanê, derkkirin û ankû ketina nava hewldanên fahmkirina wê de. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Gihiştina têtîgîna wateyê wê temenê pêşketinên serdema navîn a şoreşane wê biafirênê. Ji wê dîrketin jî wê li ser têtîgînê îdeayê re wê bibê. Ev têtîgîn wê weke mîreteyekê wê xwe li demên hemdem jî wê weke ku wê bi hesanî wê were dîtîn û kifşkirin wê bide domandin û dîyarkirin. Lê di wê temenê de wê, bi watekirin, watelêkirin, li ser wateyê re wê, têtîgiştin û hwd wê, çendî ku wê weke aliyên wê yên din wê bi wê re wê biafirênê jî lê wê ji wê aliyê ve wê, weke aliyna ku wê bi wê re wê bi demê re wê di zikhev de wê xwe bidina dîyarkirin bin. Bi teybetî wê di

demên dawî ên serdema navîn de ku wê ji wê aliyê ve wê qatandin û ankû çekirina dizekê ku wê ji wê şîreyeyî hundurê kirin wê bide çekirin jî wê bê çavkaniya jinûve bi kifşkirinên felsefeyê, hewldanên jinûve bi wê fahmkirinê û kifşkirinên bi wê re ku wê rê li pêşveçûnên dema ronasansê wê vekin bibê.

Li ser wê temenê wê dema ku wê, dema ku mirov wê bihizirê wê bi hinek aliyên wê yên din re jî wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Minaq wê, di wê temenê de wê mijare heviyekiya di nava wateyê û tiştê de bê. Ankû kirde û bûjenê de. Wekî din jî wê, hebûn/tişt û biriqina ji wê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku wê mirov wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Wê dema ku mirov wê, li şûna wateyê li ser îdeayê re wê li wê heviyekiyê wê bihizirê jî wê bi felsefeyî wê weke hewldanek beyhûde wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ber ku îdea wê, beremberê wê dîtina weke wê gotinekê ku wê minînêrbikê wê, di wê temenê de wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê were kirin. Minaq gotina xwûdê wê çendî wê kirdeya xwûdyê wê di xwe de wê bi îdeayî wê karibê werênê ser ziman ku em wê li ser wê esasê wê bikirpênin û wê bixwezîn ku wê fahmbikin? Wê di wê temenê de wê mijare gotinê wê di her awayê de wê, weke aliyekê ku wê li dervî wê bimênê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Bi awayekê hesanî ku wê li hemû şîroveyên li ser xwûdazaniyê ku wê werênina kirin ku mirov tenê li wan binerê wê ev rast wê bo fahmkirina wê têr û bes jî bê.

Di aslê xwe de wê, di mijare têgîna îdeayê de wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dema wê ya zêr wê serdama navîn bê. Wê di wê demê de wê, bi awayekê wê weke têra xwe wê baş û li gorî xwe wê bi serwerî wê bijê.

Lê îdea û felsefeya wê û ankû felsefeya wê ya zimanî wê di wê temenê de wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê, bi awayekê wê hertimî wê ziman wê weke li hemberî wê, weke xwediyê kêmbûnekê di fahmkirinê de. Yan wê ziman wê weke organîsma mayna zindî wê bi gotinên wê hebê û wê di wê temenê de wê, di xwe de wê bijî, bivejê, bi cerbê, fêr bibê û azmûn bikê bi xwe re wê hingî wê weke beremberê wê têgînî wê li gorî wê karibê di hevhiyekê de wê fahmbikê. Wê demê wê ew heviyekî wê di hemaniti û ankû aynî weke hevdu bûnekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê demê wê hingî wê ew ziman jî wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê êdî wê bi gotin û rengekê din wê salix û fahmbikê. Di awayekê de wê, dema ku wê, bahsa 'gotin wê weke îmên

bênavber ku wê dihênina ser ziman bê' lê wê ji aliyekê din ve jî 'wê li hemberî wê kêmbimênê jî wê di wê temenê de wê weke ku wê di wê temenê de wê îdea wê weke di xwe de wê weke têtgînek ku ew azmûndikê wê li wê were lêhizirkirin wê renekê fahmkirin û întûbayekê wê bide me. Dewrûdayimiya bi xwezayê re, di birehê bûyina awran û barîna baranê û her dema wê dûbarebûna wê di awayên di şibihina li hev lê ne weke hev de û hwd wê, di wê temenê de wê temenê wê têtgîn û întûbayê wê di awayekê de wê bi wê re wê, di mejiyê mirov de wê bi rehetî wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê karibê biafirênê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê êdfî wê bide dîyarkirin.

Di nava jîyanê de wê, ne tenê wê bi têtgiliya îdeayê û ziman re wê, her wusa wê bi ya wateyê û bûjenê re jî wê di wê temenê de wê li ser esas û temenê felsefeyî wê pîrr zêde wê hizirkirinên bi armanca fahmkirinê wê bibin. Ber ku wê di wê temenê de wê hewldanên di heviyekiyek wekehev de wê fahmkirina wê û ankû dîtina wê di zêhn û an jî di hişê xwe de wê bi wê re wê weke ku wê were li wê hizirkirin.

Lê di aslê xwe de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê weke aliyê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin ku wê di serdema navîn de wê mijare hizirkirina bi îdeayê wê di wê temenê de wê bi wê gihiştina hizrên cihê û ankû pêşxistinên bi wateyê wê bi têtgiliya wê ya bi ziman a razberî re wê, di awayekê de wê bibê bê.

Îdea û razberîya wê di wê temenê de wê, çawa wê were fahmkirin wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê biafirênê. Di aslê xwe de wê mijare îdeayê wê li ser wê temenê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Îdea wê weke têtgînek ku ew nayê dîtin bê. Lê wê çawa wê were salixkirin û wê, di wê temenê de wê bê gihiştin li fahma wê bi wê re wê weke aliyê ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Îdea wê hinekî wê têtgîna aqilê razber a weke ya aqilê astbilind bê. Lê wate wê, hinekî wê di wê temenê de wê pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê hinekî wê cihê bê. Di nava jîyanê de wê tiştê bi wê re salixkirin û ankû weke wê fahmkirin wê aliyekê wê bide dîyarkirin.

Di nava jîyane fahmkirinê de wê, di wê temenê de wê pêşketina wateyê wê di aslê xwe de wê di reng û awayekê de wê weke ku wê, derketina dervî têtgîna îdeayê a bi hizrî jî bê. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di felsefeya serdema navîn de wê, di awayekê de wê dema ku mirov li rengê

hizirkirinên wê dinerê wê dibînê ku wê di nava têngîna îdeayê û ya wateyê de û ankû di nava têngîna aqilê felsefeyî û ankû aqilê xwûdayî û hwd re wê, di rengekê de wê weke reng û dîmenê wê yê hizirkirinê kuwê bi xwe re wê bide dîyarkirin bê.

Li ser wê temenê wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di nava nîqaşên felsefeyî ên serdema navîn de wê li ser wê temenê wê weke li aliyekê îdea û li gorî wê fahmkirin û hizirkirin wê bibê û li aliyê din wê, di wê temenê de wê weke bi wateyê di nava jîyanê de bi hiş û hwd fahmkirina wê hebê.

Di têngînên îdeayî de wê derketina dervî wan wê di wê temenê de wê bibê. Têngîna spinoza a weke bi rengê hizirkirinê a bi rengê 'gelo gerdûn xwûdê bixwe ya' wê weke têngînek îdeayî a ku wê di wê temenê de ku wê karibê were fahmkirin bê. Lê ew di temenê wê de wê bi aqilê wateyî û ankû şîrovevî û hwd ê fahmkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Ya ku wî di rengekê de wê, li ser temenekê rasyonel dide rûnandin bi hizirkirinên wî re jî wê di nava jîyane heyî de wê ev temen û çerçoveya hizirkirinê a ku mirov wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Idea û wate wê, di demên dawî ên serdema navîn de wê li ser temenê zêhnî û hwd re wê, weke ku wê bi wê çerçoveya hizirkirinên felsefeyê û hwd re wê werina hemberî hev. Wê di wê temenê de wê, mijare felsefeyê wê pêşveçûnên bi wê re wê, weke rewşek derketina dervî wê di wê temenê de ku wê xwe bide dîyarkirin bê. Ew cihê gotinê ku wê bi wan were dagirkirin a felsefeya serdema navîn de wê çawa wê derkeve dervî wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê hewldana salixkirina îdeayan bi gotinan wê di wê temenê de wê demek dirêj wê bi xwe re wê bi hizirkirinên ku wê bi wê temenê re wê bide birin re wê bi bûhûrê. Lê ev dem û hizirkirin wê piştre wê, bê temenê hizirkirinên din ên bi wateyê, hiş û hwd li ser tiştê di jîyanê de ku ew heya weke dervî têngîna îdeayê weke bi serê xwe. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê bi wê re wê, kifşbikê bê.

Têngînên weke bo armanckê kirina tiştêkê wê li ser wê temenê wê, bina temenê lêpîrsînekê. Di aslê xwe de wê, dîmenekê îdeayî wê, di wan rengê hizirkirinê de wê weke ku wê hebê. Lê wê, ev wê, hin bi hin wê li ser kifşkirinên jîyanî re wê di rengekê de wê, bi wê were lê hizirkirin. Di mijare têngîna îdeayê de wê ev têngînên weke armanckê û hwd wê bi zêdeyî wê weke tiştêna ku wê li wan wê were lê hizirkirin bin.

Ziman û hêza wê ya felsefî

Wê dema ku mirov wê, ziman di çerçoveya pêşveçûnên felsefeyî de wê hilde li dest wê, dikarê weke ku wê, di demên hemdem de wê weke hêzek aqilî ku wê were dîtîn wê dikarê wê, fahmbikê. Di serdema navîn de jî wê di wê temenê de wê were dîtîn ku wê bê. Heta ku wê di wê demê de wê, weke hêze felsefeyî a vegûhar wê, were dîtîn. Di wê temenê de wê, pêvajoyên pêşketinê wê, were dîtîn ku wê bi pêşketinên bi zimanî wê çawa wê çerçoveya gûharînê wê bi xwe re wê biafirênin wê bide nîşandin.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare aqilî wê, weke temenekê heyînî ziman wê, bi nîşanak û rewşên xwe yên din re wê, ew wê temenê wê biafirêne. Ziman wê li ser pêvajoyên jîyankirinê ên kes û ankû ên kesan yên bi hev re wê, çawa wê di awayekê de wê bi hev re wê, salixkirinê wê bikê wê bi wê re wê, temenekê hizirkirinê wê biafirêne. Ziman wê, di serdema navîn de wê, bi awayekê vekirî wê weke zimanê ku ew dikê ku ew îdeayî fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ziman wê ne tenê wê weke hebûnek bi wê axiftinê wê bimênê. Wê li ser wê temenê wê ji wê zêdetirî wê weke têtî û hebûnek ku wê temenê wê çêbikê û wê ew wê, kombasyonê wê li ser temenê hizirkirinê a bi mekanê, dem, jîyanê û kes re wê, dênê û wê, çerçoveya wê ya aqilî wê, biafirêne.

Di wê mijarê de wê mijare ziman wê tenê ji aliyê hizirkirinê ve wê mijare me bê. Ber vê yekê emê tenê ji wê aliyê ve wê ji xwe re wê, li vir bikina mijar. Li ser wê temenê jî wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê, di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê wê yê girinê wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mijare ziman wê weke temenekê aqilî wê di salixkiriinên aqilî de wê, weke ku wê lê were hizirkirin wê 'çawa hevbeşiyekê di fahmkirinê de' wê bide çêkirin wê weke ku wê bi wê re wê ji hinek aliyan ve wê were lê hizirkirin. Ev wê di serdema navîn de wê li ser têtîna îdeayan û ankû hewldanên bi wê fahmkirinê re wê, di rengê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê were dîtîn.

Di ziman de ku ez werênima ser ziman wê di serî de wê, sê têtînan ku ez wê weke rêgez werênima ser ziman wê di serî de wê xwe bidina dîyarkirin. Ev jî wê wate, deng û hebûna wê ya bi dagerî ku ew weke bi tîpî û ankû bi gotinî û rengî rengê wê nivîsandina wê bê. Ev hersê alî wê têtîliyên wan ên bi hev re jî wê, di rengê û awayekê de wê weke

aliyekê wê yê ku mirov wê, karibê wê di wê rengê de wê, li wê bihizirê wê, di wê temenê de w, çerçoveyek hizirkirinê wê bi xwe re wê weke ku wê biafirênê bê.

Ya ku wê di serdema navîn de wê ji aliyekê ve wê weke ku mirov wê kifşdikê ku wê derkeve li pêş wê, ew hebûna gotinê û ankû bi tîpî a dagerî têtikiya wê ya bi watelêkirinê a bi kirin û ankû hebûna dervî me a ku ew heya re bê. Wê li ser wê re wê, di renekê de wê bi zêdeyî wê li wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, bi demê re wê, tiştê wê bibê. Di serdema navîn de wê, bi zêdeyî wê zimanê şubjektiv wê weke ku wê derkeve li pêş. Piştê wê hin bi hin wê bi teorize û hişkirina zoman objektiv di demên hemdem de wê di dewama wê de wê, were. Di çerçoveya zimanê şubjektiv de wê, ew şaşîya ku wê bi ziman re wê were fahmkirin wê weke ziman wê bo raast hizirkirinê ku wê were dîtin bê. Ziman di aslê xwe de wê rast û ankû ne rast hizirkirinê wê nede dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê li hemberî wê rewşê wê weke têtînek bêali û di rewşê weke ya di wê rengê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ya ku wê rastîyê wê bide dîyarkirin wê aqilitiya me ya ku me bi wê re derkkiriya bê. Minaq wê dema ku wê bahsa îdeayê wê were kirin wê, di wê temenê de wê rastbûna îdeayê wê gotina ku ew dihênê ser ziman û ankû ew bi wê dihê fahmkirin wê, ne dîyarkirin. Bi rengê bi hiş, aqil û hwd re ku mirov wê li wê dihizirê wê weke ku mirov hizirkiriya wê di awayekê bêali de wê were ser ziman. Ev jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê, di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Lê ji aliyê ragihandina hiziran û hwd ve wê, ziman wê weke bo wê bê. Wê li ser wê temenê wê di temenê wê ragihandinê, destnîşandinê û hwd de wê ew hebê. Wê ew wê bi wê rengê wê, çerçoveya wê bi xwe re wê bi wê rengê wê weke ku wê biafirênê bê.

Di aslê xwe de wê, di mijare ziman û fahmkirinê de wê weke ku mirov ji aliyekê din ve jî wê, kifşdikê wê weke ku wê wê were dîtin wê, ziman wê weke salixkirin û çêkirina wê çerçoveya hiş a ku wê bi wê ew aqil wê were ser ziman. Tiştê ku me di mejiyê xwe de ew afirandin wê demê mirov wê bi wê re wê gotinê wê pêşbixê û wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman. Wê diwê temenê de wê di nava wê têtîna ziman û aqil de wê, li ser wê rewşê re wê, weke ku wê were dîtin wê têtikiyek navendî wê di nava wan de wê hebê.

Di gotinê de wê dema ku ew hat axiftin wê weke ku wê hiş wê bi wê re wê were ser ziman. Bêaxiftin wê weke rewşê zêhnî ne hatî ser ziman wê

bimênê. Lê wê mirov nikaribê wê li ser neaxiftinê re wê weke nezanînê û ankû bizanînê û hwd re wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Gotin wê, di wê temenê de wê, di rengekê fenomenî de wê, dîmenekê bi hebûna xwe re wê bide me. Lê wê dema ku em li ser wê wateya wê gotinê wê li wê bihizirin wê weke fenomena hundurîn a hiş wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Wê dema ku wê were demên serdema navîn wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi gotinkirinên bi hizrî û aqilî ku wê werina kiriin wê di wê temenê de wê temenê wê biafirênê. Haraklit wê, derxistina wî ya di awayekê de a têngîna derpêşê ku wê bikê wê di wê warê de wê têngînekê wê bi awayekê xort wê bide me. Piştî wî, di serdema navîn de wê filosofên olî ên weke Williamê Ockhamî wê, li ser rengekê hizirkirinê ê wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin. Li kurdistanê filosofên weke Qudat hemedênî wê mijara hizirkirin û bi gotinê û təkiliya wê ya bi hebûnê û hwd re wê di rengekê ku em karibin wê di wê çerçoveyê de wê bikirpênin wê werênê ser ziman.

Ji aliyê têngîna felsefeyê û bi têngihiştinên zimanî re wê, heta ku wê dem wê ji demên kevnera wê were serdema navîn wê berhevbûnek zêde berfireh wê di wê temenê de wê bibê. Di serdema navîn de wê, felsefeya ku wê di wê warê de wê bi wê were lê hizirkirin wê li ser temenekê mantiqî û hwd re wê bi têngînen derpêşî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Li ser wê temenê wê rohnikirina pîrsgirêkên felsefeyê bi dahûrkirinên mantiqî re ku wê bibê wê li wê were lê hizirkirin wê derkeve li pêş. Li ser wê temenê wê gelek şîroveyên ku wê werina kirin ku em di çerçoveya têngînî zimanî re wan werênê ser ziman wê di çerçoveya têngînê weke sentaktik, pragmatik, semantik û hwd de ku wê karibin werina fahmkirin wê werina dîtin. Tabî di wan deman de wê rastarast wê di wê rengê de wê salixkirin wê newê dîtin ku wê were were kirin. Ev ev salixkirin wê aidî demên hemdem ku wê piştî wê li ser wê xate pêşketinê a bi hizirkirina li wê a bi felsefeyî û hwd re wê bèn kirin re wê were hanîn li holê.

Di felsefeya kartezyenî de wê têngînê weke skeptisismî ku wê bi wê re wê pêşkevin wê, li ser wê re wê, hizirkirin wê bi demê re wê, piştî wê werina dîtin. Minaq wê, di wê temenê de wê, mijare skektisismê wê çawa wê, di pêvajoyek rexnegirî de wê li ser wê temenê wê were derbaskirin wê li wê were lê hizirkirin. Li ser wê çerçoveyê wê, mirov dibînê û kifşdikê ku wê felsefe wê, di wê temenê de wê bi aliyên wê yên zêhnî re wê li ser wateyê, dager, destnîşandin û hwd re wê di rengekê de wê weke

ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Minaq di felsefeya demên hemdem a ziman-zêhnî de wê, ji Frege, Russell, Wittgenstein, Carnap û heta chomsky wê, li ser temenekê weke bi têtîngên weke sentaktik, pragmatik, semantik û hwd re wê were dîtînin ku wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, ev hizirkirin wê ji aliyekê din ve wê di warê fahmkirinên şîroveyên felsefeyî ên demên kevnera û piştîre di demên serdema navîn de ku wê di wê çerçoveyê de wê weke mijarên felsefeya zêhnî wê pêşkevin wê di fahmkiirina wan de jî wê temen û çerçoveyek fahmkirinê wê bi xwe re wê êdî wê weke ku wê biafirênê. Di wê warê de wê mijarên ku wê li wan wê werina lê hizirkirin ên weke wate, destnîşandin û ankû şandek di gotinê de, û salixkirinên ku ew werina kirin bin. Ev wê di rengê de wê, weke aliyekê ku wê di rengê têtîngên derpêşî ku wê weke di demên kevnera de weke bi haraklit re wê were dîtînin ku wê piştîre wê, li ser temenê fahmkirinên bi îdeayê û hwd re wê, li ser wê re wê, di serdema navîn de wê were dîtînin re wê, bide dîyarkirin. Minaq wê şîroveyên zimanî ên Wilhelm von Humboldt wê bi tememî wê, di temenekê klasikî de wê li ser esasê weke bi hewldanên fahmkirina têtîngîna îdeayî a serdema navîn ku wê weke em dîmenekê wê bi leibniz re jî dibînin wê were dîtînin. Ev rengê rengê hizirkirina bi humboldt re ku wê were dîtînin wê tiştêkê din jî wê bi demê re wê bide rawakirin di mejiyê mirov de. Ew jî wê ew bê ku wê pêvajoyên felsefeyê li ser dahûrîyên zimanî-mantiqî û hwd re wê, karibê were gihandin li fahmkirin û salixkirinna ku wê bi wê werina kirin. Dahûrîyên felsefeyî, kirdeyên gotinê û hwd wê, di awayekê de wê, li ser ghiştina wateyê û hwd re wê, werina li wan hizirkirin. Di aslê xwe de wê, felsefeya serdema navîn a zêhnî û ya serdema kevnera a xwezayê wê di dîmenekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê bi hesanî kifşbikê wê di wê çerçoveyê de wê bîn ghiştandin li hev.

Ji aliyê zimanî ve ku wê li wê were nerîn wê weke ku wê di demên hemdem de wê were dîtînin wê felsefe wê pirsgirêka wê ya sereka wê bi ziman re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê li gorî wê nerînê û mantiqê wê dema ku wê çendî ziman hat pêşxistin wê felsefe jî wê bi wê re wê temenê wê were çêkirin û pêşxistin. Di wê temenê de wê, ev wê bi wê re wê pirsgirêkên zimanî wê bi nerînek felsefeyî ku wê bîn hildan li dest wê ji wê re wê bê temen. Wekî din wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare ziman wê, di wê temenê de wê, derkeve li pêş. Di gotinê de ghiştina li wateyê û di wê temenê de wê fahmkirina wê bi wê re wê weke aliyên ku wê bi wê re wê werê lê hizirkirin. Minaq di

felsefeya ziman a Austin de wê, têngîna derkkirinê/bidestxistinê a li ser wateyê re wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Ew li ser çerçoveya rêgezî a zimanî û têtikiliya wê ya bi axiftinê a bi zimanî re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, weke ku wê di demên serdema navîn de wê wê were dîtin wê mijare wateyê wê, weke têngînek felsefeyî wê hin bi hin wê li ser wê temenê wê derkeve li pêş di lêhizirkirinê de. Mijare wateyê wê di nava felsefeya serdema navîn de jî wê, di wê çerçoveyê de wê weke têngînek bi wê gihiştina fahmkirina îdeayê û hwd re wê were fahmkirin. Di nava têngîna wateyê a serdema navîn û ya demên piştî wê pêşkeve wê, di wê de wê, mijare îdeayê û weyna wê ya ku ew di wê de wê bileyizê wê were dîtin.

Di wê temenê de wê, têngîna felsefeya wateyê a idealist wê li ser wê temenê wê pêşkeve. Wê di demên destpêkê ên ronansansê de wê weke ku em bi têngîna lêpîrsîn û û gûmanê a descartes re wê, li ser temenekê rasyonali wê li wê were lê hizirkirin û wê berê têngîna wateyê wê bê xwestin ku ew ji wê têngîna îdeayê li ya hebûna jîyanî û ankû hebûnên di jîyanê de hebûna û ankû dibin.

Li ser wê temenê wê felsefeya a idealist ku wê pêşkeve wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, çawa wê ji aliyê wateyê ve wê li jîyanê, hebûn û ya heyî wê binerê û wê, li ser nerînên bi çavkaniya wê û hwd re wê, di renekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê bi wê êdî wê li wê were lê hizirkirin. Lê di aslê xwe de wê, felsefeya wateyê a idealist wê, ji dîmenekê îdeayê û di wê de wê, li ser wê temenê wê bi salixkirinê di zikhev de ku wê bi wan re wê bigihijê têngînek fahmkirinê li ser temenê mantiqî û hwd re ku wê bibê wê, ji wê û pê de wê nebê tiştêkê din. Wê ji wê derbas nebê. Têngîna felsefeya wateyê a objektiv wê, hebûna tiştên dervî me wê herê bikê lê wê di destpêkê de wê bi bûyina ji hizrekê wê herê bikê. Di wê temenê de wê mijarên salixkiriinê wê, bi wê re wê werina kirin. Beremberê wê têngîna felsefeya wateyê a şubjektiv wê her tiştê wê weke bi aqil heya û ankû nîn a re wê werênê ser ziman. Gotinên weke 'tiştê ku mirov ne hizirê wê nebê' û 'dema ku mirov bihizirê ku ew heya wê hebê' re wê, di dîmen û renekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev wê, di awayekê de wê, weke temenekê zêhnî ê ji jîyanê qût wê li ser temenê hizirkirinê û hwd re wê renekê hizirkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Beremberê wê ku wê di nava pêvajoyên felsefeya demên hemdem de wê xwe bide dîyarkirin wê felsefeya bûjenîparêz wê di dîmenekê din de

wê derkeve li pêş û wê weke nerînek din a li jîyanê wê xwe di awayekê de wê li wê bihizirê. Ev jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê hizirê û wê werênê ser ziman ku wê tişt çendî ku em bihizirin li lê û em bêjin ew heya û ankû nîn a jî wê dervî me wê jixwe wê hebê. Ew ne bi hizira me re ne dibê û ne jî ne jî nebêbê. Wê di wê temenê de wê, ew dervî wê hebê û wê, weke çavkaniya hizirkirinê bi hebûna xwe ya dide biriqandin a li hişê me re wê biafirênê. Ev wê weke aliyekê giring ê din ê bi felsefeya wateyê û li ser temenê çavkaniya wê re wê, bi destpêka xwe re wê dest bi pêşketina xwe wê bikê.

Di di demên hemdem de wê felsefeyên weke yên marksismê û hwd wê li ser wê temenê wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, felsefeya wê ya ku wê bi wê re wê pêşkeve wê, gotin wê li ser wê temenê wê bi wateya wê, û tişt bi biriqîna wê û ankû ji wê biriqînê bi hiş gihiştina fahmkirina wê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê tiştê wê bi kirdeyaya wê ya dide dîyarkirin re wê werênê ser ziman û wê temenekê afrîner ê dîrokî wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov aliyê wê têtîna dawî a felsefeyî ve li felsefeyên demên kevnera û yên serdema navîn jî binerê wê encamên nû wê bi xwe re wê di fahmkirinê de wê bide dîyarkirin û wê karibê werênê holê. Li ser wê çerçoveyê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di mijare wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giirng wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di têtînên felsefeyî ên Frege de jî û di yên Russel de jî wê li ser wê temnê klasik ê serdema navîn re wê rengêkê şîroveyên mantiqî-îdeayî wê were dîtin ku wê bi wê re wê were pêşxistin. Di wê temenê de wê di çerçoveyekê de wê weke hemdemîkirina felsefeya serdema navîn bi aliyên wê yên mantiqî û hwd re jî wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê tiştêkê din jî wê mirov karibê wê bibêjê wê hebê. Ew jî wê ew bê ku wê ev mijar û pisgirêkên felsefeya serdema navîn ku wê di wê demê de wê hê newina gihandin li encamê di fahmkirinê de wê, di demên hemdem de û di nava felsefeya demên hemdem de wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê bèn gihandin li wê encamê. Di wê temenê de wê pêşketinên van filosof û zaneyên di demên hemdem de ku wê li ser wê temenê wê bi felsefeya mantiqê û hwd wê derkeve li pêş mirov dikarê li ser wê temenê encamî bo serdema navîn jî ji aliyekê ve bi hizrên wan re wan fahmbikê û werênê ser ziman.

Bêgûman wê ev alî wê weke aliyna ku mirov hinekî din zêdetirî bi temen û çerçoveyê de wê hê gelek aliyên ku wê di wan de wê werina kûrbûn û kûrkirin wê bibin. Di wê temenê de wê gelek encamên ku wê di nava felsefeya serdema navîn de wê li wan wê were têgihîştin û wê bîn derxistin li holê wê bina kifşkirinên ku wê li ser wê temenê wê di nava felsefeya demên hemdem de wê werina kiriin bin.

Di wê çerçoveyê de wê, weke ku wê çawa wê, serdema navîn wê li ser têgînên demên kevnera ên weke îdeayê, gîyanê, xwûdê û hwd re wê wê pêşkeve, pirtûkên xwe yên pîroz wê pêşbixê û hwd re wê bi heman rengê wê, kifşkirinên bi serdema navîn re ku wê di nava felsefeya demên hemdem de wê werina kirin wê hinekî jî wê di dîmenekê ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê re wê kifşbikê û wan werênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê, êdî wê di demên hemdem de wê bi encamên wan re wê, were jînkirin.

Di aslê xwe de wê, mijare felsefeyê a serdema navîn wê hê ji gelek aliyên wê ve wê pêwîstî fahmkirina wê hebê. Di wê temenê de wê, ev dem wê pêvajoya wê ya bûhûrîner a demên ronansansê ku wê bibê wê di wê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê karibê wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê, di demên ronansansê de wê, di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê, weke demek fahmkirinê a di wê temenê de ku wê bi aqilê felsefeyê û aqilemeşandinên wê bibê bê. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê hewceyî şîroveyek dahûrî a berfireh bi demên ronansansê û pêşveçûnên wê re wê hebê. Ev wê ji gelek aliyên ve wê ne tenê wê weke destpêka felsefeyê û pêşveçûnên hizrî ên bo demên hemdem wê were dîtin. Wê her wusa wê, bo derxistina têgihîştinê a ya demên berî wê ên felsefeya serdema navîn jî wê weke aliyekê fahmkirinê û hizirkirinê wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Çavkan:

- *Cantor, Norman F. (1993). *The Civilization of the Middle Ages*. New York: Harper
- *Peters, Ted (2005). "Science and Religion". In Jones, Lindsay (ed.). *Encyclopedia of Religion*. Vol. 12 (Second ed.). Detroit, MI: MacMillan Reference
- *Roger Beck; Luther H. Martin; Harvey Whitehouse (2004). *Theorizing religions past: archaeology, history, and cognition*. Rowman Altamira.
- *David, Jonathan (2000). "The Exclusion of Women in the Mithraic Mysteries: Ancient or Modern?". *Numen*. 47 (2): 121–141. doi:10.1163/156852700511469.
- *Filoramo, Giovanni (1990). *A History of Gnosticism*. Oxford: Basil Blackwell
- *Bouyer, Louis(1981), "Mysticism: An Essay on the History of the Word", *Understanding Mysticism*, ed. Richard Woods, London: The Athlone Press
- *Morris, Rosemary (1998). "Northern Europe invades the Mediterranean, 900–1200". In Holmes, George (ed.). *The Oxford Illustrated History of Medieval Europe*. Oxford, UK: Oxford University Press
- *Thomson, John A. F. (1998). *The Western Church in the Middle Ages*. London: Arnold.
- *Gainty, Denis; Ward, Walter D. (2009). *Sources of World Societies: Volume 2: Since 1500*. Boston, MA: Bedford/St. Martin's.
- *Collins, Roger (1999). *Early Medieval Europe: 300–1000 (Second ed.)*. New York: St. Martin's Press
- *Colish, Marcia L. (1997). *Medieval Foundations of the Western Intellectual Tradition 400–1400*. New Haven, CT: Yale University Press
- *Hjelmslev, Louis (1969) [First published 1943]. *Prolegomena to a Theory of Language*. University of Wisconsin Press
- *Boden, Margaret A. (2006). *Mind As Machine: a History of Cognitive Science*. Oxford University Press
- *Thornbury, Scott (2006). *An A–Z of ELT (Methodology)*. Oxford: Macmillan Education

*Tomasello, Michael (2003). *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

*Mitchell, Peter R.; Schoeffel, John, eds. (2002). *Understanding Power: The Indispensable Chomsky*. New York: New Press

*Posner, Richard A. (2003). *Public Intellectuals: A Study of Decline* (Revised ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press.

*Patel, Aniruddh D. (2008). *Music, Language, and the Brain*. New York: Oxford University Press.

*Knuth, Donald (2002). "Preface". *Selected Papers on Computer Languages*. Center for the Study of Language and Information.

.

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2014